

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: *Fons*, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVIII. évfolyam

FONS XXVIII. 2021. 1. SZ.

2021. 1. szám

E számunk szerzői

Balogh Zsuzsánna (ELTE BTK tanársegéd, MNL OL segédlevéltáros),
B. Székely Dorottya Piroska (PhD-hallgató, ELTE BTK TDI, Kora Újkori
Magyar Történelem Doktori Program),
Faragó Dávid (ELTE BTK TDI, PhD hallgató, MNL OL segédlevéltáros),
Kerekes Endre László (DE, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD
hallgató),
Kreiter Júlia (SzTE, hallgató, történelem MA),
Tusor Péter (ELKH Moravcsik Gyula Intézet tudományos tanácsadó,
MTA-PPKE Fraknói Kutatói Csoport kutatócsoport-vezető,
PPKE BTK egyetemi docens)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; DE = Debreceni Egyetem; ELKH = Eötvös
Loránd Kutatói Hálózat; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; MNL OL
= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; MTA = Magyar Tudományos
Akadémia; PPKE = Pázmány Péter Katolikus Egyetem, SzTE = Szegedi
Tudományegyetem; TDI = Történettudományi Doktori Iskola

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Weber János orvos derékképe

Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tára App. M. 478
(<https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek/weber-janos-orvos-derekkepe/>)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Kódex Könyvgyártó Kft.
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

Balogh Zsuzsánna

Az el nem felejtett gyermekek. Születés, halálozás és gondoskodás
egy XVII. századi erdélyi nemesi família levelezésében 3

Faragó Dávid

Mihálypéterházi Ormányi Demeter sárosi alispán életútja
(változások Sáros vármegye működésében 1556–1570) 27

Kerekes Endre László

Egy felvidéki polihisztor pestis elleni amulettje
*Johann Weber: Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás
a Dög-halálról* 79

B. Székely Dorottya Piroska

Egy fontos kapocs a bécsi udvarhoz: Szelepcsényi György
levelei Rottal Jánoshoz 103

Tusor Péter

Ki volt „Ferdinandus” és „Osvaldus”
a Wesselényi-összeesküvésben?
*Újabb forráskritikai észrevételek a rendi szervezkedés
történetéhez* 133

Forrásközlés

Kreiter Júlia

Bethlen Gábor 1615/1616. évi moldvai válság alatti
külpolitikája eddig ismeretlen források tükrében
Az „új diplomáciatörténet” jellemző 155

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVIII. évfolyam

2021. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS, TERNOVÁ CZ BÁLINT szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

BALOGH ZSUZSÁNNA*

AZ EL NEM FELEJTETT GYERMEKEK. SZÜLETÉS, HALÁLOZÁS ÉS GONDOSKODÁS EGY XVII. SZÁZADI ERDÉLYI NEMESI FAMÍLIA LEVELEZÉSÉBEN

Dávidka emlékére

1671. szeptember 3-án Bánffy Dénes arról írt levelében felesége első unokatestvérének, Bornemissza Anna fiának, Teleki Mihálynak, hogy fia, Bánffy György súlyos beteg, egész éjjel alig tudtak aludni feleségével. A levélben arról tudósítja Telekit, hogy maga is virrasztott fia betegágyánál, a gyermek állapota nem hagyta nyugodtan aludni.

„Az gyermek uram igen beteg, az egész éjjel nyughatatlankodott, s esze nélkül volt. Többére magunk sem aludtunk, kivált az anyja semmit. Rettenetes forróságban vagyunk, semmit az forrósága nem szűnik. Isten tudja, mi legyen vége. Rettenetes bajunk van, mert nem tudjuk, himlő lesz-e, avagy hagymáz, kihez képest, mivel azok ellenkező formán nyavalyák, nem is merik orvosolni egyik ellen is úgy, az mint kívántatnék.”¹

* A tanulmány az ELTE Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program (1783-3/2018/FEKUTSRAT) keretében valósult meg az Emberi Erőforrások Minisztériuma, valamint a Collegium Hungaricum (Tempus Közalapítvány) támogatásával. A szöveghez fűzött észrevételeiért és a tanulmányírás során nyújtott segítségéért Barta M. Jánosnak, Benda Borbálának, Erdélyi Gabriellának, Horn Ildikónak, Mézes Ádámnak, Nagy Nórának, Oross Andrásnak, Polgár Mariannának, Sebők Richárdnak, Szijártó M. Istvánnak, Tamás Máténak és Toma Katalinnak tartozom köszönettel. A nagyszabasi és besztercei levéltári iratokról készített másolatainak rendelkezésemre bocsátását pedig Szabó András Péternek és Hanák Bélának köszönöm. A főcím utalás *Linda A. Pollock* 1983-ban megjelent *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900* című munkájára.

1 Bánffy Dénes gyermekével egyidőben Teleki Mihály gyermeke is beteg volt, és a levél folytatásában többek között Bánffy és felesége, Bornemissza Kata Teleki kisfiának betegsége miatti aggodalmával kapcsolatban is írt. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. szeptember 3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) A Teleki család marosvásárhelyi levéltára P 659 Missiles XVI–XIX. sz. (= P 659 Missiles) 14. cs. no. 331. fol. 30. A hagymáz és a himlő tüneteiről és gyógymódjáról a kora újkorban lásd *Pápai Páriz Ferenc: Pax corporis*. S. a. r. az utószót és a jegyzeteket írta Szabályár Ferenc. Bp., 1984. 47–52, 319–324. p. (Magyar Hírmondó).

A kora újkorban az élet első periódusát, a gyermekkort a szellemi és testi nevelésnek egy specifikus életszakaszaként értelmezték. A gyermekek alig hagytak maguk után nyomot, így a kutatást nagymértékben befolyásolja, hogy mit öriztek meg róluk a felnőttek, vagy mit „felejtettek el”. Mára már bebizonyosodott, hogy a gyermekkor felfogását, a gyerekekkel való bánásmódot és a gyermek nevelését főként annak életkora, neme és társadalmi háttere határozta meg, ahol a vallási hovatartozás kérdése csak másodlagos volt.²

A szülői szerepben hozott döntések és cselekedetek jelentése in keresztül a gyermeket érintő társadalmi normák is ábrázolhatók. A szülői szerepben megvalósított cselekedetek hatással voltak arra, hogy a gyermek hogyan sajátította el a morális, kulturális és szociális mintákat. A szülő hatalommal bírt gyermeke felett, ugyanakkor felelőséggel és kötelezettséggel is tartozott feléje. A szülői cselekedeteket azonban számos — egyéni és közösségi — tényező befolyásolhatta.³ Mindezeket figyelembevéve a gyermekkorral foglalkozó kultúrtörténeti vizsgálatokban előtérbe kerültek — többek között — olyan témák mint az apaság és anyaság, a gyermek–szülő kapcsolat, a fél- és mostohatestvérek közötti viszony, vagy éppen a gyermekszületés és -halálozás elemzése.⁴

-
- 2 *Claudia Jarzebowski: Kindheit.* In: Enzyklopädie der Neuzeit. 6: Janseits–Konvikt. Hrsg. Friedrich Jaeger. Stuttgart, 2007. 570–579. p. *Claudia Jarzebowski: Loss and Emotion in Funeral Works on Children in Seventeenth-Century Germany.* In: *Enduring Loss in Early Modern Germany. Cross Disciplinary Perspectives.* Ed by Lynne Tatlock. Leiden–Boston, 2010. 187–213. p. (Studies in Central European Histories, 50.) (a továbbiakban *Jarzebowski*, 2010.)
 - 3 A gyermekkorral kapcsolatos diskurzusra lásd bővebben *Philippe Ariès: L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime.* Paris, 1960. *Lloyd deMause: The History of Childhood.* New York, 1974. *Edward Shorter: The Making of the Modern Family.* New York, 1975. *Linda A. Pollock: Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900.* Cambridge, 1983. *Claudia Jarzebowski: Kindheit.* In: Enzyklopädie der Neuzeit. 6: Janseits–Konvikt. Hrsg. Friedrich Jaeger. Stuttgart, 2007. 570–579. p. *Childhood and Emotion. Across cultures 1450–1800.* Eds by Claudia Jarzebowski – Thomas Max Safley. London–New York, 2014. *Linda Pollock: Children, Parents and the Family: 1500–1900.* In: *The Routledge Handbook of Global Child Welfare.* Eds. Pat Dolan – Nick Frost. London–New York, 2017. 3–4. p. *Claudia Jarzebowski: Kindheit und Emotion. Kinder und ihre Lebenswelten in der europäischen Frühen Neuzeit.* Berlin–Boston, 2018. Magyar vonatkozásban bővebben lásd *Péter Katalin: A gyermek és a gyermekkor a történetírásban (Bevezetés helyett).* In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. 7–13. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) *Pukánszky Béla: A gyermekkor története.* Bp., 2001. *Deáky Zita – Krász Lilla: Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század).* Bp., 2005.
 - 4 Ehhez lásd bővebben *Claudia Jarzebowski: Kindheit und Emotion. Kinder und ihre Lebenswelten in der europäischen Frühen Neuzeit.* Berlin–Boston, 2018. *Stepfamilies in Eu-*

A tanulmányban Bánffy Dénes és felesége, Bornemissza Kata hozott és közös házasságukban született gyermekeikhez fűződő viszonyát és a szülői szerepeket elemzem. Áttekintem továbbá, hogy a szülők milyen szociális mintákat hoztak a házasságba és azok hatással voltak-e a saját szülői szerepükre, milyen gyakorlatot alkalmaztak a gyermekek születése és halála esetén, és ezeket hogyan jelenítették meg a rokonsággal folytatott levelezésben, vagy pedig hogyan szervezték a gyermekek nevelését a nemesi családjában.

Az elemzés Bánffy Dénes és Bornemissza Kata rokonságával való levelezésre épül. A szülők gyermekeikhez írt levelei vagy a szülők egymással folytatott levelezése lényegében hiányzik, ugyanis az apa, Bánffy Dénes 1674-ben történt kivégzéséig csupán egyetlen gyermekük maradt életben, az ekkor tizenéves, még nem törvényes korú (vagyis 12. életévét be nem töltött) Bánffy György.⁵ A gyermek és a szülei általában egy helyen tartózkodtak, édes- és féltestvérei pedig már csecsemő vagy kisgyermek korukban meghaltak. Ezeken kívül a levelezés álla-

rope, 1400–1800. Ed. by Lyndan Warner. London–New York, 2018. WerkstattGeschichte, 63. (2013) Kinder című Claudia Jarzebowski által szerkesztett tematikus számát, valamint az Almut Höfert – Michaela Hohkamp – Claudia Ulbrich által szerkesztett *L'Homme*, 28. (2017) Heft 2. Schwesterfiguren című tematikus számát, többek között *Michaela Hohkamp*: Leibliche Schwestern in der frühneuzeitlichen Fürstengesellschaft des Heiligen Römischen Reiches (15. bis 19. Jahrhundert). In: *L'Homme*, 28. (2017) Heft 2. 15–33. p. című tanulmányával. Childhood and Emotion. Across cultures 1450–1800. Eds by Claudia Jarzebowski – Thomas Max Saffley. London–New York, 2014. *Joanne Bailey*: The History of Mum and Dad: Recent Historical Research on Parenting in England from the 16th to 20th centuries. In: *History Compass*, Vol. 12. (2014) Issue 6. 489–507. p. Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300–1900. Eds by Christopher H. Johnson – David Warren Sabean. 2. ed. New York–Oxford, 2013. *Susan Broomhall – Jacqueline Van Gent*: Corresponding affections: Emotional exchange among siblings in the Nassau family. In: *Journal of Family History*, Vol. 34. (2009) Issue 2. 143–165. p. Kinship in Europe. A New Approach to Long Term Development (1300–1900). Eds by David Warren Sabean – Simon Teuscher – Jon Mathieu. New York, 2007. *Sophie Ruppel*: Verbündete Rivalen. Geschwisterbeziehungen im Hochadel des 17. Jahrhunderts. Köln–Weimar–Wien, 2006. Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissensgeschichte der Schwangerschaft, 17.–20. Jahrhundert. Hg. Barbara Duden – Jürgen Schlumbohm – Patrice Veit. 2. ed. Göttingen, 2002. *Eva Labouvie*: Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt. Köln, 1998.

- 5 Bánffy György valószínűleg 1663 februárjában született. „Bánfiné asszonyomnak szép fia van.” Teleki Mihály levele Bornemissza Zsuzsánnának, Kővár, 1663. február. A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése (a továbbiakban TML), 1661–1663. Szerk. Gergely Sámuel. II. köt. Bp., 1906. 443. p. Teleki Mihály levele anyjának, Teleki Jánosné Bornemissza Annának, Kővár, 1663. február. TML: II, 446. p. Szentpáli János levele Teleki Mihálynak, Medgyes, 1663. február 5. MNL OL P 659 Missiles 15. cs. no. 336/4. fol. 6.

potát tovább befolyásolta, hogy 1674-ben az apa elfogatásakor feldúlták a levelesládákat,⁶ a család levéltára mindemellett súlyos károkat szenvedett a második világháborúban.⁷ Ráadásul Bánffy Dénes a neki írt levelek jelentős részét valószínűleg megsemmisítette: 1672-ben ő maga írta Teleki Mihálynak, hogy nem javasolja a levelek megtartását, mert azok később kompromittálók lehetnek, tehát feltehetőleg maga is szelektálta a számára veszélyt jelentő, vagy haszontalannak tartott leveleit.⁸ Így felmerül az a módszertani probléma, hogyan vizsgálható a szülők szerepe, a gyermekekhez való viszonyuk és azok nevelése, a gyermekek születése és halála, ha hiányzik a szülők és a gyermekek közötti levelezés.⁹ A problémára a szülők és a rokonság fennmaradt levelezése jelent megoldást, amely szerencsés módon számos apró részletet rejt magában Bánffy Dénes és felesége, valamint gyermekeik közötti kapcsolatokra vonatkozólag.

Szociális minták

A Bánffy Dénes és Bornemissza Kata által megtapasztalt szociális minták nyilvánvalóan befolyásolták a közös, 15 évig tartó házasságukat, valamint az előző házasságaikból hozott és az abban született gyermekekhez való viszonyukat is, ezért röviden érdemes pillantást vetni a szülők gyermekkorára is.

-
- 6 Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 658. p. (Magyar remekírók)
 - 7 *Sebestyén József*: Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetésemről, Kolozsvár, 1944. december 24. In: Jakó Zsigmond: Az erdélyi levéltárvédelem múltjából. In: Erdélyi Múzeum, 56. (1994) 1–2. sz. 115–116. p.
 - 8 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. június 12. TML, 1672–1674. Szerk.: Gergely Sámuel. VI. köt. Bp., 1912. 224. p. Ehhez lásd még Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 17. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 30. vö. TML: VI. köt. 441. p.
 - 9 Bornemissza Katának egyik Teleki Mihályhoz írott levelének mellékleteként található egy feltehetőleg Bánffy György által levél formaisággal elkészített irka-firkás lap. Az alig négyéves Bánffy György valószínűleg ezzel kedveskedett rokonának. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1667. április 17. MNL OL P 659 Missiles 29. cs. no. 737. fol. 87. vö. a későbbi erdélyi fejedelem, II. Apafi Mihály kisgyermekként írt leveleit apjának, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek: s. l., 1682. augusztus 6. Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Sibiu (= ANR Sibiu) Colecția Joseph Heinrich Benigni, 11. cs. no. 66. fol. 5. s. l., s. a. ANR Sibiu Colecția Joseph Heinrich Benigni 11. cs. no. 66. fol. 1. Méhes, 1682. augusztus 10. ANR Sibiu Colecția J. H. Benigni 11. cs. no. 66. fol. 3.

Bánffy Dénes apja, Bánffy Mihály harmadik, Kapy Judittal kötött házasságából született feltehetően 1631-et követően.¹⁰ Ezt megelőzően Bánffy Mihály 1599-ben Erdélyi Druzsianával,¹¹ 1606-ban pedig Károlyi Fruzsinaival kötött házasságot.¹² Az első házasságából nem, addig a második házasságából három gyermeket, Bánffy Zsigmondot, Györgyöt és Borbálát vitte a harmadik, Kapy Judittal kötött házasságába.¹³ Ebből a házasságából — a Károlyi Fruzsinaival kötött házasságából született Zsigmondon, Györgyön és Borbálán kívül — két gyermek, Bánffy Dénes és Zsuzsánna érte meg a felnőttkort. Bánffy Zsigmond feltehetőleg 1624-től folytatott tanulmányokat Bécsben,¹⁴ ahol felekezetet váltott, 1628-ban pedig belépett a jezsuita rendbe.¹⁵ 1639-et követően kilépett a szerzetesrendből, és visszatért az Erdélyi Fejedelemségbe. Bánffy Mihály feltehetőleg 1628-at kö-

-
- 10 Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Gyulafehérvár, 1631. június 17. — MNL OL P 707 A Zichy család levéltára, Levelek, 1527–1670 közti levelek (a továbbiakban P 707) P 707 – XXXII. – 81. NB – no. 2991.
 - 11 Somkeréki Erdélyi Miklós Johann Budaker besztercei főbírónak, Somkerék, 1599. január 19. In: Politika és házasság. Menyegzőre hivatató levelek a 16. századi Erdélyből. S. a. r.: Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter. Bp., 2015. 197–198. p. (TDI Könyvek, 2.) (a továbbiakban *Horn – Kreutzer – Szabó*, 2005)
 - 12 Károlyi Fruzsina kelengyéje, 1606. június 25. A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Oklevelek és levelezések 1600–1700. S. a. r.: Géresi Kálmán. IV. köt. Bp., 1887. 25–28. p. (Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly) (a továbbiakban *Géresi*, 1887.) Ehhez lásd még *Horn – Kreutzer – Szabó*, 2005. 198. p.
 - 13 Bánffy Mihály végrendelete, Kolozsvár, 1610. december 13. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei, 1600–1660. Szerk.: Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely, 2008. 61–64. p. (Erdélyi testamentumok, III.) 1610. decemberében hadba szállás okán kelt végrendeletében arról informálódhatunk, hogy Bánffy Mihálynak, ha feltételezzük, hogy született is gyermeke az első házasságából, ekkor már nincs életben lévő gyermeke. Második házasságából is egy gyermekről írt ekkor. Halála esetére a meglévő és a most születendő gyermekei gyámjának feleségét, Károlyi Fruzsínát, felesége testvérét, Károlyi Mihályt, valamint saját testvérét, Bánffy Pétert kérte fel. 1625-ben a házaspárnak már három gyermeke volt: Zsigmond, György és Borbála. *Géresi*, 1887. 198. p.
 - 14 Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Nagyfalu, 1624. július 21. MNL OL P 707 – XXXII. – 81. NB – no. 2987. Ehhez lásd még: Bánffy Mihály levele Telegdy Annának, s. l., 1626. augusztus 30. MNL OL P 707 – XXXII. – 81. NB – no. 9418.
 - 15 Bánffy Zsigmond 1611. május 15-én született. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. II, 1601–1640. Collegit et edidit: Ladislaus Lukács S. I. Romae, 1982. 542. p. (Monumenta Historica Societatis Iesu, 125.)* (a továbbiakban *Lukács*, 1982.) Bánffy Zsigmond felekezetváltására lásd Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Zentelke, 1628. október 27. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 2990a. Felesége, Károlyi Fruzsina a levél keltekor már nem élt. Bánffy Mihály a levél tartalma szerint árva gyermekei gondviselőjének halála esetén legidősebb fiát, Zsigmondot jelölte volna ki.

vetően ezért nem indította György fiát külföldi tanulmányútra,¹⁶ vagy később a félárván maradt fiát, Dénest sem küldték gyámjai Bécsbe tanulni. Az udvari nevelésen kívül György 1625-től,¹⁷ Dénes pedig 1643 és 1646 között volt a sárospataki református kollégium diákja.¹⁸

Bánffy Mihály halálakor Dénes és Zsuzsánna valószínűleg még nem voltak törvényes korúak,¹⁹ ezért döntési joggal nem rendelkeztek, és a gyámjaik felügyelete alá tartoztak. Az árvaság állapotát nem csupán az árva életkora és neme határozta meg, hanem az árvaság foka mellett az is, hogy melyik szülő hunyt el.²⁰ Bánffy Dénes apja halálával félárvává vált, anyja nem házasodott újra, és apja, Bánffy Mihály halála után testvérével, Zsuzsánnával és apai féltestvérével, Borbálával maradhatott apjuk birtokán.²¹ Anyjuk, Kapy Judit féltestvéreikkel, Zsigmonddal és Györggyel (vagyis a legközelebbi férfirokonokkal) együtt intézte ügyeiket az őket illető apai birtokok kiadásával és feltehetőleg Bánffy Dénes

-
- 16 Lásd ehhez Bánffy Mihály levelét, amelyben arról írt, hogy György fiát is Bécsbe küldte volna 1624-ben tanulni, de betegsége miatt nem mehetett. Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Nagyfalu, 1624. július 21. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 2987.
- 17 A levél keltekor Bánffy György másfél éve tanult Sárospatakon, apja Szalkai Ferencet fogadta melléje praepceptornak. Bánffy Mihály levele Telegdy Annának, s. l., 1626. augusztus 30. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 9418. *Höröcsik Richárd*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998. 161. p. (a továbbiakban *Höröcsik*, 1998.)
- 18 *Höröcsik*, 1998. 169. p. vö. *Zsinka Ferenc*: Losonczi Bánffy Dénes és kora. (Életrajzi vázlat). [Bp.], 1914. 7. p. A sárospataki kollégium történetéhez lásd *Détshy Mihály*: Adalékok a Sárospataki Kollégium történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, 1973. (Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó Nominati)
- 19 Bánffy Mihály második, Károlyi Fruzsínával kötött házasságából származó fiai már felnőttkorúak lehettek, így rendelkezhetek vagyonuk felett. Bánffy Zsigmond 1639-ben, 28 évesen lépett ki a jezsuita rendből és tért haza, az Erdélyi Fejedelemségbe. *Lukács*, 1982. 542. p. Bánffy György először valószínűleg 1642-ben kötött házasságot Vetéssy Borbálával, majd felesége halálát követően, 1644. augusztus 30-án házasodott újra Szamosfalván Thorma Katalinnal. Genealógiai értekezés 1642-ből. Közl.: Barabás Jenő. In: Magyar Családtörténeti Szemle, 9. (1943) 8. sz. 171–174. p. Bánffy György naplója. In: Erdélyi történelmi adatok. IV. köt. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. 127. p. (a továbbiakban *Bánffy*, 1862.)
- 20 *Horn Ildikó*: Nemesi árvák. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.” Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. 59–62. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) (a továbbiakban *Horn*, 1996.)
- 21 Kapy Judit levele Bánffy Zsigmondnak, Zentelke, s. a. június 29. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 35. A nemesi árvákkal kapcsolatban bővebben lásd *Horn*, 1996. 51–90. p. Bánffy Borbála apja, Bánffy Mihály halálát követően kötött házasságot Kökényessy Péter fiával, Kökényessy Ferencel. Kökényessy Péter meghívó levele Melith Péternek, Vetés, s. a. október 28. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 4552.

oktatásával kapcsolatban is. A kiskorú gyermekek, Dénes és Zsuzsánna anyjuknál maradtak, a gyámságot pedig az anyával megosztva feltehetőleg felnőtt féltestvéreik, Zsigmond és György gyakorolták felettük.

Kapy Judit és mostohafia, Zsigmond az apa, Bánffy Mihály halála után is jó viszonyt ápolhatott,²² míg másik mostohafiával, Bánffy Györggyel való kapcsolata valószínűleg megromlott. Az özvegy szerint György őt és árváit, Dénest és Zsuzsánnát igyekezett apai örökségükből kiforgatni, még férje temetésének költségeit is neki kellett fizetnie saját, anyjától származó örökségéből.²³ György naplójában azonban másképp jelenítette meg az özvegy mostohaanya képét: ő pont fordítva írta le ezt a helyzetet, és az özvegyet mint az őt és testvérét kifosztó mostohát ábrázolta.²⁴ Bánffy Dénes egy 1673 márciusában Teleki Mihálynak írt levelében — sógornője, Bornemissza Zsuzsánna halálhírével kapcsolatban — említette meg csupán anyját: „Az Istennel bizonyítom, talám az anyám halála sem szomorított jobban meg sok okokra nézve.”²⁵ Ez a levélrészlet némiképpen utalhat a fiú anyjával való kapcsolatára is.

Bánffy Dénes tehát egy olyan családban nőtt fel, ahol apja — valószínűleg még 12 éves kora előtt — meghalt, illetve anyja és féltestvérei közötti ingadozó viszonyát is átélte. Bánffy Dénes féltestvéreivel való viszonyában azonban nem jelenik meg ez az ellentét: jelen volt 1659-ben György beteg ágyánál,²⁶ és később fiai közül is Györgynek nevezett el egyet.

Bánffy Dénes második felesége, Bornemissza Kata is megtapasztalta a félárvaságot és az új házasságból született féltestvéri viszonyt is, amikor anyja,

22 „Ín kigyelmednek édes fiamuram az felől, hogy immár eljűtt az nyár is nem csak az tavasz és kevés költséggel lehozathatnok kigyelmedet látja az én Istenem, hogy oly szívem szerént akarnám az kigyelmednek lejuvetelit, mint szintén magam szültem volna kigyelmedet ez világra, sőt bizonynal írom kigyelmednek, hogy most semmit úgy nem kívánnék ez rossz világon való életembe mint az kigyelmednek közöttünk lételét, mert tudom Isten látja kigyelmedet oly okossággal, hogy meggondolná kigyelmedet, hogy az én üdvözült szerelmes uramnak igaz felesége voltam, az ki kigyelmednek is édesatyja volt.” Kapy Judit levele Bánffy Zsigmondnak, Zentelke, s. a. június 29. MNL OL P 707 – XXXII. – no. 35.

23 Kapy Judit levele Bánffy Zsigmondnak, Zentelke, s. a. június 29. MNL OL P 707 – XXXII. – no. 35.

24 „Az nap küldtem szolgálímat Nagyfalura; mert az mostoha anyánk bosszúságunkra hatalmasul akarta búzánkat elbordalni, melyhez igazság szerént semmi köze nincsen.” *Bánffy*, 1862. 126. p.

25 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

26 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1659. május 14. TML, 1656–1660. Szerk.: Gergely Sámuel. I. köt. Bp., 1905. 399–400. p.

Kendeffy Anna halála után apja, Bornemissza Pál újrَاهázasodott.²⁷ Apja 1639-ben írt végrendeletében halála esetén az első, Kendeffy Annával kötött házasságából²⁸ született két lányának, Zsuzsánnának és Katának nevelését második feleségére, tehát a mostohaanyára,²⁹ Csókásy Zsuzsánnára hagyta annak újrَاهázasodásáig.³⁰ A testamentumában a gyermekek gyámjául pedig a fejedelmet és feleségét, I. Rákóczi Györgyöt és Lorántffy Zsuzsánnát, valamint a társadalmi pozíciójának megfelelő egyéneket jelölt ki.³¹ A három testvér, tehát az apa első (Zsuzsánna és Kata) és második házasságából (Anna) származó gyermekek kapcsolata — saját és a rokonsággal való levelezésük alapján — felnőttként is szoros volt. Bornemissza Pál 1644-ben történt halálakor³² feltehetően a második feleség, Csókásy Zsuzsánna sem élt már, ugyanis a két, valószínűleg 16 év alatti lány, Kata és Anna

- 27 Bornemissza Pál levele Teleki Jánosnak, Borosjenő, 1632. december 26. A levélben Bornemissza Pál meghívja Teleki Jánost és családját a menyasszonyával („mátkájával”) történő kézfogására az év aprószentek ünnepét (december 28.) követő, szerdára. MNL OL P 659 Missiles 52. cs. no. 1078. fol. 24.
- 28 Kendeffy Gáspár meghívó levele lányának, Kendeffy Annának és Bornemissza Pálnak az esküvőjére, Óraljaboldogfalva, 1626. május 31. MNL OL X 1249 Beszterce város és kerület levéltára, Missiles 1626/No. 70.
- 29 A mostohaanyával kapcsolatban bővebben lásd: *Horn*, 1996. 69–71. p.
- 30 *Borosjenői Bornemissza Pál végrendelete 1639. September [sic!] 12-ről*. Közl.: Dr. Ötvös Ágoston. In: *Delejtű*, 4. (1861) 28. sz. 230–231. p. (a továbbiakban *Bornemissza*, 1861.) Feltételezhető, hogy az 1639-ben írt és 1641-ben megerősített végrendelet érvényben volt Bornemissza Pál 1644-ben bekövetkezett halálakor is. Bornemissza Pállal ellentétben Bánffy Mihály végrendelete a feleség újrَاهázasodásának kérdésében jóval engedékenyebb, ő csupán a halálát követő, korai újrَاهázasodást nem javasolta gyermekei érdekében feleségének.
- 31 „Mindeneknek előtte az én el hagyott árváimnak főtutorul, az én kegyelmes uramat, s kegyelmes asszonyomat hagyom, igen nagy alázatossággal kérvén, hogy legyenek oltalommal nekik. Megemlékeztvén ő Nágok, nem csak mostani méltóságos fejedelemségekben, hanem annak előtte is igaz szívvel való szolgáljak voltam. Ugy tetszik mostani méltóságos állapotjokban is ő Ngát, nem hon heveréssel, hanem continuitással szolgáltam. Ezeknek utánna az én gyermekségemtől fogva való jóakaró uraimat, Kornis Zsigmond uramat, Nagy Pál, Kemény János, Rhédey uramékat, Bethlen Ferenc uramat, Huszár Pál, Péter és Mátyás uramékat, — mivel gyermekeim nem idegenek ő Kegyelmeknek is; — Vér György és Mihály, Körössi István és Veres Ambrus uramékat kérem azon: ha ő keglmeknek derekas dolgokban nem szolgálhattam is, szemek előtt viselvén igaz synceritásomat, legyenek oltalommal szegény elhagyott árváimnak, úgy mint tutorok.” *Bornemissza*, 1861. 230. p.
- 32 *Bánffy*, 1862. 129. p. vö. Haller Gábor naplója, 1629–1644. In: *Erdélyi történelmi adatok*. IV. köt. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. 96. p., valamint Kemény János önéletírása. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 259. p. (Magyar remekírók)

a fejedelmi udvarba került,³³ a legidősebb lány, Zsuzsánna pedig már 1643-ban házasságot kötött Kemény Boldizsárral.³⁴

Édesek és mostohák

Bornemissza Kata Bánffy Dénessel kötött házasságát megelőzően kétszer volt férjnél. Először borsai Nagy Pállal,³⁵ majd 1650-ben Bethlen Mihállyal kötött házasságot, akinek ugyancsak ez volt a második házassága.³⁶ Bethlen Mihály és Bornemissza Kata házasságából feltehetőleg több gyermek is született.³⁷ 1659-ben Bánffy Dénes is mint özvegy kötött házasságot az akkor már kétszeresen

-
- 33 I. Rákóczi György fejedelem levele borosjenei Teleki Istvánhoz, Gyulafehérvár, 1645. november 10. *Iványi Béla*: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 255. p. (a továbbiakban *Iványi*, 1931.) Lorántffy Zsuzsanna levele Bethlen Ferencnek, Sárospatak, 1653. május 18. In: Keresdi Bethlen Ferencz levelezése. 1622–1653. (Befejező közlemény). Közl.: Lukinich Imre. In: Magyar Történelmi Tár, (1907) 378. p.
- 34 Bornemissza Pál levele Teleki Jánosnak, Gyulafehérvár, 1643. január 25. MNL OL P 659 Missiles 53. cs. no. 1095. fol. 16. Bornemissza Pál a levélben meghívta Teleki Jánost és családját lányának, Zsuzsánnának győrmonostori Kemény Boldizsárral, 1643. február 17-én Petrelényben tartott házasságkötésére.
- 35 I. Rákóczi György fejedelem levele borosjenei Teleki Istvánhoz, Gyulafehérvár, 1645. november 10. *Iványi*, 1931. 255. p.
- 36 Bethlen Mihály első felesége Sombori Borbála volt. *Lukinich Imre*: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Bp., 1927. 50–51. p. (a továbbiakban *Lukinich*, 1927.)
- 37 *Lukinich*, 1927. 50–51. p. Nagy Iván a házasságból négy gyermek (György, Mihály, Judit és Kata) születését feltételezte. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. köt. Pest, 1858. 84. p. Bornemissza Kata Bethlen Ferencné Kemény Katának küldött meghívója Bethlen Mihály temetésére, Keresd, 1656. [---] Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj (= ANR Cluj) Fond familial Bethlen din Criș no. 16. fol. 3. Kiadását lásd: Bethlen Mihályné Bornemissza Kata meghívója Bethlen Ferenczné Kemény Katához Bethlen Mihály temetésére. Keresd, 1656. Közl.: Lukinich Imre. In: Genealógiai Füzetek, (1910) 124–125. p. Bethlen Mihály 1656 februárjában bekövetkezett halálakor Bornemissza Kata várandós lehetett, ugyanis 1656. november 4-én Teleki Jánosné Bornemissza Anna fiának, Teleki Mihálynak szóló Borosjenőről írt levelében érdeklődött unokatestvére szülése iránt: „Bethlen Mihályné nénédet írd meg, ha megbetegedett.” TML: I. köt. 11. p. 1656. november 15-én Bornemissza Kata Teleki Mihálynak szóló, Bethlenszentmiklósról kelt levelében már a gyermek keresztelődjével kapcsolatban írt. MNL OL P 659 Missiles 25. cs. no. 705. fol. 6. vö. TML: I. köt. 11–12. p.

özvegy Bornemissza Katával.³⁸ Bánffy Dénesnek és Bornemissza Katának a házasságkötést követő évben, 1660-ban — a levelezés szerint — már három gyermekük volt, ami azt feltételezi, hogy a felek előző házasságaikban született félárva gyermekeiket is hozták az újabb házasságukba. 1660. augusztus 30-án ugyanis így írt Bánffy Dénes Teleki Mihálynak: „Én, édes sógor uram, szegény édes kis fiacskám halála törtévé, kijüttem vala ide Bányára. Tegnap temettém el szegénkét.”³⁹ Három hónappal később, 1660. november 29-én azonban már arról számolt be ugyancsak Teleki Mihálynak, hogy a „nagyobbik” lánya sógor-nőjének, Bornemissza Zsuzsánnának lányával, Annával egy napon halt meg.⁴⁰ A

-
- 38 Bánffy Dénes — Bornemissza Katát megelőző — feleségét még nem sikerült azonosítani, csupán annyi állítható, hogy 1659 augusztusa előtt a bonchidai református templomban temették el. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Huszt, 1661. szeptember 11. MNL OL P 659 Missiles 55. cs. no. 1130. fol. 9–10. Korábban megjelent tanulmányomban még nem rendelkeztem Bánffy Dénes első házasságára vonatkozó információval, így a tanulmányban megjelent családfa is korrigálásra szorul, sőt az 1659-ben Bornemissza Katával kötött, a házastársak korábbi házasságaiból született gyermekek származása is módosul a 2020-ban megjelent cikkhez képest. *Balogh Zsuzsánna*: Özvegység, újraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében. In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Szerk.: Erdélyi Gabriella. Bp., 2020. 227–246. p. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Magyar Családtörténetek, Tanulmányok, 5.)
- 39 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Nagybánya, 1660. augusztus 30. MNL OL P 659 Missiles 30. cs. no. 742. fol. 82. vö. TML: I. köt. 555. p. Ehhez lásd még Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Cseke, 1660. augusztus 22. MNL OL P 659 Missiles 25. cs. no. 705. fol. 85. vö. TML: I. köt. 552. p. Bornemissza Kata már augusztus 22-én beszámolt Teleki Mihálynak, László haláláról, és férjének a gyermek halála miatt érzett szomorúságáról, a sajtójáról azonban nem írt. A levél szerint Bornemissza Kata nem volt a gyermek halálakor mellette, s csupán férjétől értesült haláláról, majd utazott az augusztus 29-én tartandó temetésre, Nagybányára. Az apa, Bánffy Dénes is csupán a gyermek halálát követően érkezett a temetés lebonyolítására Nagybányára. Ez alapján kérdésként merülhet fel, kivel és miért volt a gyermek szülei nélkül Nagybányán, illetve az anya levélbeli érzelmének meg nem jelenítése akár utalhat arra is, hogy László nem az ő gyermeke, hanem csupán mostohagyermek volt. Ugyanakkor a Nagybányán tartózkodó kisgyermek dajkánál is lehetett egy olyan időszakban, amikor Nagybánya biztonságos helyként szolgálhatott — a háborús fenyegetettség elől — a gyermek számára.
- 40 „Isten igen ostoroz. Szegény Kemény Boldizsárné asszonyom leánya az én nagyobbik leányommal egy nap meghalának.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Vécse, 1660. november 29. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 26. vö. TML: I. köt. 574. p. Bornemissza Zsuzsánna lányának temetését 1661. február 21-re tűzték ki, azonban Bánffy Dénes „nagyobbik lányának” temetéséről nem írtak a levelezésben, csupán azt említette Teleki Mihály, hogy ekkor Bornemissza Zsuzsánna társaságában Bornemissza Kata is Örményesen tartózkodott. Teleki Mihály levele Veér Juditnak, Örményes, 1661. február 13. TML: II. köt. 26. p. Teleki Mihály Bornemissza Zsuzsánna és Kata kérésére utazhatott Örményesre segédkezni a temetésre hívogató levelek megírásában. „Édes Öcsém uram, bizony igen nagy búsulásban vagyok, mert

házasságuk első évét követően tehát három hónap alatt a házaspár két gyermeke, László és a „nagyobbik” lányuk is meghalt, amelyből az következik, hogy volt egy „kisebbik” lányuk is. A férj azonban csak a fiú, László esetében használta levelében az „édes” jelzőt („édes kis fiacskám”).⁴¹ Így valószínűleg a november végén meghalt „nagyobbik” lánya, és az akkor még életben lévő „kisebbik” lánya Bornemissza Kata előző, Bethlen Mihállyal kötött házasságából születhetett.⁴² Mindenesetre az sem zárható ki, hogy az 1660 novemberében elhunyt lány Bánffy Dénes előző házasságából származott, mivel Teleki Mihály anyja, Teleki Jánosné Bornemissza Anna csupán egy gyerek — feltehetőleg Kemény Anna — halála miatti szomorúságát fejezte ki fiának.⁴³

Gyermekre várva

1660-ban, a házasság első évében a házastársak elvesztettek egy fiúgyermeket, Lászlót és a „nagyobbik lány” is meghalt. 1661 márciusában született egy fiú az apa bécsi követi megbízásának időszaka alatt, aki azonban a szülést követően meghalt. A szülésnél Bornemissza Kata édestestvére Zsuzsánna is jelen volt.⁴⁴ A gyermeket Bornemissza Kata első unokatestvérének, Teleki Jánosné Bornem-

őcsémasszony meg nem jöve, semmit is nem hallok felőle. Én látom, szegény leányomat most is nem temettethetem el ő kegyelmek miatt. Immár holnap s holnapután elvárom, ha megérkeznék, mivel ha elmegyek, egyik felől elmegyek s másik felől ő haza jó, úgy is egy nagy akadály leszen. Ha holnap megjön ő kegyelme, holnapután megírhatnók az temetésre hivatató leveleket, még is eltemettethetnők szegényeket vasárnap. Ha az héten meg nem talál jöni, bizony elmúlik, édes Őcsém uram, az temetés.” Bornemissza Zsuzsánna levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1661. február 10. TML: II. köt. 25. p.

- 41 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Nagybánya, 1660. augusztus 30. MNL OL P 659 Missiles 30. cs. no. 742. fol. 82. vö. TML: I. köt. 555. p.
- 42 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Vécs, 1660. november 29. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 26. vö. TML: I. köt. 574. p. Bornemissza Zsuzsánna levele Teleki Mihálynak, 1660. december 13. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 36. vö. TML: I. köt. 578. p. A levélben Bornemissza Zsuzsánna többesszámban írt a veszteségükről, tehát feltehetőleg édestestvére, Bornemissza Kata gyermeke vagy mostohagyermek halálára is célozhatott amellelt, hogy maga és Bornemissza Kata betegségére is utalt. A két lány valószínűleg járványban halt meg.
- 43 Teleki Jánosné Bornemissza Anna levele Teleki Mihálynak, Sárospatak, 1660. december 26. TML: I. köt. 583. p.
- 44 Bornemissza Zsuzsánna és Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Buza, 1661. március 6. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 10.

issza Annának a fia, Teleki Mihály azonnal el is temettette,⁴⁵ aki — valószínűleg a legközelebbi otthon tartózkodó férfirokonként — átvette a születés után még huzamosabb ideig gyengélkedő Bornemissza Katától a temetéssel járó ügyek intézését. Az apa csupán 1661 áprilisában Bécsben értesült gyermeke haláláról:

„De bizony dolog, nem kevés szomorúságomra esék szegény feleségemnek szerencsétlen és váratlan betegségének híre. Mind-ezeket az én bűneim hozták. Legyen úgy, mint Isten akarta, áldott az ő neve érette, csak őfelsége feleségem halálával ne szomorítson. Noha nagy kívánsággal vártam az én Istenemnek abbéli áldását, de jobb ez mostani időre nézve annak az ártatlan lelkecskének is az ő Istenéhez, honnan jött volt, megtérése. Nagy félelemmel és búsulással vagyok feleségem állapotja felől való biztalanság miatt is. Adjon az jó Isten örvendetes híreket hallanom felőle, kérvén kegyelmed, minden jó alkalmatossággal el se mulassa tudósítani.”⁴⁶

1661-ben Bánffy Dénes, eleget téve Kemény János erdélyi fejedelem utasításának, Bécsbe utazott a fejedelemség követeként.⁴⁷ Megkérte Teleki Mihályt, értesítse Bornemissza Katát bécsi követségéről, amely utalhat a házaselek közötti egyfajta konfliktus meglétére is.⁴⁸ Az apák a gyermekeik születésekor

45 „Bánfi Dienesné asszonyomnak fia lett volt, de megholt, el is temettém.” Teleki Mihály levele Bornemissza Annának, Radnót, 1661. március 17. TML: II. köt. 39. p. Bornemissza Kata még áprilisi leveleiben is arról számolt be rokonának, hogy annyira gyenge és beteg, hogy a járás is nehezére esik. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Mezőörményes, 1661. április 18. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 3–4. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Mezőörményes, 1661. április 30. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 1.

46 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bécs, 1661 április. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 24. vö. TML: II. köt. 55. p.

47 Kemény János követi utasítása Bánffy Dénes számára, s. l., 1661. április. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 342–347. p. (Magyar remekírók)

48 „Bécsi utamat cathogorice feleségemnek meg nem írtam, nem bánom elkészítvén elméjét, megjelenti neki. Bizony nekem is igen nehéz, de mit tehetek róla. [...] Értem, bízott uram, az én virgoncságomat és keménségemet feleségem előtt kegyelmed qualificálja. Nem tagadom, ahhoz is keményebb legény nem volnék kegyelmednél, mindazáltal az seb gyógyítására hagytam, azomban még is kímélje magát.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Szászrégen, 1661. január 25. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 17. vö. TML: II. köt. 16. p.

rendszerint feleségük környezetében tartózkodtak.⁴⁹ Mivel Bánffy Dénes nem lehetett gyermeke születésekor felesége mellett, az apai szereppel járó kötelesség elmulasztása okozhatta azt az önvádat, amely gyermeke halálhírére bukkant fel levelében.⁵⁰ A gyermek születése, halála és az anya szülést követő betegsége nem csupán a rokonság (Bánffy Dénes, Teleki Mihály és Bornemissza Anna) levelezésében,⁵¹ hanem másoknál (Bethlen Farkas,⁵² Lázár István⁵³ és Rhédey Ferenc⁵⁴) is megjelent.⁵⁵

Bánffy Dénes egy-másfél hónappal gyermeke születése előtt utazhatott el Bécsbe, és már akkor történhetett valami a szülők között,⁵⁶ később ugyanis Bánffy Dénes magát okolta a gyermek haláláért. A szülés az apát is váratlanul érte. A gyermek feltehetőleg koraszülött volt, esetleg valamilyen komplikáció merülhetett fel a szülés során.⁵⁷ Rhédey Ferenc 1661. március 10-én kelt levelében Bornemissza Kata mindenórás állapotát írta le, és arról tudakozódott, hol szeretné

-
- 49 *Péter Katalin*: A gyermek első tíz esztendeje. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.” Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. 24. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.)
- 50 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bécs, 1661. április. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 24. vö. TML: II. köt. 55. p.
- 51 „Édes Bátyám uram, az nénemasszony mostani szerencsétlen állapotján szívem szerént búsulok; csak Isten ő kegyelmeket éltesse, még Isten ad mást.” Bornemissza Anna levele Teleki Mihálynak, Ebesfalva, 1661. március 17. TML: II. köt. 40. p.
- 52 „Bizony minemű szomorúsággal értem szegény Bánfi Dénesné asszonyomnak nagy szerencsétlenségét, megírni nem tudom, az Úristen ő kegyelmét gyógyítsa és örvendeztesse meg.” Bethlen Farkas levele Teleki Mihálynak, Segesvár, 1661. március 19. TML: II. köt. 45. p.
- 53 „Az Kegyelmed írásából többi között nem kicsiny szomorúsággal értettem az Bánfi Dienesné asszonyom szerencsétlen állapotját, mind az én jóakaró uramra nézve s mind pedig az asszonyra; mindazáltal kívánok vigasztalást Istentől ő kegyelmének s több-több szomorúságoktól és szerencsétlenségektől is oltalmazza Isten ő kegyelmeket mindkét részről.” Lázár István levele Teleki Mihálynak, Szárhegy, 1661. március 24. TML: II. köt. 51. p.
- 54 „Bánffi Dienesné asszonyom ő kegyelme hol akar megbetegedni? Idejét is circiter érthetvén, asszonyom ő kegyelme akkorra örömet compareálna az ő kegyelme szolgálatjára.” Rhédey Ferenc levele Teleki Mihálynak, Erdőszentgyörgy, 1661. március 10. TML: II. köt. 37. p.
- 55 A gyermek halálához és értelmezéséhez lásd *Jarzebowski*, 2010. 187–213. p.
- 56 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Szászrégen, 1661. január. 25. MNL OL P 659 Missiles 55. cs. no. 1130. fol. 17–18. vö. TML: II. köt. 15–16. p.
- 57 Lásd Bánffy Dénes fent idézett levelét Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bécs, 1661. április. MNL OL P 659 Missiles no. 1130. fol. 24. vö. TML: II. köt. 55. p.

megszülni a gyermeket, mert felesége elmenne a szülés körüli teendőkben segídkezni.⁵⁸

Bornemissza Kata későbbi várandósságai során Bánffy Dénes azonban a szülés körüli időszakban már feleségével volt. A házaspárnak 1663 februárjában született újabb fia. Sógoruk, Szentpáli János aranyosmeggyesi házában, valószínűleg Bornemissza Zsuzsánna férjének társaságában várták a szülést:⁵⁹

„Bánffyné asszonyom még le nem betegedék. Maga is azt mondja, hogy talán crocodilus akar lenni belőle.”⁶⁰ Bornemissza Kata feltehetőleg azért hasonlította a még meg nem született gyermekét egy krokodilhoz, mivel már közelgett a gyermekszülés időpontja vagy számításai szerint az eseménynek már be kellett volna következnie.⁶¹ Ismerhette a korszakban Plinius nyomán elterjedt toposzt, miszerint a krokodil egész élete során növekszik, sosem ér el egy stabil állapotot, így a szülés időpontjának késlekedésében is valószínűleg a gyermek krokodilhoz hasonlatos folyamatos növekedését vélhette felfedezni.⁶² Ekkor feltehetőleg Bánffy György született, akinek keresztelőjét még abban a hónapban, február közepén meg is tartották.⁶³

1672-ben — az ekkor feltehetőleg harmincas-negyvenes évei fordulóján járó — Bornemissza Kata ismét gyermeket várt. A június végére várt gyermekkel

58 Rhédey Ferenc levele Teleki Mihálynak, Erdőszygyörgy, 1661. március 10. TML: II. köt. 37. p.

59 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1663. január 2. TML: II. köt. 414. p.

60 Szentpáli János levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1663. február 5. MNL OL P 659 Missiles no. 336/4. fol. 6. Teleki Mihály a szülést követően tájékoztatta Bornemissza Kata nővérét, Bornemissza Zsuzsánát unokaöccsének születéséről. „Bánfiné asszonyomnak szép fia van. Kegyelmednek szép fekete urát is jó egészségben láttam, valóban részegeskedik.” Teleki Mihály levele Bornemissza Zsuzsánának, Kővár, 1663. február. TML: II. köt. 443. p.

61 Január végén a férj, Bánffy Dénes is felesége mindenórás állapotáról számolt be sógorának. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1663. január 24. TML: II. köt. 424. p.

62 A krokodil szimbolikájához lásd *Horn Ildikó: A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága.* [Bp.], 2007. 181–182. p. *Karl A. E. Enekel: Die antike Vorgeschichte der Verankerung der Naturgeschichte in Politik und Religion: Plinius' Zoologie und der römische Imperialismus With an English Summary.* In: *Zoology in Early Modern Culture. Intersections of Science, Theology, Philology, and Political and Religious Education.* Eds.: Karl A. E. Enekel – Paul J. Smith. Leiden–Boston, 2014. 26. p. *Spencer J. Weinreich: Thinking with Crocodiles: An Iconic Animal at the Intersection of Early-Modern Religion and Natural Philosophy.* In: *Early Science and Medicine* 20. (2015) 209–240. p.

63 „Én holnap elmegyek innét Medgyesre, az ott levő atyafiakhoz, ez jövő szeredán keresztelvény az Bánfi uram fiát.” Teleki Mihály levele anyjának, Teleki Jánosné Bornemissza Annának, Kővár, 1663. február. TML: II. köt. 446. p.

várandós anya állapotát az apa folyamatos aggodása kísérte. Áprilisban a himlőjárvány miatt a szülés tervezett helyét Bonchidáról Gyaluba tették át a járvány csillapodásáig.⁶⁴ Bánffy Dénes levelei szerint felesége ezt a várandós állapotát is nehezen viselte:

„Az asszonynak az szegény beteg feleségem velem együtt ajánlja engedelmes szolgálatját. Most csak azt forgatja elméjében, Károlyi Lászlóné ennyi üdőtájbán holt meg gyermekégyében.”⁶⁵

A halál gondolata a nehezen viselt várandósság időszakának velejárója lehetett. A szülés közeledtével már maga a férj is felesége és a magzat halála miatti aggodalmának adott hangot sógorának írt levelében: „Feleségem rosszul van. Ha Isten meg nem szán bennünket, féltő, halált, nem gyermeket szül, kirül coram plura; veszedelmes nyavalyája van, látom, igen el is kezdte érni.”⁶⁶

A várandós Bornemissza Kata aggodalmát tovább fokozhatta, hogy májusban féltestvére Bornemissza Anna fejedelemasszony is, valószínűleg koraszülés következtében elvesztette fiúgyermekét,⁶⁷ valamint még márciusban Teleki Mihály újszülött gyermeke is meghalt.⁶⁸ Bánffy Dénes a következőképpen írt rokonának, jelezve, hogy az apa gyermeke halála feletti bánatát jól ismeri, s osztozik fájdalmában:

64 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Szentmárton, 1672. április 5. TML: VI. köt. 156. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, [1672]. április 10. TML: VI. köt. 168. p.

65 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. április 7. TML: VI. köt. 161. p.

66 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. június 23. TML: VI. köt. 228. p.

67 Székely László levele Teleki Mihálynak, Balázsfalva, 1672. május 8. TML: VI. köt. 199. p.

68 Bánffy Dénes a következőképpen jelenítette meg Teleki Mihálynak írott levelében az új családtag születése feletti örömet: „Nagy örömmel olvastam Kegyelmed levelét. Legyen áldott Istennek szent neve, ki Kegyelmeddel és az asszonnyal ez úttal is kegyelmesen cselekedett. Isten ő kegyelmét gyógyítsa, szerelmes fiacskáját pedig több szerelmes gyermekével együtt az maga dicsőségére és Kegyelmednek s mindnyájunk örömére éltesse és szerencséltesse.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1672. március 21. TML: VI. köt. 122. p. Lásd ehhez még Teleki Jánosné Bornemissza Anna levelét Teleki Mihálynak, Báld, 1672. március 17. TML: VI. köt. 118. p. A szülést követően a gyermek pár nappal későbbi haláláról a következőképpen értesítette Teleki Mihály rokonát, Bornemissza Katát: „Ma meg írtam vala Kegyelmednek az kisebbik fiacskám állapotját. Isten ez világból most három órákor sok kinjai után kiszólitá. Áldassék Isten neve. Az anyja rosszul kezdett lenni, de úgy hiszem, már nem látván kinját gyermekének, jobban leszén.” Teleki Mihály levele Bornemissza Katának, Kővár, 1672. március 21. TML: VI. köt. 122–123. p.

„Kegyelmed levelét, Uram, vöttem, mostani szomorúságán, bizonytal írom, megírni nem tudom, mint búsulok és szomorkodom, tudván, miben álljon az atyai indulat; mindazáltal, Uram, szabados az Ur velünk s úgy kell lenni, az mint neki tetszik. Az Úr Isten Kegyelmedet vigasztalja és több szomorúságtól oltalmazza, szívből kívánom.”⁶⁹

Leveleiben többször írt felesége állapotáról, a szülés várható időpontjáról és annak helyszínéről, ahová már júniusban megérkezett felesége nővére, Bornemissza Zsuzsánna is segédkezni.⁷⁰ Június elején a férj értesítette, Teleki Mihályt az anya mindenórás állapotáról: „Feleségem napról napra lassúdik. Isten tudja már, mint lesz. Nem vélem, messze vigye dolgát.”⁷¹ Ezt követően június közepén Teleki Mihály így írt Bánffy Dénesnek:

„Felette kérem Kegyelmedet, ha Isten az asszonyt szerencsésen megszabadítja és megáldja gyermekkel, az keresztelése nálam nélkül meg ne legyen, mert hacsak életben, annyira való egészségben leszek, reá igetek; ha az Istennek más rendelése leszen is, kitől Isten szent fiáért Kegyelmedet oltalmazza, hiszem is Istent, megoltalmazza; ha vagy halva lenne vagy hertelen meghalna is az kiseded, kit Isten ne adjon, hanem örvendeztesse meg Kegyelmedet egészen, szívből kívánom, hirem nélkül ne temettesse el, mert úgy is jelen lenni akarok; de hiszem az én Istenemet, hogy keresztelőre, nem temetésre megyek nemsokára Bonczidára.”⁷²

A levelet Teleki Mihály még a szülés megindulása előtt küldte el a leendő gyermek apjának. Az apa leveleiben 1672 június végét követően azonban csupán

69 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1672. március 26. TML: VI. köt. 126. p.

70 „Szentpáliné asszonyom Gyaluba ment s onnan egy Jegenye nevű falumban fürödni szombaton jű vissza. Talám már itt fog mulatni, míg feleségem dolga elválík, kiből mi leszen, csak Isten tudja, mert én ilyen forma nyavalyát nem láttam.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1672. június 4. TML: VI. köt. 213. p.

71 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. június 9. TML: VI. köt. 218–219. p.

72 Teleki Mihály levele Bánffy Dénesnek, Úzdíszentpéter, 1672. június 12. TML: VI. köt. 223. p.

felesége beteg állapotáról írt.⁷³ Teleki Mihály tehát feltehetőleg a gyermek temetésére, és nem pedig keresztelőjére ment Bonchidára.

Az egyetlenke

Bánffy Dénes és Bornemissza Kata házasságának első évében életben lévő Lászlón és a két lányon kívül még három gyermek születésére (1661, 1663, 1672) van utalás a levelekben, közülük azonban csak az 1663-ban született György érte meg a felnőttkort. A levelezésnek a gyermekekre vonatkozó nagy részében az intenzív apai gondoskodás és az egyetlen élő gyermeke gyakori betegeskedése miatti aggodalom jelenik meg:

„Bánom igen, kegyelmed leveleimet az víz miatt meg nem olvashatta, kiváltképpen írtam vala szegény édes fiacskám betegsége felől, kinek ma kilenc napja oly súlyoson vagyon, hogy csak alig mozgott az lélek benne, azólta egy diónyit nem ött, csak iszik, de az is csak általmegyben benne. Áldott Istennek szent neve, már látzanék életre való fordulása tegnaptúl fogva, de az hurut öli meg. Ha Isten ingyen való kegyelmébül életét megtartja is (melyet szent fiáért cselekedjék), de sok ideig jární sem kezd, mert az csak olyaná lött, mint az halálkép, nem bírja egy cseppnyire magát, soha kegyelmed meg sem ismerné. Él az Isten, uram, soha talám egyszer ehhez hasonló búsulás rajtam nem volt, csak az egy lévén, de az anyja miatt is uram, ki is úgy elveszett az bú és éjjeli-nappali nyughatatlanság miatt, hogy csak alig mozog fenn. Féltém igen magát is. Egyszóval az Úrnak nehéz kezei vadnak rajtam édes sógorom, de egyenesen bíztam az ő szent akaratjára magamat.”⁷⁴

73 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. július 16. TML: VI. köt. 238. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. július 19. TML: VI. köt. 239. p.

74 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1665. február 24. MNL OL P 659 Missiles 55. cs. no. 1130. fol. 53. vö. TML, 1664–1666. Szerk.: Gergely Sámuel. III. köt. Bp., 1907. 417. p. A gyermek későbbi betegeskedéséhez a teljesség igénye nélkül lásd még Bánffy Dénes levele Apafi Mihálynak, Gyalu, 1669. január 23. Evangélikus Országos Levéltár (= EOL) Radvánszky Béla hagyatéka 15. d. 20. tétel. 1. cs. Úr-asszonyok levelei a XVI–XVII. századból. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1670. január 14. MNL OL P 659 Missiles 24. cs. no. 702. fol. 86. vö. TML, 1670–1671. Szerk.: Gergely Sámuel. V. köt. Bp., 1910. 20. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1670. október 21. MNL OL P 659 Missiles

Az apa aggódásának hangot adva feleségét a későbbiek során is óva intette egyetlen gyermekük hideg időben való utaztatásától is. 1668 áprilisában hiába küldött a fejedelemasszony, Bornemissza Anna lovakat értük, az anya, Bornemissza Kata — Bánffy Dénes tanácsára — nem kockáztatta egyetlen gyermekük egészségét — különösen, mert György már amúgy is megfázott.⁷⁵ A fiúgyermek betegsége miatti aggodalma Bánffy Dénest több alkalommal is arra készítette, hogy elhalassza utazásait, vagy olyan eset is előfordult, hogy emiatt az országgyűlés megnyitójáról is elkésett, mert nem indult útnak sem fia egészségi állapotának javulásáig, sem pedig családja nélkül.⁷⁶ Ez a szülői attitűd számos esetben megfigyelhető, ugyanis a korszakban nem számított rendkívülinek, ha egy főúr magával vitte családját az országgyűlés színhelyére.⁷⁷ 1673-ban Bánffy Dénes sógorasszonya, Bornemissza Zsuzsánna halálakor sem utazott el feleségével a temetést szervezni, hanem — felesége kérésére — fiukkal maradt Örményesen,

36. cs. no. 789. fol. 35. vö. TML: V. köt. 381. p. Bornemissza Anna levele Bornemissza Katának, Balázsfalva, 1670. november 12. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 12. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1670. november 17. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 13. vö. TML: V. köt. 407. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1670. november 25. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 14. vö. TML: V. köt. 407–408. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. március 1. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 10. vö. TML: V. köt. 475. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1671. szeptember 2. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331. fol. 31. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. szeptember 3. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331. fol. 30. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. szeptember 4. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331. fol. 25.

75 Bánffy Dénes levele Bornemissza Katának, Sebesvár, 1668. április 14. ANR Cluj Fond familial Bánffy 320 no. 968. fol. 2. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1668. április 17. EOL Radvánszky Béla hagyatéka 15. d. 20. tétel. 1. cs. Úr-asszonyok levelei a XVI–XVII. századból.

76 „Az én fiam, uram, igen elnyomorodék, az negyed napi hideg éjjelenként lelvén rettenetes forrósággal és főfájással, úgy elbágyasztotta, jártányi ereje sincs, elhervadt, sőt az sárgaság is látszik rajta, nem ehetik. Most ide Kolozsvárra hoztam az doktorokhoz, ma kimegyek Gyaluban. Ha az Isten nem könyörül szegénkén, én nem tudom, hova leszen, s bizony valamig jobban nem leszen, én sem mehetek le az gyűlésre. Kegyelmedet kérem, ha az miatt gátlódnám, mentsem [...] öngyűlöletét, ha pedig jobban leszek, én sem késem. Kérem kegyelmedet, tudósítson minden dolgotokról, had tudjam magamat alkalmaztatni.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1670. november 25. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 14. vö. TML: V. köt. 407–408. p. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1669. január 17. EOL Radvánszky Béla hagyatéka 15. d. 20. tétel. 1. cs. Úr-asszonyok levelei a XVI–XVII. századból.

77 *Péter Katalin: A gyermek első tíz esztendeje. Így fogantak...* In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) 28. p.

mivel himlőjárvány volt, és nem kockáztatták egyetlen gyermekük életét.⁷⁸ Bánffy Dénes ekkor már egyetlen fia és örököse életének védelme érdekében számos esetben lemondásra kényszerült, így nem lehetett jelen annak a sógornőjének, Bornemissza Zsuzsánnának a halálos ágyánál sem, akinek halála miatti szomorúságát az édesanyja, Kapy Judit halála során érzett bánatához hasonlította.⁷⁹ Bánffy Dénes ekkor arról írt, hogy sosem volt felesége úgy távol, hogy fiukat hosszabb ideig rá bízta volna.⁸⁰ Férj és feleség tehát gyakran voltak együtt, és csupán olyan különleges körülmények kényszerítették az anyát arra, hogy magára hagyja fiát, mint nővérének halála és a helyszínen dülő himlőjárvány.

Bánffy Dénes gyermekével kapcsolatban azonban nem csak betegségeiről írt leveleiben, hanem fia elevegenségéről is. A kétéves Györgyről így írt apja 1665 telén: „Az Gyurica rettenetes fő gyermek, naponként javul, s csintalanodik, sok reá való vigyázás után is nehéz őrizni, gyakran éri aprólékos nyavalya csintalansága miatt.”⁸¹

Bánffy Dénes gondoskodása György oktatása kapcsán is érvényesült. A fiú udvari tanítója valószínűleg (Kézdi)Vásárhelyi Péter volt.⁸² Az apa 1674. évi halálát megelőzően adhatta be a kolozsvári református kollégiumba, Pataky Istvánra — a Bánffy Dénes által korábban támogatott diákra és volt udvari papjára — bízva fiát. Bánffy György taníttatása során nem tudta követni azt a szociális mintát, amit ő tapasztalt, hiszen nem a sárospataki református kollégiumba küldte tanulni fiát, ahol ő és féltestvére, György is tanult, hanem Kolozsvárra, a refor-

78 „Rettenetes dolog közt vagyok. Feleségem siralma, úgy a fiát odavinni a sok himlő közé, Isten kísértés. Hanem sok elmém törődése után az ő tetszéséből is erre vöttem magam. Feleségem reggel megindul és megyen, amint mehet. [...] Én itt maradok az gyerekekkel.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 17. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 29. vö. TML: VI. köt. 440. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

79 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

80 „Lelkem uram, Istenért, jó szerencsédért kérlek, sok akadályit győzze meg az én hozzám és feleségemhez való szereteti kegyelmednek és ne hagyja ott magányosan feleségemet, mert neki, ha ily kedves nénye halva nem feküdnék is, elég szomorúsága volna azon, éntülem s fiától távol van. Legyen ott vele és ne hagyja, mert féltem nyavalyátúl. Ha élek, bizony megszolgálom.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

81 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1665. december 9. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 100. vö. TML: III. köt. 535. p.

82 *Herepei János*: A kolozsvári református kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.–Szeged, 1971. 341. p.

mátus kollégiumba. Lorántffy Zsuzsánna és II. Rákóczi György halálát követően ugyanis Báthory Zsófia és fia, Rákóczi Ferenc — felekezetváltásukat követően — megvonták támogatásukat a kollégiumtól. A kollégium tanárai és diákjai előbb Debrecenben, majd később — I. Apafi Mihály fejedelem támogatásával — Gyulafehérváron települtek le.⁸³ Bánffy Dénesnek tehát más, a korábbi sárospataki kollégiumhoz hasonló színvonalú protestáns iskolát kellett választania fia számára. Döntését feltehetőleg befolyásolta féltestvére, Zsigmond jezsuita neveltetése is, amelynek során felekezetet váltott, és belépett a jezsuita rendbe, talán ennek megelőzése érdekében sem küldte fiát Bécsbe tanulni.⁸⁴ Abban, hogy fiát a kolozsvári kollégiumba adta — az oktatás minőségén túl — az is szerepet játszott, hogy Bánffy Dénes ekkor Kolozs vármegye főispánja és Kolozsvár főkapitánya volt, valamint birtokainak jelentős része is a vármegyében feküdt. Így fiát egy esetleges hadi állapot bekövetkeztekor is biztonságban tudhatta, hamar érte tudott küldeni vagy akár menni. Kolozsvár a szülők tartózkodási helyeihez (Bonchida, Örményes, Gyalu) is közel, pár órára volt, így folyamatos ellenőrzés alatt tarthaták a gyermek tanulmányi előmenetelét és egészségi állapotát.

Az apa még írástudatlan vagy írni alig tudó fia üzenetét több alkalommal közvetítette rokonának, Teleki Mihálynak és fiának, Jánosnak, aki egyébként gyakran tartózkodhatott Bánffy Dénes udvarában fia, György játszótársaként.⁸⁵ A gyermekek egyidősek lehetnek, 1675-ben Kolozsváron együtt tanultak Pataky István vezetésével,⁸⁶ és előfordult az is, hogy a két apa egymáshoz hasonlította a gyermekek tanulmányi előmenetelét:

-
- 83 1663-ban még a jezsuitákat is behívták Sárospatakra, aminek fő célja a protestáns népesség katolikus hitre való áttérítése volt. 1671 után a kollégiumi tanároknak és diákoknak el kellett hagyniuk Sárospatakat, miután 1671 októberében a császári-királyi katonai alakulatok elfoglalták, majd a jezsuiták gondozására bízták a kollégium épületét, akik azonban nem költöztek be, hanem bérbe adták azt. *Mészáros István: Oskolák és iskolák. Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből.* Bp., 1988. 134. p. *Dienes Dénes: A Sárospataki Református Kollégium története.* Sárospatak, 2013. 38, 43–45. p.
- 84 Az 1660-as években maga Bánffy Dénes is támogatta a jezsuitáknak a fejedelemségbe való visszatérését. Csáky István levele Rottal Jánosnak, Aranyosmeggyes, 1666. január 14. MNL OL P 507 A Nádasdy család nádasdladányi levéltára, Levelezések, Series A. V. 13. d. no. 498. fol. 57–60. vö. Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel. Közread.: Barta M. János. Bp., 2017. 95. p. (Lymbus kötetek, 3.)
- 85 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kalyán, 1671. július 4. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331/41. fol. 44.
- 86 1675 „[...] október 18-án »Jeott ki Colosuarrol az Úrfi Banfi Georgy ur[am] eő Nagauual es Pataki (István professzor) Urekkel.«” *Herepei János: Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez.* (Törédék). Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.–Szeged, 1971. 28. p.

„Gyurkó most nem írhatott az öccsének, mert nem oly promptus, mint Jankó. Szemben jutván, rámára kell őket húzni. Valóban pirulva olvassa György uram is az línea nélkül való írását Jankónak.”⁸⁷

Bánffy György Teleki Mihálynak és fiának, Jánosnak is írt már levelet,⁸⁸ ezért feltételezhető, hogy apjának is írhatott. A két apa — orvosságokon kívül — könyveket és egyéb ajándékokat is küldött egymás gyermekeinek: 1671 februárjában Bánffy elküldte a fia által már nem használt könyveket Jánosnak,⁸⁹ Teleki Mihály is megajándékozta Györgyöt kis lovakkal,⁹⁰ sőt 1674-ben Ali bég től is kapott „apró portékát”, ami úgy tűnik, hogy egyáltalán nem volt szokatlan.⁹¹

Az apa-gyermek viszonyra utalhat, hogy Bánffy György élete végéig megőrizte azt a korábban apja tulajdonában lévő I. Lipótot ábrázoló portrét,⁹² amelyet ő nemcsak fiaira hagyott 1708-ban kelt végrendeletében, hanem — mint a leg-

-
- 87 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Barla, 1671. február 24. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 6. vö. TML: V. köt. 471. p. Ehhez lásd még Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1671. április 12. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331/85. fol. 94. vö. TML: V. köt. 505–506. p.
- 88 „Gyurka is Kegyelmednek és az öccsének János uramnak ajánlja sok szolgálatját. Bonczidárul választ ír az öccsének, de ma examenjek volt s elfáradt.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1672. március 3. TML: VI. köt. 101. p. „Gyurica ajánlja kegyelmednek engedelmes szolgálatját, ma-holnap maga ír kegyelmednek. Isten engedelmeiből, jól kezdett Istennek hála tanulni, s írni is.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1671. január 31. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 135. vö. TML: V. köt. 446–447. p.
- 89 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1671. február 17. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 79. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1671. február 21. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 1. vö. TML: V. köt. 469. p.
- 90 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1671. június 27. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331/61. fol. 65. Bánffy Dénes levelében megjegyezte, hogy a Bánffy Györgynek Teleki által küldött kislovakat bánná, ha Teleki fiának, „János uramnak nehézségére volna.”
- 91 „Gyurkónak küldött volt Ali bég holmi apró portékát [...]” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1674. július 7. MNL OL P 659 Missiles 22. cs. no. 689. fol. 112. vö. TML: VI. köt. 600. p. „Husszain ajándékozódását értem. Küldött az úrnak is, úgy értem Csernel uramtúl; az asszony és Gyurkónak is. Keczelinek is adott egy paripát, aligha nem azt, az kit udvarnál adtanak.” Teleki Mihály levele Béli Pálnak, s. l., 1674. augusztus 1. TML: VI. köt. 609. p. A későbbi II. Apafi Mihály is kapott ajándékot az oszmánoktól, a lengyel királytól, a francia királytól (kockás képjáték), illetve a bécsi udvartól (I. Lipóttól tükrös játékot) is. *Vadászi Erzsébet*: Apafi Mihály tükre. In: *Ars Decorativa*, 13. (1993) 168. p. *Thallóczy Lajos*: I. Apafi Mihály udvara. In: *Századok*, (1878). 518. p.
- 92 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1669. április 22. MNL OL P 659 24. cs. no. 702. fol. 20. vö. TML, 1667–1669. Szerk.: Gergely Sámuel. Bp., 1908. IV. köt. 463. p. Az I. Li-

értékesebb apai örökséget — együttesen hagyományozta fiaira és lányaira egy másik, Józsefet ábrázoló gyémántba foglalt képpel együtt, amelyet ő kapott az uralkodótól.⁹³ Ezek a gyémántberakásos képek valószínűleg kis méretű ékszerberakásos miniatűr portrék vagy pedig aranymedálok lehetnek. Az apai örökség tudatos hagyományozását jelentheti az is, hogy az apának sikerült — az általa viselt tisztségekbe — a még nem törvényes korú fiát 1671-ben Doboka vármegye főispáni és a szamosújvári főkapitányi tisztségbe is beiktattatnia.⁹⁴

Bánffy Dénes és Bornemissza Kata rokonságával folytatott levelezésének elemzése rávilágít arra, hogy a gyermek születését várták, tervezték és a rokonsággal együtt gondosan készültek rá. A várandós nőt és a gyermekeket igyekeztek a betegségektől védeni, biztonságos helyre vinni. A szüléskor általában nem csupán a rokonság bizonyos nőtagjai, hanem a születendő gyermek apja is a helyszínen tartózkodott, és a szülést követő teendők intézésében — a rokonsággal együtt — aktívan részt vett. Ennek a praxisnak az elmaradását, a szülést követően a gyermek halálát és feleségének betegségét Bánffy Dénes önvádként jelentette meg levelezésében. A rokonság levelezésében nem csupán a gyermek születésekor kifejezett öröm jelenik meg, hanem azok halála esetén is osztoztak a szülők veszteségében — Isten akarataként értelmezve azt. A gyermek halála nemtől függetlenül nagy veszteséget jelentett a család számára, a gyász során megjelenített

pótot ábrázoló portrét Bánffy Dénes maga kapta az uralkodótól. Levelében megjegyezte, hogy a már meglévő uralkodói képmás mellé szeretett volna egy másikat is, hogy párban legyenek.

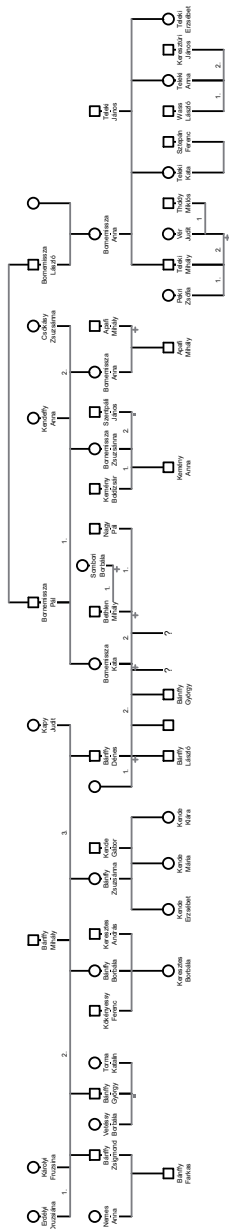
- 93 „Az mi gyermekeimet illeti, az egész familia számára közönségesen hagyom az két császár, Leopold és Joseph gyémántban foglalt képeit [...]” Bánffy György végrendelete (másolat), Nagyszében, 1708. november 13. Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn 1708. Kt. 1015. fol. 256. Ehhez lásd még Bánffy György vejének, Wesselényi István naplójának 19. századi másolatának erre vonatkozó részét: A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Digitális Gyűjteménye (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, Biblioteca Digitală BCU Cluj), Kéziratok MS 212. 353. p. <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/13247> (Letöltés: 2018. december 1.) Kiadását lásd: *Wesselényi István: Sanyarú világ, 1707–1708. Közzétesz.: Demény Lajos – Magyar András. II. köt. Bukarest, 1985. 680. p.* Wesselényi István három uralkodót ábrázoló portréről írt, két „numismáról” és egy „medállról”. *P. Szathmáry Károly: Bánffy György halála. B. Wesselényi István naplója után.* In: *Századok*, 21. (1887) 2. sz. 134. p.
- 94 Ténylegesen azonban ezt a tisztséget csak 1681-et követően töltötte be. *Lázár Miklós: Erdély főispánjai (1540–1711).* Bp., 1889. 26. p. ANR Cluj Fond familial Bánffy 320 no. 1157. fol. 1–2.

érzelmekben nem tettek különbséget a fiúk és lányok között. A gyermeket Isten ajándékának tekintették és haláluk esetén nem jelenítették meg az Istenbe vetett bizalom megrendülését, amely azonban nem jelenti az emlékezés hiányát.⁹⁵ A szülők, Bánffy Dénes és Bornemissza Kata gyermekeik elvesztése vagy betegsége feletti aggodalmukat is megfogalmazták levelezésükben. Ezzel is összefügghet, hogy a szülők és egyetlen életben maradt gyermekük, Bánffy György gyakran tartózkodtak egy helyen, és egy rendkívül intenzív, állandó — közvetve vagy közvetlenül — felügyeletet gyakorló, gondoskodó szülői kép jelenik meg a levelezésben. Ez magyarázható azzal, hogy a szülőknek — annak ellenére, hogy előző házasságaikból is hoztak gyermeket, illetve több közös gyermekük is született — Bánffy Györgyön kívül nem maradt életben gyermekük, és így a fiú esetleges halálával utód nélkül maradtak volna.

95 *Jarzebowski*, 2010. 210–213. p.

Tanulmányok

Bánffy Dénes és Bomeissza Kata egyszerejűített családfája

* A család a 18. században
* A család a 18. században

FARAGÓ DÁVID

MIHÁLYPÉTERHÁZI ORMÁNYI DEMETER SÁROSI ALISPÁN
ÉLETÚTJA
(VÁLTOZÁSOK SÁROS VÁRMEGYE MŰKÖDÉSÉBEN 1556–1570)*

Bevezetés

A Sáros megyében a XVI. század közepén feltűnő Mihálypéterházi Ormányi Demeter életéről, valamint családjáról a különböző genealógiai és történeti kiadványokban található néhány elszórt és bizonytalan adatot leszámítva alig tudunk valamit, pedig a néhai sárosi alispán életútja, valamint családjának a története több okból is kutatói érdeklődésre tarthat számot. Az Ormányiak ugyanis a mohácsi csatát megelőzően semmilyen kapcsolattal sem rendelkeztek Sáros megyében, ennek ellenére alig egy generáción belül sikerült a megye, valamint Felső-Magyarország politikai életében a késő középkor óta vezető szerepet játszó tekintélyes és jómódú középbirtokos (*bene possessionatus*) családok sorába beilleszkedniük. A család szerencséjét megalapozó Demeter személye ráadásul nemcsak a tudatos kapcsolatépítési stratégiája, valamint a protestantizmus iránti elköteleződése miatt érdekes, hanem életútján keresztül betekintést nyerhetünk abba is, hogy az ország három részre szakadása idején egy elszegényedett nemesnek milyen lehetőségei voltak a „karrierépítésre” a Magyar Királyság I. Ferdinánd (1526–1564) uralma alatt megreformált pénzügyigazgatási rendszerében. Demeter ugyanis először a Felső-Magyarország gazdasági ügyeinek irányításáért felelős művelt humanista, Werner György sárosi prefektus és felső-magyarországi jövedelemigazgató, majd Werner vejének, az őt jövedelemigazgatói tisztségében is követő Gyalui Torda Zsigmond jogban és gazdasági kérdésekben jártas emberként az elszórt forrásanyag alapján aktívan részt vett a régió gazdasági életével kapcsolatos mindennapi munkában, sőt még diplomáciai feladatokat is ellátott. Karrierje csúcán a Sáros vármegye működésében addig semmilyen szerepet sem vállaló Demeter közel egy évtizeden át a vármegye alispánjaként működött (1560., 1561–1568), hivatali ideje alatt pedig a vármegye működésében több változás is megfigyelhető. A gazdasági ügyek irányítására alkalmas, megfelelően

* Ezúton szeretném megköszönni Bódai Dalmának, Kádas Istvánnak, Oborni Teréznek és Póka Ágnesnek a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségét. Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

képzett szakemberek állandó hiányával küzdő bécsi udvarban ráadásul a sárosi nemest egy ideig az 1567-ben megalapított Szepesi Kamara egyik lehetséges tanácsosaként tartották számon.

A tanulmánynak kettős célja van. Egyrészt, az Ormányi család történetét, valamint a Sáros megyében *homo novus* Demeter életútjának a főbb állomásait tekintem át,¹ aminek köszönhetően Sáros vármegye mohácsi csata utáni tisztikaráról, a Felső-Magyarország formálódó pénzügyigazgatási rendszeréről és az annak a munkájában részt vevő tisztségviselőkről, valamint általában a késő középkor végén nagy létszámú nemesség történetéről és társadalmi felemelkedésének a lehetőségeiről már meglévő ismereteinek is bővíthetjük. Ennek során röviden kitérek a Mekcsei és az Ormányi család között meglévő, a Demeter és családja sárosi megtelepedésében fontos szerepet játszó kapcsolatra is. Másrészt pedig azt vizsgálom, hogy az Izabella királyné és fia, II. János Zsigmond választott magyar király (1540–1571) 1556 októberi hazatérte után a Magyar Királyság és a formálódó Erdélyi Fejedelemség között fellángoló ellentét, majd a változó intenzitással folyó harcok idején az erős császári katonai jelenlét árnyékában milyen változások történtek Sáros vármegye évszázados szokásokon alapuló működésében.

Mihálypéterházi Ormányi Demeter életútja

A család eredete

A Sáros megyében a XVI. század közepén Demeterrel felbukkanó Mihálypéterházi Ormányi család² Baranya megyéből származott. A családnak is nevet adó Ormány/Ormánd – a középkorban a település többnyire ezen a néven tűnik fel a forrásokban – Majs, Bezedek és Lippó környékén feküdt, ma már csak egy Majs határában fekvő puszta őrzi nevében az emléket. A család másik névadó településének, Mihálypéterházának mára még az emléke is eltűnt, a XVI. század közepén készített keresztény és a török adóösszeírások összevetése alapján azonban a falu a ma már Szigetvár részét képező Becefa környékére lokalizálható.³ A feltehetően jómódú, Dél-Magyarországon kiterjedt rokonsággal rendelkező Ormá-

1 A Demeterrel kapcsolatos elszórt forrásanyag sajnos csak a leendő sárosi alispán pályaképezésének felvázolását teszi lehetővé, egódokumentumok hiányában a személyisége nem igazán ragadható meg.

2 Tóth, 1909. 192. p.

3 Faragó, 2019. 119–123. p.

nyi/Ormándi család első, forrásokkal is adatható tagja az 1289-ben IV. László (1272–1290) király engedélyével apósa által örökbe fogadott, Ormánd és Majs környékén birtokos Deniper fia István volt. A XV. századra több ágra szakadt, a birtokaprózódás következtében pedig elszegényedett család Baranya megye gyakorlatban képzett jogtudó kisbirtokos nemesi familiáinak a sorát gyarapította. Noha az Ormányiak Siklós és Szigetvár környékén birtokos mihálypéterházi ága a forrásokban elsőként 1519-ben tűnik fel, a birtoktörténeti kutatások alapján azonban feltételezhetően nem sokkal 1449 után vált ki a családból.⁴

Családi háttér

A leendő sárosi alispán születésének a pontos idejére mindösszesen következtetni tudunk. Az első ismert adat róla egy Eperjes városkönyvéből származó, öt királyi jogügyigazgatónak (*director causarum Regiae Maiestatis*) nevező 1544. évi bejegyzés. A vélelmezhetően nagy felelősséggel járó, kiterjedt gazdasági és jogi ismereteket megkövetelő tisztség betöltésekor Demeter már feltehetően tapasztalt, az ifjú korán túllévő férfi volt, így a közvetett adatok alapján az 1510-es években láthatta meg a napvilágot.

Egy bizonyos Ormányi János fia, György szigetvári katona 1564-ben kelt leveléből tudjuk, hogy Demeter apját Miklósnak hívták. A levél szerint György és Demeter apja fivérek voltak, és volt még egy Tamás nevű testvérük is. A három fivér közül Jánosról egyetlen biztos adattal sem rendelkezünk, Tamás pedig feltehetően Hédervári Ferenc tamási várnagyával, Ormándi Tamással (1513) azonosítható.⁵ Testvéreivel összehasonlítva Demeter apjáról, Miklósról többet tudunk,⁶ jelenlegi ismereteink szerint az ő nevében tűnik fel elsőként a Mihálypéterházi előnév is.⁷ 1519-ben mint ügyvédként járt el Mecseki Porkoláb Mátyus fia István fia Ferenc nevében Somogy megyei,⁸ míg 1520-ban Hatvani Rubin Dénes nádori kancelláriai jegyző⁹ nevében Tolna megyei falvak ügyében járt,¹⁰ ami arra utal,

4 Faragó, 2020. 113–116. p., Faragó, 2020a 371–372. p.

5 Talán ő rejtőzik az 1542-ben a Baranya megyei Zsen és Kiscsány falvakban birtokos Ormányi Tamás neve mögött is. Horváth J.–Timár, 1973. 39. p., Faragó, 2020. 120. p.

6 Ormányi Demeter rokonságát lásd az 1. mellékletben.

7 Faragó, 2020. 114. p.

8 DL 101 536.

9 Bónis, 1971. 407. p.

10 DL 30 283.

hogyan Baranya megye gyakorlatban képzett, lokális szinten ismert ügyvédjeként¹¹ a Jagelló-kori jogtudó nemesség soraiba tartozhatott.¹² A mohácsi csatát követően Miklós Szapolyai (I.) János (1526–1540) uralmát támogatta, ezért 1529-ben I. Ferdinánd birtokait Erdélyi Lőrincnek adományozta,¹³ azonban nincs nyoma annak, hogy Erdélyinek valaha is sikerült volna megszereznie azokat. Demeter apjáról 1529 után egyetlen biztos adat sem ismert, azonban vélelmezhetően azonos a Baranya megye 1542. évi dikális összeírása alapján Mihálypéterházában birtokos Ormányi Miklóssal,¹⁴ ugyanis a vizsgált időszakon belül a családnak nem ismert más, Miklós keresztnévet viselő tagja. Demeter Benedek nevű fivérééről szinte alig lehet valamit tudni,¹⁵ a földrajzi közelség, valamint az időbeli azonosság alapján azonban vélelmezhetően azonos Sáros megyével szomszédos Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben 1559–1561 között több hatalmaskodási ügygel kapcsolatban is felbukkanó Ormányi Benedekkel. A zempléni birtokos Benedek 1562. március 16-a előtt hunyt el, ugyanis egy ezen a napon kelt jegyzőkönyvi bejegyzésben ismeretlen nevű feleségére özvegyként, illetve szintén ismeretlen kilétű két lányára árvaként hivatkoznak.¹⁶

Már többször szó esett arról, hogy a Mihálypéterházi Ormányiak Baranya megye kisbirtokos nemesi familiái közé tartoztak. Habár a család birtokairól a mohácsi csatát követő évekből kevés adat áll a rendelkezésünkre, mégis feltételezhető, hogy azok a török portyázások, valamint a Ferdinánd és János királyok hívei között dúló polgárháború miatt folyamatosan pusztultak. Baranya megye 1542. évi dikális összeírása szerint például Ormányi Miklós öt mihálypéterházi portából kettőnek nem kellett adót fizetnie, mivel a rajta élő jobbágyok összvagyonja nem érte el a törvényileg meghatározott minimum hat forintos összeget.¹⁷ A család baranyai birtoklása Pécs és Siklós 1543. évi török elfoglalása után még bizonytalanabb lett, ugyanis a hódoltsági peremvidék részévé vált birtokaiknak a kettős adóztatás gyötrelmeit is el kellett viselniük. Mihálypéterháza négy adóazójára

11 *Kubinyi*, 1988. 9–11. p.

12 *Kubinyi*, 1984. 186–188. p., *Szakály*, 1997. 422–423. p.

13 Erdélyi Ormányi birtokai mellett Petne Ferenc baranyai birtokaira is adományt kapott, amelyek körülbelül 12 telket tettek ki. *ÖStA FHKA HFU r. Nr. 1. Konv. 1529. fol. 83.*

14 *Horváth J.–Timár*, 1973. 27. p.

15 *Podmaniczky* oklt. IV. köt. 423–424. p.

16 *Tóth*, 1990. 326. sz., *Tóth*, 2001. 211., 1246–1247., 1938., 2162. sz.

17 A faluban összeírt kilenc porta közül öt nem fizetett adót szegénysége miatt. A faluban szintén birtokos Ormányi János vélelmezhetően Miklós testvére volt. *Horváth J.–Timár*, 1973. 27. p.

például már 1546-ban 250 akcese adót vetettek ki a török hatóságok,¹⁸ sőt a falut ugyanebben az évben már Szigetvár birtokai között is összeírták.¹⁹ Az Ormányi Demeterrel kapcsolatos forrásokban egyetlen a család egykori baranyai birtokaival kapcsolatos információ sem található. Úgy tűnik, hogy Demeter egyáltalán nem törekedett családjá ősi birtokainak visszaszerzésére, valamint újabb baranyai birtokok megszerzésére. Ezt támasztja alá az is, hogy nem lépett fel az ellen sem, hogy oldalági rokona, Mekcsei László erdélyi ítélmester felségárulása miatt elkobzott baranyai birtokait I. Ferdinánd 1559-ben unokatestvéreinek, Ormányi Józsnak, Györgynek, Tamásnak és Jánosnak adományozta.²⁰

Az 1543. évi dél-dunántúli török hadjárat következtében a családjá baranyai birtokait végleg elvesztő Demeter végérvényesen Sáros megyébe szorult vissza, és itt igyekezett önmagának és családjának új megélhetést biztosítani. Felmerül tehát a kérdés, hogy a leendő alispán hogyan jutott az királyság másik felében fekvő Sáros megyébe? A kérdésre a választ Demeter anyjának a kiléte, illetve rokona, a Jagelló-királyok udvarába is bejáratos Mekcsei György birtokpolitikája adja meg.

A Mekcsei rokonság

Demeter anyjának a nevét sajnos egyetlen forrás sem őrizte meg,²¹ azonban bizonyos, hogy a szintén Baranya megyéből származó Mekcsei Porkoláb Mátyus testvére Balázs fia János²² lánya volt.²³ Jelenlegi ismereteink szerint Balásznak az ága nem helyezhető el a Mekcsei családfán, ezért röviden érdemes kitérni Demeter anyai ági felmenőinek a kérdésére.²⁴ A feltehetően a Németi nemből származó Mekcseiek törzsbirtokai a XV. század első felében Baranya és Tolna megyékben

18 DeFTER-i mufassal-i liva-i Mohaç (1546), Mihálypéterháza: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/oszman/informacio> (letöltés 2021. márc. 14.)

19 *Timár*, 1996. 73., 106. p.

20 *Faragó*, 2020a 378–379. p.

21 Az Ormányi–Mekcsei rokonságot I. a 2. mellékletben.

22 1471: Héderváry oklt. I. köt. 367. p., 1498: DL 88 829., 1503: Zichy okmt. X. köt. 60. p., 1508: DL 39 996.

23 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 31.

24 A Mekcsei család XIV–XV. századi leszármazására, valamint történetére I. *Csiffáry*, 2005. 99–105. p.

feküdtek.²⁵ Mecsesei Balázs felmenőinek a kiléte nem ismert, azonban a szintén a Németi nemből származó Istvánfi²⁶ és Mecsesei család között 1335–1509 között zajló határvitát tárgyaló oklevél²⁷ alapján Mecsesei Mihály leszármazottja lehetett.²⁸

Balázs, illetve fivére, Mátyus Baranya megye jómódú középbirtokos nemesei közé tartozott, ennek egyik bizonyítéka, hogy Mátyus 1469-ben 1233 (!) forintért zálogolta Bódogasszonyfalvi Miklós fia István baranyai és somogyi birtokait.²⁹ Balázs Újlaki Miklós solymári várnagya (1467–1468) volt,³⁰ Forgács Benedek feleségének, Gyulai Borbálának a kedvelt szolgáját, a Borbála 1471. évi végrendeletében busásan megjutalmazott Anna asszonyt vezette oltár elé.³¹ Balázs fiának a kilétére csak következtethetünk, azonban figyelembe véve a területi azonosságot igen nagy a valószínűsége, hogy azonos a Svábfalvi Antal és fiai által a szepesi káptalan előtt 1508-ban ügyvédnek vallott Mecsesei János deákkal.³² János³³ deák és mester³⁴ jelzői, valamint többszöri nádori emberi megbízatása³⁵ arra utal, hogy Baranya megye gyakorlatban képzett jogtudó nemesei közé tartozott, Ormányi Miklós tehát a saját családjával hasonló társadalmi státusú, szomszéd birtokos famíliából választott magának feleséget. Jánosnak Miklós anyján kívül bizonyosan volt még két, Baranyában birtokos családokba beházasodó lánya is: az egyik Tésenyi Jánoshoz, a másik pedig Zóki Lukácshoz³⁶ ment feleségül.³⁷ Vélelmezhetően János gyermeke³⁸ volt az 1499 körül a krakkói egyetemen tanuló

25 *Csánki*, 1894. 554. p., *Csánki*, 1897. 453., 471.p.

26 *Engel*, 2001. Németi nem Kisasszonyfalvi (Istvánfi, Istvánffy)

27 DL 101 881.

28 *Engel*, 2001. Mecseki (Mecsesei, Mecsekey)

29 DL 101 535.

30 DL 16 618–619.

31 Anna asszony 1498-ban már bizonyosan nem élt, végrendelete egyik végrehajtója Mecsesei György szepesi prépost volt. 1498: DL 59 875., *Bárfai*, 1910. 196. p.

32 1508: DL 39 996.

33 1471: Héderváry oklt. I. köt. 367. p., 1498: DL 88 829., 1503: Zichy okmt. X. köt. 60. p.

34 1475: DL 70 976.

35 *Bónis*, 1971. 301., 305. p.

36 *Csánki*, 1894. 530., 538., 563. p.

37 MNL OL P 57 – II. – II. – No. 31.

38 1467-ből ismert egy Mecsesei György fia János is. Habár nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy Ferenc György fia János, vagy Balázs fia János gyermeke volt-e, a Demeter nagyapjának

Mekcsei János fia Ferenc³⁹ későbbi hantai prépost (1504., 1510),⁴⁰ szepesi (1504) és esztergomi (1510) kanonok, illetve fehérvári (éneklő)kanonok (1510., 1543).⁴¹

A Mekcsei, illetve közvetve az Ormányi család felső-magyarországi megtelepülésében Mekcsei György játszott fontos szerepet. György Porkoláb Mátyus és Mekcsei Péter lánya, Veronika gyermeke volt,⁴² a fivéreit Lászlónak és Istvánnak hívták.⁴³ Szapolyai István gróf támogatásának köszönhetően pécsi kanonok (1489) majd pozsegai prépost (1490–1507),⁴⁴ később nádori titkár (1492–1498)⁴⁵ és szepesi prépost (1494–1507/1509), majd 1511-től a mohácsi csatáig folyamatosan adatolhatóan királyi titkár és tanácsos volt, a csatát követően János királyt támogatta.⁴⁶ A család baranyai birtokainak az irányítását átengedte fivéreinek, azonban Felső-Magyarországon több birtokot is igyekezett megszerezni. 1492-ben Darholtz Pállal együtt királyi megerősítést kapott az 1491/92 fordulóján még Szapolyai István főhadparancsnok által neki adományozott Bukóc és Hillyó (Abaúj megye) nevű falvakra.⁴⁷ Az 1495-ben Tárcai János társaként adományba kapott kereszteskoplósi uradalomról György 1515-ben hosszú pereskedést követően mondott le a Semsei család javára.⁴⁸ Az 1517-ben Nagymihályi Krasnyákfi Lénárttal együtt adományba kapott Gice és Szentlélek (Gömör m.) illetve Jékelfalva és Szentmargita (Szepes m.) nevű falvakat szintén nem sikerült tartósan megszereznie.⁴⁹

bizonyos szintű műveltségére utaló deák, valamint mester jelzők alapján úgy vélem, hogy az egykori krakkói diák Demeter anyjának a fivére volt. *Engel*, 2001. Mecskei (Mekcsei, Mecskesy)

39 *Haraszi – Kelényi – Szögi*, 2017. 3181. sz.

40 *C. Tóth*, 2019. 151. p.

41 *Köblös*, 1994. 378. p., *Neumann*, 2007. 141. p.

42 1509: DL 101 881.

43 1502: DL 73 169., 1503: DL 102 871., 1506: DL 101 386., 1511: DF 260 425.

44 *C. Tóth – Ternovác*, 2020. 113. p.

45 1492: DL 90 208., *Bónis*, 1971. 321., 326., 407. p.

46 *Kubinyi*, 2006. 12–13., 17. p. és passim., *Kubinyi*, 2008. 237., 240. p.

47 *Neumann – Pálffy*, 2009. 213–215., 234–235. p.

48 *Kádas*, 2012. 142., 148–149., 156. p.

49 DF 274 588.

Pályakép

Ahogy fentebb már említettem, Demeter elsőként 1544-ben mint királyi jogügyigazgató tünik fel Eperjes városkönyvének egy bejegyzésében. 1544-ben a tisztséget Pókatelki Szomor János töltötte be (1542–1562),⁵⁰ vagyis Demeter nem lehetett a királyi jogügyigazgató, arra pedig nincs adat, hogy a sárosi pénzügyigazgatóságon belül létrehozta volna egy önálló jogügyigazgatói tisztséget. Demeter a közte és Werner György között fennálló magánjogi természetű szervitor-familiárisi kapcsolatból kifolyólag tölthette be a jogügyigazgatói tisztséget, vagyis nem az uralkodó nevezte ki. A tisztségek hasonló módon történő betöltése nem volt idegen Wernertől, ugyanis fizetőmestere és számvevője, a kassai Gall Sonnenbrodt (1550–1554)⁵¹ az unokatestvére volt.⁵² Az 1540-es évek közepétől Demeter a felső-magyarországi jövedelemigazgatóság munkájában tevékeny szerepet vállalt. 1548-ban Sáros és Szepes megye,⁵³ 1549-ben pedig Zemplén megye adószedője volt.⁵⁴ 1550-ben Dessewffy János kamarai tanácsossal, 1551-ben pedig egyedül folytat vizsgálatot a máramarosi sóbányászat ügyében királyi biztosként.⁵⁵ 1552. január 17-én Gall Sonnenbrodttal együtt készítette el az 1536 óta a Szapolyaiak uralmában lévő, Izabella királyné által 1551-ben átadott Kassán található ágyúk és egyéb hadiszerek inventáriumát.⁵⁶

1563. augusztus végén jelen volt Pozsonyban a rendek Miksa főherceg koronázását megelőző tanácskozásán, és az alsótábla egyik követeként tagja volt annak az augusztus 24-én megválasztott országgyűlési küldöttségnek, amely két nappal később Bécsbe indult, hogy a rendek nevében I. Ferdinánddal a szabad királyválasztás kérdéséről folytasson tárgyalásokat.⁵⁷ Bár közvetlen adat nem bizonyítja, de nem kizárt, hogy sárosi követként Miksa főherceg koronázásán jelen volt és a novemberig elhúzódó országgyűlésen is részt vett, amit a vármegyei kiadványok 1563 augusztusától kezdődő feltűnő hiánya is alátámaszt. 1564 júliusában Bornemissza Gergely szepesi préposttal, valamint Alagi Jánossal együtt a fegyverszünet idején Felső-Magyarországon egyre gyakoribb határsértések és

50 *Fallenbüchl*, 1988. 113. p.

51 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 520. p.

52 *H. Németh*, 1997. 187. p.

53 *Szalay*, 1861. 48–49. p.

54 MNL OL E 148 – a. – Fasc. 410. – No. 50.

55 *Ember*, 1946. 500. p.

56 *Kárffy*, 1901. 121–126. p.

57 MOE IV. köt. 408. p.

hatalmaskodások kivizsgálására kiküldött, a Hagymási Kristóf vezette erdélyi küldöttséggel sikertelen tárgyalásokat folytató bizottság tagja volt.⁵⁸ 1567-ben Johann Karling báróval, a Magyar Kamara német tanácsosával és Pacót Jánossal, a Szepesi Kamara tanácsosával együtt fogalmazta meg több felső-magyarországi udvarbírói utasítását.⁵⁹ Feltehetően a jövedelemigazgatóságban folytatott munkája során kialakított kapcsolatainak, valamint a sárosi nemesség körében élvezett tekintélyének köszönhető, hogy Pacót Jánost követően (1556–1559) 1560-tól kisebb megszakítással 1568-ig sárosi alispánként működött. Demeter köztiszteletben álló személy volt, lokális presztízsét mutatja, hogy többen is ügyvédnek kérték fel,⁶⁰ vagy pedig fogott bíróként segített vitás kérdések rendezésében, illetve egyezségek megkötésében.⁶¹ I. Miksa magyar király (1564–1576) is meg lehetett elégedve Demeter szolgálataival, ezért folyamodványát megfontolva⁶² 1567. július 21-én udvari familiárisai közé fogadva a Szepesi Kamara bevételeinek terhére igen jelentős összeget, évi 300 forint utalt ki a számára,⁶³ továbbá elrendelte, hogy csak az ő, vagy a Magyar Kamara és a Szepesi Kamara által rábizott feladatokban járjon el.⁶⁴ A sárosi alispán az I. Miksának írt folyamodványában rendkívül hálás volt az uralkodó jótéteményeiért, de idős korára tekintettel kérte, hogy a megbízások során esetlegesen felmerülő költségei megtérítéséről is gondoskodják az uralkodó. Az az évi alispáni fizetését már felvevő Demeternek még egy kérése

58 *Lukinich*, 1913. 587–588. p.

59 *Kenyeres*, 2002. I. köt. 81. p., *Kenyeres*, 2002. II. köt. 541–551., 630. p.

60 Pl. 1557-ben Svábi István felesége, Erzsébet asszony ügyvédnek vallotta a szepesi káptalan előtt. MNL OL P 540 – I. – AS – No. 294.

61 Pl. 1545-ben a Berzevici családnak segített a néhai Berzevici Lénárt birtokai ügyében egyezségre jutnia. MNL OL P 53 – I. – 1545 – No. 1.

62 „...ego hactenus provisionem a dominis nobilibus comitatus de Saros ducentos et sexaginta florenos Hungaricales habui, quam quidem solutionem spero, ut Maiestas Sua ex innata sua benignitate potius augere, quam minuere mihi gratiose dignabitur, Maiestas Sua Sacratissima dignetur trecentos florenos Hungaricales annuatim solvere...” ÖStA FHKA HFU r. Nr. 15. Konv. 1567 július. fol. 415.

63 Pesti Ferenc évi fizetését is 300 forintban állapították meg 1554-ben. *Ember*, 1946. 150. p., *Póka*, 2017a 129. p.

64 „...egregium fidelem nobis dilectum Demetrium Ormany...in servitorem nostrum benigne assumpsisse, ita, ut a nobis et Camera nostra Hungarica et Scepusiensi dependeat, et munia, quae ipsi, vel per nos, vel utramvis Cameram iniuncta fuerint, fide et sedulitate, qua decet, obeat. Statuimus autem salarium praefato Ormany dare in singulos annos trecentos florenos Hungaricos...ex redditibus Camerae nostrae Scepusiensis...” MNL OL E 21 – 1567.07.21. – b

volt, mégpedig hogy a következő év február 12-ig⁶⁵ tartó alispáni megbízatása kitöltése után mondhasson le a tisztségéről, júliusban azonban még mindig a hivatalában találjuk, szeptemberben viszont már Bertóti Kristóf volt az alispán. Feltehetően felső-magyarországi helyismerete, illetve a gazdasági ügyekben szerzett jártasságának köszönhetően 1568-ban a megfelelően képzett emberek hiánya miatt szintén udvari familiárisra fogadott⁶⁶ Vicmándi Mátyás⁶⁷ mellett az ő neve is felmerült mint a Szepesi Kamara mellé tanácsossá kinevezendő egyik udvari familiáris,⁶⁸ azonban a tisztséget végül nem nyerte el. 1569-ben tagja volt a lengyel-magyar határt felülvizsgáló bizottságnak,⁶⁹ illetve részt vett az augusztusban megnyitott pozsonyi országgyűlésen is.⁷⁰ Ezt követően egyre kevesebb forrásban bukkan fel az idős korában cselfalvi udvarházába visszahúzódó egykori alispán. Az uralkodó által jóváhagyott évi 300 forintnyi juttatás tisztes megélhetése biztosíthatott a számára, azonban a pénzhiány miatt a Szepesi Kamara nem mindig tudta időben kiutalni az összeget, egy 1578 januárjában kelt levelében például az idős Demeter arra panaszkodik, hogy végső romlásra jut a nyolc hónapnyi betegsége során felmerült költségek miatt, ha nem kapja meg azonnal az az évi járandóságát.⁷¹ Magyar nyelvű végrendeletét 1580. január 21-én készítette el a töltszéki prédikátor előtt, és feltehetően nem sokkal ezután eltávozott az élők so-

65 „ego universitati comitatus Saaros circa officium vicecomitis, quod iam ab aliquot annis gessi, usque ad duodecimum diem mensis Februarii anni proxime venturi obligatus sum, et eo nomine solutionemque ab eis levavi, nec usque ad illum diem salva existimatione mea officium meum intermittere possum, quapropter supplico in hoc quoque Sacratissimae Maiestati Vestrae, dignetur clementer annuere, ut inter alia Maiestatis Vestrae Sacratissimae servitia et negotia usque ad expletionem anni mei officii quoque vicecomitis curam habere possim, praesertim cum officium hoc ego post Sacratissimam Maiestatem Vestram, tanquam supremum dicti comitatus comitem gesserim, expleto tandem anno meo colui ipsi hoc meum officio resignabo et totus servitiis negotiisque Sacratissimae Maiestatis Vestrae deditus ero, nec tamen interea hoc meum officium obstabit, quin Maiestati Vestrae Sacratissimae servire et negotiam mihi iniungendam exequi possim.” MNL OL E 21 – 1567.07.31. – b

66 MNL OL E 21 – 1567.10.04. – d

67 Homonnai Druget István és Miklós ispánok kiskorúsága idején Zemplén vármegye adminisztrátora (1558–1571) volt. *Fallenbüchl*, 1994. 113. p.

68 „Quandoquidem hactenus e Germanis neminem illuc mittere potuimus, an non Camerae illi unus ex aulae nostrae familiaribus, nimirum vel Ormany, vel Witzmandi commode adiungi queat, cum alioquin uterque salaria non exigua habeant constituta.” MNL OL E 21 – 1568.04.27.

69 MOE V. köt. 771. p.

70 *Kovachich*, 1798. II. köt. 231. p.

71 MNL OL E 254 – 1578. január – No. 26.

rából. Testét a cselfalvi templomban helyezték örök nyugalomra a családjának 1579-ben emeltetett síremlékben.⁷²

Vagyon és birtokok

Demeter az élete végén végrendelete alapján⁷³ összesen 406 forint kintlévősége volt, illetve a nem részletezett ingatlanjai és birtokai mellett további 1600 forintnyi készpénzzel rendelkezett. Fia, a feltehetően még fiatal István örökölte apja birtokokat, továbbá egy közelebről nem ismert kőházat és istállót, valamint 1000 forintot, cserébe vállalnia kellett apja adósságainak megtérítését, illetve azt, hogy lánytestvéreinek, Ilonának és Borbálának 400–400 forintot fog fizetni örökségük megváltása fejében. Demeter szintén jelentős összeget, 300 forintot hagyott Ilonára, továbbá férjére, Kapi Ferencre 200 forintot azzal a kikötéssel, hogy viseljék gondját és mindenben segítsék Istvánt. A néhai sárosi alispán hagyatékával kapcsolatban érdemes kihangsúlyozni, hogy vagyona egy jelentős részét könnyen mozgósítható készpénzben tartotta.

Demeter Sáros megye 1545 első felében⁷⁴ készült dikális összeírása alapján mindösszesen egyetlen adófizető porta tulajdonosa volt Cselfalván,⁷⁵ vagyis a megye kisbirtokos nemesei közé tartozott. Felesége, Buzlai Anna 1560-ban tizennégy másik személlyel együtt új adományt kapott a Buzló,⁷⁶ Cselfalva,⁷⁷ Varjúfalva másnéven Kiskapronca,⁷⁸ Rétké⁷⁹ és Pádfölde⁸⁰ nevű birtokokra (Sáros m.),⁸¹ azonban a következő évben Gombosfalvi Gombos János tiltakozása miatt a szepesi káptalan nem tudta a részükre iktatni a birtokokat.⁸² 1562-ben Semsei János és Ferenc egy lacsai⁸³ telküket, illetve a falu határában fekvő Kucsár nevű pusz-

72 *Hörk*, 1885. 315–316. p.

73 MNL OL P 608 – I. – 1580 – No. 4.

74 *Kádas*, 2020. 10–11. p.

75 *Maksay*, 1990. II. köt. 609. p.

76 Ma Bucló Bártfától délkeletre. *Csánki*, 1890. 290. p.

77 Eperjestől északkeletre fekszik.

78 Eperjestől északkeletre, Bucló mellett fekszik.

79 Buzló és Varjúfalva körül feketett. *Csánki*, 1890. 308. p.

80 Azonosítása bizonytalan, feltehetően az alább említendő Páhföldével azonos.

81 MNL OL A 57 Vol. III. p. 643. No. 835. vö. MNL OL P 608 – I. – 1561 – No. 4.

82 MNL OL P 608 – I. – 1561 – No. 4.

83 Feltehetően azonos Vlacsával (ma Balázsi). *Csánki*, 1890. 301. p.

tájukat örök jogon átengedték Ormányinak.⁸⁴ Demeter a kor szokásainak megfelelően zálogolás útján igyekezett a birtokait bővíteni. 1551-ben 242 forintért visszaváltotta Eperjes városától a néhai anyósa és apósa által elzálogosított Komlós⁸⁵ birtok határában lévő Páhfölde nevű birtokot.⁸⁶ 1560-ban Csicseri Orosz János feleségétől, Bölsei Katalintól 90 forintért zálogba vette egy buzlói jobbágytelkét, valamint a Rétke nevű pusztáját.⁸⁷ 1561-ben Harsági Farkas és Tamás a Cselfalva határában lévő Varjú nevű kaszálót, valamint két-két pusztát és lakott kellemesit⁸⁸ jobbágytelkét 75 forintért zálogolta neki és a feleségének.⁸⁹ 1562-ben Soós Istvántól Mocsármálon⁹⁰ először két telket 50 forintért,⁹¹ majd újabb három telket 100 forintért vett zálogba.⁹² Ugyanebben az évben Ödönfi Ferenc felesége, Soós Dorottya egy pálvágási⁹³ telkét 50 forintért,⁹⁴ míg Hanusfalvi Soós István és Imre egy balpataki⁹⁵ telkét 20 forintért zálogolta Demeternek.⁹⁶ 1564-ben Butkai Péter özvegyétől, Kendi Magdolnától *Valck*-i⁹⁷ birtokát 25 forintért vette zálogba,⁹⁸ míg Kékedi Gáspár cselfalvi birtokáért ugyanebben az évben 150 forintot,⁹⁹ míg 1567-ben 100 forintért zálogolt.¹⁰⁰

Megállapítható tehát, hogy Demeter elsősorban az Eperjeshez közeli Cselfalva környékén¹⁰¹ igyekezett saját uradalmat kialakítani. Feltűnő, hogy a zálogolásokkal kapcsolatos adatok többsége alispáni hivatalának az idejére esik, ami felte-

84 MNL OL P 597 – I. – 4. – No. 99.

85 Feltehetően az egykori Kereszteskomlóssal (ma Komlóskeresztes) azonos. *Csánki*, 1890. 300. p.

86 MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 31.

87 MNL OL P 608 – 1. – 1560 – No. 19.

88 Eperjes mellett keletre fekszik. *Csánki*, 1890. 299. p.

89 MNL OL P 1826 – 27. – No. 1.

90 Ma Mocsármány Eperjestől délre. *Csánki*, 1890. 304. p.

91 MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 12.

92 MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 10–11.

93 Feltehetően Kapipálvágása Eperjestől keletre.

94 MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 13–14.

95 Feltehetően Bábfaluval azonos. *Csánki*, 1890. 289–290. p.

96 MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 16.

97 Azonosítása bizonytalan.

98 MNL OL P 96 – 1. – 1564 – No. 1.

99 MNL OL P 1826 – 27. – No. 2.

100 MNL OL P 608 – 1. – 1567 – No. 1.

101 A birtokokat 1. a 3. mellékletben.

hetően összefügg a tisztség elnyerését követi anyagi megerősödésével. Pénze egy részét jól jövedelmező szőlők megszerzésébe fektette, 1569-ben, illetve 1578-ban két kistoronyai¹⁰² (Zemplén m.) szőlőjét mentesítette az uralkodó a kilenced és a tized megfizetésének a kötelezettsége alól.¹⁰³ Aktívan bekapcsolódott az egyházi tizedek árendálásába is, négy falu: Ásgút, Komlós, Cselfalva és Keresztes tizedeit évről-évre megkapta¹⁰⁴ alkalmas szolgálataira tekintettel, bármennyire is szükség lett volna rájuk a végvárok fenntartására.¹⁰⁵ Noha Károly főherceg 1566 áprilisában I. Miksa döntésére hivatkozva úgy rendelkezett, hogy a Demeter által árendálni kívánt tizedeket Pesti Ferenc felső-magyarországi jövedelemigazgató gyűjtse be, novemberben mégis 270 forintért sikerült megszereznie a homonnai tizedkerület (*districtus*) tizedeiért.¹⁰⁶ Demeter a sóbányászatba is bekapcsolódott, 1570 márciusában egyike a Groff Miklóssal a Sóvár környéki sókutak és sóbányák feltárásáról megállapodást kötő huszonhat nemesnek.¹⁰⁷ Ormányi vélelmezhetően a kereskedelembe is bekapcsolódott, ugyanis végrendeletéből tudjuk, hogy a Magyar Kamara 100 forintot deputált a részére a homonnai harmincad bevételeiből.¹⁰⁸

Házasság és család

Demeter vagyoni gyarapodását, valamint a sárosi nemességen belül élvezett tekintélyének a növekedését, házassága, valamint családi kapcsolatai is jól érzékeltetik.¹⁰⁹ Felesége, Buzlai Anna szüleiről, Buzlai Osvátról, illetve Varjú

102 Sátoraljaújhelytől északra fekszik.

103 1569: ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn r. Nr. 19. Konv. 1569. okt. fol. 26., 1578: ÖStA FHKA HFU r. Nr. 37. Konv. 1578. márc. fol. 42–45.

104 MNL OL E 21 – 1563.10.28., MNL OL E 21 – 1565.08.16., MNL OL E 21 – 1566.04.16. – b

105 „Ad petitas vero quatuor villarum Aswgh, Komlos, Chelfalwa et Köröztes in comitatu Saaros existentium decimas sibi competenti precio concedendas, quod attinet, tametsi iis in praesidiorum sustentationem opus habemus, moti tamen vestra commendatione, quodque dictum Ormany diligentem in negotiis nostris operam navare dictis, praefatas decimas iusto pretio illi hoc praesenti anno concedendas e singuli gratia annuimus.” MNL OL E 21 – 1565.09.10.

106 MNL OL P 608 – 1. – 1566 – No. 7.

107 MNL OL P 608 – 1. – 1570 – No. 17.

108 MNL OL P 608 – 1. – 1580 – No. 4.

109 Ormányi Demeter családját l. a 4. mellékletben.

Annáról¹¹⁰ nevüket leszámítva semmit sem tudunk, feltehetően sárosi kisbirtokos családokból származtak. Demeternek és feleségének egy Ilona és egy Borbála nevű lánya, illetve egy István nevű fia ismert. Ilona első férje idősebb Kapi Ferenc fia, ifjabb Ferenc volt (†1584).¹¹¹ Borbála Szinyei Merse István fiához, Mátyáshoz (†1586) ment feleségül,¹¹² 1586 januárjában már bizonyosan nem élt, ugyanis I. Rudolf (1576–1608) egy január 15-én kelt oklevelében testvéreit, Ilonát, valamint Istvánt jelölte ki kiskorú árvái, Margit, István és Borbála gyámjának.¹¹³ István első felesége a Kubinyi család nagyolaszi ágába tartozó Kubinyi Jakab és Benicki Borbála lánya, Anna volt (1595),¹¹⁴ míg másodjára Bertóti István és Szinyei Merse Borbála lányát, Klárát vezette az oltár elé,¹¹⁵ 1643-ban még bizonyosan élt.¹¹⁶ Egy 1765-ben papírra vetett családfa alapján¹¹⁷ egy Katalin, illetve egy Ilona nevű lánya volt. Katalin első férje Bernát István, míg második férje Erdélyi Jakab volt. Ilona az egymással oldalági rokonságban álló Úszfalvi Úsz Bálint és Úsz Margit fiával, Jánossal kötött házasságot.¹¹⁸ Éva nevű lányukat Sóvári Soós György vette feleségül, feltehetően ennek köszönhető, hogy a magvaszakadt Ormányi családdal kapcsolatos iratok egy jelentős része a Soós (sóvári) család levéltárába (MNL OL P 608) került.

Demeter igyekezett tudatosan kiházasítani gyermekeit, célja az volt, hogy a Sáros vármegye politikai életében szerepet vállaló családokkal kapcsolatra lépjen. Ilona férje, ifjabb Kapi Ferenc maga is sárosi alispán (1572–1578), akinek a nagybátyja, György szintén alispán (1552–1553) volt. Ferenc testvére, Klára a szintén alispáni hivatalú betöltő Darholtz Pálhoz (1560–1561) ment feleségül.¹¹⁹ Borbála apósa, Szinyei Merse István szintén alispán volt (1554–1556), sőt István húga, Borbála volt Ormányi István anyósa.¹²⁰ A házassági kapcsolatok alapján megállapítható, hogy Demeter és családja sikeresen integrálódott Sáros megye, illetve a régió nemesi társadalmába, sőt az Ormányi–Kapi–Darholtz–Bertóti-

110 A Varjú család 1427-ben birtokos volt Cselfalván. *Csánki*, 1890. 292. p.

111 *Szluha*, 2008. 221. p.

112 *Nagy*, 1862. 422. p.

113 ÖStA FHKA HFU r. Nr. 49. Konv. 1586. január fol. 52rv

114 *Kubinyi*, 1906. 230–231. p.

115 *Szluha*, 2008. 56., 398. p.

116 *Tóth*, 1909. 192. p.

117 MNL OL P 499 – Fasc. 1. – No. 39.

118 *Szluha*, 2008. 386., 448. p.

119 *Nagy*, 1860. VI. köt. 77–78. p.

120 *Nagy*, 1860. VII. köt. 422. p.

rokonság tagjai közül kerültek ki az 1550-es évektől a vármegye alispánjai. Bár csak apró érdekesség, de véleményem szerint érdemes megjegyezni, hogy cselfalvi otthona ellenére Demeter élete végéig ragaszkodott a baranyai gyökereire emlékeztető Mihálypéterházi előnév használatához, cselfalvi előnévvel csak ritkán illetik az iratokban.¹²¹

Műveltség és vallás

Demeter munkája a felső-magyarországi jövedelemigazgatóság kebelében, illetve alispáni feladatai, széleskörű jogi- és gazdasági ismereteket követelhetett meg. Latin és magyar nyelvű levelei alapján egyértelműen magas szinten bírta a két nyelvet. A gazdag és népes szász polgárságnak is otthont adó Sáros megyében, valamint Werner Györggyel, Torda Zsigmonddal, Johann Karlinggal és Gall Sonnenbrodttal is együtt dolgozó sárosi alispán feltehetően a német nyelvet is elsajátította. Az Ormányi család bemutatása során már láttuk, hogy a tanulásnak volt hagyománya a felmenői között, Demeter tanulmányairól azonban egyetlen adattal sem rendelkezünk, vagyis akárcsak az ősei, ő is a Magyar Királyság helyi iskolákban képzett jogtudó nemesei közé tartozott.

A néhai alispánnal kapcsolatban fennmaradt források sajnos nem nyújtanak betekintést a személyiségébe, egyetlen forrást kivéve. Szimonidesz Lajos 1943-ban közölte a jászói konvent egy 1553 decemberében kelt, az Ormányi Demeternek, Johann Sommer kassai prédikátornak, Bornemissza Péternek és a kassai tanácsnak a protestáns tanok támogatásáról felvett tanúvallomásokat tartalmazó, *Inquisitio contra Demetrium Ormandy pro Lutheranism* című oklevelét. Az oklevél nemcsak Kassa városa és a környező falvak reformációjába, hanem Demeter protestantizmus iránti elköteleződésébe is betekintést nyújt. A tanúvallomások felvételére a mélyen katolikus Feledi Eusták kassai kerületi és végvidéki főkapitány, valamint a Kassa városa közötti ellentét miatt került sor, ugyanis Feledi letartóztatta Kassa nagyhatású prédikátorát, az Ormányi Demeterrel szoros kapcsolatban álló Johann Sommert. Sommer tanítványa, Bornemissza Péter, hogy bosszút álljon a mesterét ért sérelemért a katolikusok kigúnyolására angyalnak öltözve bukkant fel az imádkozó, a tréfát rossz néven vevő és Bornemisszát elfo-

121 PI. 1545: MNL OL P 52 – A – 1. – 1545 – No. 1., 1558: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 367. – No. 12., 1562: MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 5.

gató Feledi szobájában. Sommer és tanítványa letartóztatása keltette hatalmas föl-
háborodás még 1554 végén is egy fegyveres fölkelés veszélyével fenyegetett.¹²²

A vizsgálati levél alapján a vallási meggyőződését teológiai vitákban is védel-
mezni kész Demeter mislyei tisztartóként a gönci prédikátort kérte fel, hogy az
uradalomban terjessze az új vallási tanokat, sőt Miskolci Tamás ósvai plébánost
fizetése kiszolgáltatásának a megtagadásával kényszerítette a protestantizmus fel-
vételére, később pedig a quartát is megvonta tőle, mert úgy vélte, hogy az nem
képviseli őszintén az új vallási tanokat. Ormányi Sporar Mihály rozgonyi plébá-
nost is elüldözte (kassa)újfalusi plébániájáról, sőt Ósváról is elűzte volna, ha a
kassai főkapitány nem vette volna a védelmébe.¹²³

Demeter a vizsgálat következményei elől menekülve egy időre az országot is
kénytelen volt elhagyni,¹²⁴ és feltehetően csak az ügy elrendezésében a Nádasdy
Tamással szoros kapcsolatot tartó és az ő segítségét kérő Werner György¹²⁵ köz-
benjárásának köszönhetően térhetett vissza.¹²⁶ Ormányi később is számíthatott a
befolyásos és nagyhatalmú Nádasdy támogatására, ugyanis egy Sárkány Antal-
nak, Nádasdy vezető szervitorának¹²⁷ küldött 1558. évi levelében köszönetét fe-
jezte ki az ura felesége iránt, fogvatartása idején nyújtott segítségéért, és továbbra
is Nádasdy, valamint Sárkány kegyébe ajánlotta magát.¹²⁸ Demeter az 1553–54.
évi megpróbáltatások ellenére is kitartott vallási meggyőződése mellett, a csalfal-

122 *H. Németh*, 1997. 168–169. p.

123 *Szimonidesz*, 1943. 164., 167–169., 178–179.

124 Uo. 188. p.

125 „Noster pauper Demetrius Ormani, qui Illustrissimam Magnificentiam Vestram pro parte parente
agnoscit ac revertus, summo est in metu citationis, quam nomine Regiae Maiestatis adversus
se decretam esse cognovit. Et quia tantum non emoritur consideratione eius discriminis, quod
est inter Regiam Maiestatem ac se, confugit me interpretere ad Illustrissimam Magnificentiam
Vestram, in qua omnes spes et opes suas sitas habet, oratque et obtestatur eandem per Deum
immortalem, ut si mederi huic malo non potest, aliquam saltem ei producat moram, vel usque
in reditum Regiae Maiestatis, quo tempore se eiusdem Illustrissimae Magnificentiae Vestrae
patrocinio hanc necessitatem effugere posse confidit. Iurat se nullo conscientiae suae terrore
commoveri, sed angere tantum sublimitate refii nominis, cuius umbram solam ad se evertendum
satis esse putat, quod eum non male iudicare intelligit Illustrissima Magnificentia Vestra, quam
hoc submissius oro, ne miserum deferere velit.” MNL OL E 185 – a. – Werner György – Ná-
dasdy Tamás No. 10. fol. 25.

126 *Póka*, 2014. 21–22. p.

127 *Bilkei*, 1994. 7., 10–11. p.

128 MNL OL E 185 – a. – Ormányi Demeter – Sárkány Antal No. 1. fol. 1.

vi templom sekrestyéjében olvasható 1579. évi felirat szerint a helyi gyülekezet Ormányi életében elfogadta az ágostai hitelveket.¹²⁹

Változások Sáros vármegye működésében

Alispánok személye

Ormányi Demeter életútjának a részletes ismertetését követően a tanulmány második felében Sáros vármegye működésében az 1550–60-as években végbement változásokat szándékozom bemutatni. Az első feltűnő jelenség magában az alispánok személyében, illetve társadalmi háttérükben keresendő. Ha végig tekintünk Sáros vármegye alispánjainak a mellékletben közölt névsorán,¹³⁰ akkor láthatjuk, hogy a vizsgált időszakon belül Darholtz Pál rövid hivatali idejével megszakítva (1560–1561) Pacót János (1556–1559), valamint Ormányi Demeter (1560., 1561–1568) viselte az alispáni tisztséget. Összevetve a névsort Sáros vármegye késő középkori tisztségviselőinek az archontológiájával¹³¹ megállapítható, hogy Bertóti, Darholtz, Harsági Farkas, Kapi, Szinyei Merse, Bertóti és Palocsai Horvát, valamint Varjú családok a megyében törzsbirtokos 1458–1526 között is szerepet vállaló familiák közé tartoztak.¹³²

Demeter esetében láthattuk, hogy a Sáros megyében ismeretlen családja gyökerei Baranya megyébe nyúlnak vissza, és az összességében sikeresnek értékelhető életútjában meghatározó szerepe volt a Felső-Magyarország pénzügyigazgatásában végzett munkájának, illetve az ennek során kiépített kapcsolatrendszerének. Bár a tanulmánynak nem célja Pacót János életútjának a részletes feldolgozása, főbb állomásainak bemutatása még is szükséges, ugyanis összevetve Demeter életútjával számos hasonlóság fedezhető fel. A böki előneve alapján feltehetően Sáros megyében kisbirtokos Pacót¹³³ család tagjai a mohácsi csatát megelőzően nem játszottak szerepet Sáros megye politikai életében. Tekintélyét, valamint a jogi kérdésekben való jártasságát mutatja, hogy az 1559. évi pozsonyi országgyűlésen a királyi törvényszékeken a főpapokat és a bárókat helyettesítő személyek

129 *Hörk*, 1885. 316–317., 319. p.

130 L. az 5. mellékletben.

131 *Arch.* II. köt. 201–216. p.

132 *Kádas*, 2020. passim.

133 *Nagy*, 1862. 6–7. p., *Tóth*, 1909. 183. p.

közé ajánlották.¹³⁴ 1565–1567 között egri udvarbíróként szolgált,¹³⁵ 1567-ben pedig kinevezték az újonnan alapított Szepesi Kamara tanácsosává, amelyet mint *viceprefectus* (1571–1573), majd mint elnök (1575–1582) irányított.¹³⁶

Pacót és Ormányi alispánsága alatt a vármegye ispáni címét Serédi György (1557–1570)¹³⁷ viselte, azonban semmi sem utal arra, hogy a familiaritás hagyományos keretein belül maradván Serédi támogatásával nyerték volna el a tisztségüket.¹³⁸ További érdekesség, hogy alispáni fizetésüket mindkettőjüknek a felső-magyarországi jövedelemigazgatóság bevételeiből utalták ki, aminek az összege Demeter esetében 1565-ben 60 forint volt.¹³⁹ Egy 1567. évi kérvényében azt állítja, hogy a fizetése évente 270 forint volt.¹⁴⁰ A sárosi alispánok kamarai bevételekből (Szepesi Kamara) kiutalt fizetése mellett foglalt állást az 1569-ben I. Miksától¹⁴¹ alispáni tisztsége után évi 60 forintot¹⁴² kapó Bertóti Kristóf is (1568–1571) 1568. évi folyamodványában.¹⁴³

A kezdetektől nagy önállósággal működő felső-magyarországi jövedelemigazgatóság, formailag a Magyar Kamara helyi szervének számított,¹⁴⁴ vagyis a pénzügyigazgatóságtól fizetést kapó alispánok közvetve a kamarának is alá voltak rendelve. A probléma megoldására a választ I. Ferdinánd egy 1558. évi Magyar Kamarához intézett parancslevele adja meg. Az uralkodó elrendelte, hogy a Magyar Kamara fizesse ki Pacót Jánosnak a felső-magyarországi jövedelmekből az alispáni tisztsége után járó fizetését, ugyanis régi szokás szerint a sárosi is-

134 1559. 38. tc. MOE IV. 293. p.

135 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 703. p.

136 *Szűcs*, 1990. 21–22. p.

137 *Fallenbüchl*, 1994. 93. p.

138 Az alispán és ispán közötti kapcsolat már a XV–XVI. század fordulóján meggyengült, és a legfrissebb kutatások alapján több vármegye is maga választotta alispánját, vagy az ispánok a lokális presztízsüknek köszönhetően a megyei nemesség támogatását élvező személyeket tettek meg alispánoknak. *Neumann*, 2021. 132–134. p.

139 „...Quod vicecomiti comitatus Sarosiensis Demetrio Ormany salarium ipsius annum sexaginta florenorum hoc quoque anno per Franciscum Pestiensem numerandum constitueritis probe recteque factum est.” MNL OL E 21 – 1565.09.10.

140 ÖStA FHKA HFU r. Nr. 15. Konv. 1567 július. fol. 415.

141 MNL OL E 21 – 1569.05.21. – h

142 Zólyom vármegye alispánjának a fizetése 1554-ben 100 forint volt. *Föglein*, 1934. 47. p.

143 „...cum praesenti, tum etiam futuris vicecomitibus annum salarium, quod alias ex redditibus Camerae isthic Hungaricae ipsis numerari consuetum fuit eandem numerationem in posterum per Cameram Scepusiensem fieri curaremus.” MNL OL E 21 – 1568.10.25. – a

144 *Kenyeres*, 2003. 80. p.

pánok, amely tisztség jelenleg Sáros vára igazgatásával van összekapcsolva, az alispánoknak fizetést adnak.¹⁴⁵ A késő középkorban a sárosi ispáni cím az 1537-től királyi birtokban lévő Sáros vára birtoklásával fonódott össze.¹⁴⁶ A vár első prefektusa, Werner György csak 1540 januárjában kapta meg az utasítását, azonban már 1539-ben engedélyt kapott a felső-magyarországi jövedelmek igazgatására.¹⁴⁷ Egy 1544. évi oklevél tanúsága szerint viselte¹⁴⁸ a sárosi ispáni címet is.¹⁴⁹ Az uralkodó 1553-ben nevezte ki Gyalui Torda Zsigmondot apósa, Werner (†1556) mellé segítőnek, aki 1555-től lényegében egyedül, 1557-től pedig Pesti Ferenc¹⁵⁰ segítségével (*coadiutor*) irányította¹⁵¹ a hivatallá szerveződés útjára lépett igazgatóságot.¹⁵² Werner és Torda sárosi prefektussága idején (1540–1557) az alispáni tisztség viselői, illetve a felső-magyarországi pénzügyigazgatóság/kamara — Pacótól leszámítva — kapcsolata nem mutatható ki, ahogy Demeter alispáni tisztségéről (1568) történő leköszönése után sem. Eddig nem találtam arra utaló adatot, hogy Adam Teykowitz (1559–1560), illetve a Sáros várát bérbe vevő Rottal János (1560–1568), valamint az ekkor alispáni tisztséget betöltő személyek között bármilyen, a munkakapcsolaton túlmutató viszony fenn állt volna, noha Pacót, Darholtz és Ormányi alispáni, valamint Torda, Teykowitz és Rottal tisztségviselésének az ideje igen nagyfokú hasonlóságot mutat.¹⁵³

Mindezeket figyelembe véve úgy vélem, hogy Pacót, illetve Ormányi alispáni tisztségét a megye nemesi társadalmán belül élvezett presztízsének,¹⁵⁴ magas fokú jogi- és gazdasági ismereteinek, illetve a pénzügyigazgatóságon belül végzett

145 „Quoniam officium comitis comitatus Saaros, nunc ad arcem nostram Saaros gubernatur, vicecomitibus vero ipsi comites singulis annis certam solutionem ratione officii sui de antiqua consuetudine facere teneri perhibentur. Fidelitati Vestrae harum serie firmiter committimus et mandamus, ut fideli nostro egregio Johanni Paczoth moderni illic vicecomiti, qui nobis de hac re humiliter supplicavit, ex proventibus partium regni nostri superiorum, quotannis solitam et consuetam solutionem, prioribus vicecomitibus solvi consuetam, exolvi facere, et praesentes pro vestra superinde expeditione reservare debeatis. Ne neglecto consueto isto salario, ipsi quoque vicecomites suum officium rite et recte exequi intermittant.” MNL OL E 21 – 1558.09.01.

146 Arch. II. köt. 201. p.

147 Kenyeres, 2002. II. köt. 519–533. p. vö. *Póka*, 2019. 26–37. p.

148 MNL OL E 147 – Fasc. 20. – No. 7.

149 Werner ispáni tisztsége eddig nem volt ismert. *Fallenbüchl*, 1994. 93. p. vö. *Póka*, 2019. 34. p.

150 *Póka*, 2017a 130., 140–141. p.

151 *Póka*, 2017. 424–441. p.

152 Kenyeres, 2003. 80. p.

153 Kenyeres, 2002. II. köt. 519. p.

154 Neumann, 2021. 133–134. p.

munkájuk során kialakított kapcsolataiknak — talán Torda Zsigmond támogatásának — köszönhetőek.¹⁵⁵ Ráadásul a pénzügyigazgatóság munkájában is tapasztalt alispánoknak már a személye is elősegítette, hogy az Izabella királyné és fia hazatérte után fellángoló harcok idején a harcok frontvonalába kerülő Sáros megye védelmét tapasztalatuknak, valamint személyes kapcsolataiknak köszönhetően hatékonyabban tudják megszervezni a vármegyei igazgatás, illetve a Felső-Magyarországon állomásozó császári katonaság ellátásáért és zsoldszükségletének előteremtéséért¹⁵⁶ felelős pénzügyigazgatóság együttműködésének elősegítésével.

Új pecsét

A vármegye működésében az első „kézzelfogható” változás¹⁵⁷ az 1550. évi 62. tc.¹⁵⁸ rendelkezésének megfelelően Somogy vármegye példájára vésetett új testületi pecsét megjelenése.¹⁵⁹ Az új pecsét lenyomata egy 1557. január 7-én kiadott, a *corroboratio* alapján egyértelműen az új testületi pecséttel megerősített oklevélen tűnik fel először.¹⁶⁰ Az új pecsét egy fél évszázados pecsételési gyakorlatnak vetett véget. 1498-tól ugyanis Sáros az okleveleit a középre nyomott alispáni pecséttel, valamint az azt körülvevő négy, ekkorra már a szolgabírák személyétől független, állandósult tisztviselői pecséttel hitelesítették. Sáros vármegye kora újkori testületi pecsétje a korábbi, külön címerpajzsokon szereplő hivatali pecsétek egyesítésével jött létre.¹⁶¹ A vármegyei kiadványokat a kora újkori testületi pecsét megjelenéséig az 1498-tól alkalmazott pecsételési gyakorlatot követve

155 A Jagelló-korban jellemző volt, hogy az alispánok Sáros megye középbirtokos, de nem a *bene possessionatus* rétegbe tartozó nemesek közül kerültek ki. *Kádas*, 2020. 61. p.

156 *Kenyeres*, 2003. 80. p.

157 Kisebbségi változás már Szinyei Merse István alispánsága idején is megfigyelhető, ugyanis a vármegye által kiadott oklevelek intulációjából az esküdtek közreműködése 1555-től ismert. *Kádas*, 2020. 212. p.

158 A törvényt követően több vármegye is új pecsétet vésetett, pl. Zala, Pozsony, Hont, Sopron (1550), Zólyom (1553), Vas (1561). Hont, Pozsony: *Áldásy*, 1923. 115. p., Vas: *Feiszt*, 2010. 741. p., Zala: *Molnár*, 2011. 43–44. p., Zólyom: *Föglein*, 1934. 47–48. p. Nyáry Albert további vármegyét sorol fel az 1550–1560 közötti időszakból, azonban ezeknek a bizonyítása további kutatásokat igényel. *Nyáry*, 1886. 86–87. p.

159 MOE III. köt. 319. p.

160 *Kádas*, 2017. 641. p.

161 *Kádas*, 2017. 637., 640–641., 645., 650–653. p.

erősítették meg. Noha 1556-ból igen kisszámú vármegyei kiadvány ismert, azonban a még Szinyei Merse István alispánsága idején kiállított 1556. évi okleveleket az 1498-tól alkalmazott pecsételési gyakorlatot követve erősítették meg.¹⁶² Úgy vélem tehát, hogy az új, kora újkori testületi pecsét megjelenése feltehetően egybeesik Pacót János alispánságának a kezdetével, az új pecsét használata pedig Ormányi Demeter alatt erősödött meg.

Új székhely

A jól megközelíthető helyen fekvő, a sárosi vár birtokainak részét képező (Nagy) sáros mezővárosa¹⁶³ 1329-től Sáros vármegye székhelyeként funkcionált, azonban annak központja¹⁶⁴ 1558–1562 között fokozatosan átkerült a szomszédos Eperjesre. A mezőváros mellett fekvő sárosi vár még a XIV. században is ispáni honor, várnagya pedig gyakran a vármegye alispánja is volt,¹⁶⁵ feltehetően ennek köszönhető, hogy a vár mellett kialakult mezőváros a vármegye székhelyeként is funkcionált. A sárosi vár Kassa Szapolyai-uralma alatt (1536–1552) fontos szerepet töltött be Felső-Magyarország védelmi rendszerében,¹⁶⁶ azonban 1551 után elvesztve jelentőségét uradalmi központként funkcionált, amelyet uradalmával együtt 1560-tól az uralkodó bizonyos feltételekkel bérbe is adott.¹⁶⁷

A mohácsi csatát követően vannak arra adatok, hogy a vármegyei törvényszéket ideiglenesen más településeken tartották,¹⁶⁸ például 1544 decemberében Kiszszébenben, 1555 augusztusában pedig Zemplénben, míg 1563 augusztusában Kapiban. Eperjes városa sem maradt ki a sorból, ugyanis 1545. július–október, 1558. május–június között és decemberben, illetve 1562. január–február között a megye közössége átmenetileg Eperjesen gyűlt össze. 1562 májusától azonban

162 MNL OL E 148 – a. – Fasc. 832. – No. 17., MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 40. Mindkét irat hátoldalán egyértelműen kivehető az alispáni pecsétnek és az azt körbevevő négy hivatali pecsétnek a lenyomata.

163 A késő középkorban Kubinyi András osztályozása alapján a részleges városfunkciójú mezővárosok közé tartozott. *Lakatos*, 2019. 14., 517–518. p.

164 L. a 6. mellékletben.

165 *Arch.* II. köt. 201. p.

166 *Pálffy*, 1996. 176. p.

167 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 519. p.

168 A Sáros vármegye székhelyével kapcsolatos ismereteink a további forrásfeltárás során minden kétséget kizáróan még finomíthatók lesznek.

Ormányi Demeter alispánságának a végéig, 1568 júliusáig tartósan Eperjesre költözött át a vármegye, Bertóti Kristóf alispáni hivatala idejében azonban a székhely ismételten visszakerült Sárosba. Eperjes már korábban is helyet adott a *sedriának*. Jiskra ispánságának (1440–1462)¹⁶⁹ az idején 1458-ig rendszeresen a kőfallal körülvett és a háborús viszonyok között nagyobb biztonságot nyújtó városban ülésezett a vármegye törvényszéke, amelynek polgárságával a sárosi nemesség alapvetően jó kapcsolatokat ápolt. A vármegye majd csak 1462-öt követően költözködik vissza tartósan Sáros mezővárosába. Ugyanekkor a *sedria* tartásának az időpontja is megváltozott, ugyanis míg korábban hétfőn, 1444-et követően csütörtökönként gyűlt össze a megye nemesi közössége, amelynek az időpontja a Sáros mezővárosába történt visszatérést követően állandósult. Ennek feltehetően az volt az oka, hogy a mezőváros hetipiacait csütörtökönként tartották.¹⁷⁰ A késő középkorból továbbá arra is van adat, hogy Fintán és Orkután¹⁷¹ is összegyűlt a megye közössége ügyei elintézése és bíraskodás céljából.

Az alábbi adatokból is látszik, hogy a megye közössége ragaszkodott Sáros mezővárosához, és 1558–1562 között csak vonakodva, többszöri nekifutás után helyezték át a vármegye központját hosszabb időre Eperjesre, aminek a Felső-Magyarországon 1556 végén ismételten fellángoló, váltakozó intenzitású és kimenetelű harcok voltak az okai. 1556 októberében ugyanis Izabella királyné és fia, János Zsigmond Lengyelországból hazatérve ismét átvette Erdély irányítását, miután I. Ferdinánd belátva anyagi és katonai lehetőségei határait feladta a terület feletti uralmat.¹⁷² Sáros megye azonnal a frontvonalba került. 1556 novemberében a felső-magyarországi/tiszántúli megyék közül Abauj és Szabolcs mellett Sáros sem küldte el képviselőit a kolozsvári országgyűlésre. 1557-ben a János Zsigmond által ellenőrzött területek határa már Kassáig terjedt, 1558-ban pedig különösen a Balassa Menyhárt által ostromlott Kisvárda elestének a veszélye jelentett fenyegetést a Habsburgok felső-magyarországi uralmára, ezért a védelem jobb megszervezése érdekében 1557–1558-ban I. Ferdinánd felmérte az uralma alatt lévő felső-magyarországi várakat,¹⁷³ Miksa főherceg pedig 1559 májusában Thelekessy Imre felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány

169 Arch. II. köt. 201. p.

170 Kádas, 2017a 366. p.

171 Kádas, 2020. 26., 205–206., 265. p.

172 Oborni, 2002. 135–140. p.

173 Illésy, 1894. 57–95., 216–241. p.

(1559–1560) parancsnoksága alá rendelte a felső-magyarországi királyi csapatok és végvárok őrségén túl még a vármegyei csapatokat.¹⁷⁴

1559-ben Izabella királyné elhunytával a bécsi udvar ismételten régi tervét, a Magyar Királyság integritásának helyreállítását tűzte ki célul,¹⁷⁵ ezért az udvar 1561. december 6-án kiegyezett a célja elérésére alkalmasnak tartott, ismételten I. Ferdinánd hűségére térő Balassa Menyhárttal. Balassa és Zay Ferenc felső-magyarországi kerületi és végvidéki főkapitány a következő év januárjában végrehajtott meglepetésszerű támadása a háború újabb szakaszát vezette be, hiába győztek azonban a Habsburg-hű csapatok március 4-én Hadadnál, a török beavatkozás veszélye miatt I. Ferdinánd kénytelen volt a *status quo* alapján békét kötni II. János Zsigmonddal.

Sáros megye közössége tehát a legnagyobb fenyegetettség idején helyezte át székhelyét a kőfallal megerősített és nagyobb biztonságot nyújtó, a vármegyei törvényszékeknek alaklomadtán már korábban is helyet biztosító Eperjes városába,¹⁷⁶ ahol az 1567-ig váltakozó intenzitással folyó harcok végéig, valamint a felső-magyarországi Habsburg uralom megszilárdulásáig maradt.¹⁷⁷

Vármegyei jegyzőkönyv

I. Ferdinánd 1559 decemberében kelt parancsának engedelmeskedve Darholtz Pál alispán 1561. január 16-án átírta a vármegye törvényszékén hozott ítéleteket is tartalmazó (törvényszéki) jegyzőkönyvből (*protocolon*)¹⁷⁸ Harsági Farkas Lászlónak, Tamásnak és Farkasnak a Pacót János alispán által 1558. november 24-én kiállított ítéletlevelet, amely értelmében Dobszai László a nádori oklevélnek engedelmeskedve köteles átadni a Harsági fivéreknek a vitatott kellemesi birtokot. A legfőbb kérdés, hogy a vármegyei ítélőszéken hozott ítéleteket is tartalmazó protokollum tekinthető-e jegyzőkönyvnek? Noha eddig ez az egyet-

174 Pálffy, 1996. 191. p.

175 Oborni, 2003. 121–126. p.

176 A város volt a székhelye 1554 óta a Torda Zsigmond vezette felső-magyarországi pénzügyigazgatóságnak is. Kenyeres, 2002. II. köt. 520–521. p.

177 Az északkeleti várháborúk eseménytörténetét I. Lukinich, 1913. passim.

178 „Nos itaque mandatis Sacrae Ceasarae, Domini Nostri Clementissimi, ut tenemur, librum seu protocolon nostrum diligenter evoluimus, ubi inter caeteras iudiciarias deliberationes praedecessorum nostrorum iudiciariamque deliberationem factum negotium...reinvenimus, cuius tenor sequitur in haec verba...” MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 51.

len utalás ismert a vármegyei jegyzőkönyvről, és egyetlen eredeti fennmaradt vármegyei kiadványon sincs utalás a jegyzőkönyvbe történt bevezetésére, véleményem szerint nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy még Pacót János alispánja alatt¹⁷⁹ egy mára elpusztult jegyzőkönyv vezetésébe kezdtek, illetve egy kezdetleges vármegyei levéltár alapjait is megvetették.¹⁸⁰ Már a XVI. század elején fejlett írásbeliséggel rendelkező felső-magyarországi régió esetében tudjuk,¹⁸¹ hogy Gömör megyében 1571-től, de feltehetően már korábban is,¹⁸² Borsod megyében 1577-től,¹⁸³ a Sárossal szomszédos Zemplén megyében pedig Pacót János sárosi alispánjával egyidőben, 1558-ban már bizonyosan vezettek jegyzőkönyvet,¹⁸⁴ de Abauj (1564) és Torna megyének (1569) is volt már saját protokolluma.¹⁸⁵ Nem kizárt, hogy Nógrád vármegye esetében is számolhatunk már az 1550–1570-es években egy jegyzőkönyv meglétével.¹⁸⁶ Jól látható tehát, hogy Sáros vármegye jegyzőkönyvének a megjelenése jól beleilleszthető Felső-Magyarország 1550–1570-es években megerősödő vármegyei írásbeliségének a folyamatába,¹⁸⁷ ami az időbeli azonosság alapján valószínűleg szoros kapcsolatban állt a vármegyei testületi pecsét 1550 utáni használatának az elterjedésével.¹⁸⁸

179 Sáros vármegyéből már a mohácsi csatát megelőzően is ismert egy Balajti István deák jegyző nevéhez fűződő regisztrum, amely a megye előtt történt *fassiókat* tartalmazta. *Kádas*, 2020. 81. p.

180 A protokollumot Pacót feltehetően nemcsak saját használatra vezetett, hanem a vármegye „hivatalos” protokolluma volt, amit a bejegyzések hiteles voltának az elismerése is jelez.

181 *Borsa*, 1993. 41., 43. p.

182 *Tóth*, 1996. 7–8. p.

183 *Barsi*, 2001. 5–8. p.

184 *Tóth*, 1990. 15–16. p.

185 Uo. 7. p.

186 *Oborni*, 2001. 5. p.

187 Nyugat-Dunántúlon ebben az időszakban Zala vármegye (1555-től), illetve Sopron vármegye (1579-től) már bizonyíthatóan vezetett jegyzőkönyvet. *Bilkei – Turbuly*, 1989. 7–8. p., *Tóth*, 1994. 10. p. Szabolcs vármegye első jegyzőkönyve 1550-nel kezdődően maradt fenn, sőt 1505-ben már feltehetően „levéltára” is volt. *C. Tóth*, 2008. 80. p.

188 Az 1550. 62. tc. nemcsak a testületi pecsét használatáról rendelkezik, hanem a pecsét őrzésének, valamint az oklevelek hitelesítésének a szabályozásával a vármegyék oklevélkiállító tevékenységét, valamint szervezeti felépítését is igyekezett egységesíteni. A törvényt a megelőző 61.tc.-kel együtt érdemes vizsgálni, amely az elpusztult vagy megszűnt konventek és káptalanok pecsétjeinek a bevonásáról szól. Noha a két törvény megszületésének a háttere, illetve érvényesülése további kutatásokat igényel, úgy vélem, hogy a helyi szintű igazgatás szabályo-

Összegzés és kitekintés

Összegzésként megállapítható tehát, hogy a Mecseai családdal fennálló rokoni kapcsolatoknak köszönhetően Sáros megyében gyökeret verő kisbirtokos Demeter, szakítva a familiaritás által kínált hagyományos katonai szolgálattal és birtokigazgatási feladatokkal Felső-Magyarország I. Ferdinánd által megreformálni kívánt pénzügyigazgatási rendszerében kezdte a pályáját. A feltehetően hazai iskolázású jogtudó nemesek rétegébe tartozó, magas szintű jogi- és gazdasági ismeretekkel rendelkező, latinul és vélelmeshetően németül is tudó leendő alispán Werner György és Torda Zsigmond alatt a felső-magyarországi pénzügyigazgatóság keretében változatos feladatokban járt el, az így kiépített kapcsolatrendszerre pedig hozzájárult az alispáni tisztsége elnyeréséhez, illetve a protestantizmus iránti elköteleződéséből származó felelősségre vonást. A jó üzleti érzékkel rendelkező, vállalkozó kedvű Demeter Csselfalva központtal egy kisebb uradalmat épített ki Eperjes környékén, vagyonának és a megye nemességén belül élvezett lokális presztízsének köszönhetően pedig sikerült rokoni-házassági szálakkal szoros kapcsolatot kiépítenie a megye és a régió legmeghatározóbb birtokos családjaival.

A vármegyei igazgatásban *homo novus* Pacót és Ormányi a sárosi alispánok sorában a kamarai igazgatásban szakértelemre szert tevő hivatalnokok új típusát testesítette meg. Hivatali idejük egybeesik az Izabella királyné és fia hazatértét követően fellángoló harcok időszakával, amikor a kamarai igazgatásban is jártas és a sárosi nemesség között ismert két alispán már személyével is a vármegyei igazgatás, illetve a hadsereg ellátásáért felelős kamarai igazgatóság közötti, a frontvonalban fekvő Sáros megye védelme miatt szükséges szorosabb együttműködést biztosíthatta. A vármegye székhelyének ideiglenes áthelyezése Eperjes városába, illetve az 1550. évi 61–62. tc.-ek által ösztönzött testületi pecsét bevezetése, illetve a megerősödő írásbeliséget tükröző vármegyei jegyzőkönyv megjelenése a vármegye évszázados hagyományokon alapuló működésének a harcok által kikényszerített működésének az átalakulását, illetve önkormányzatiságának¹⁸⁹ a megerősödését eredményezte.

zásával szerepet játszhattak a vármegyei írásbeliség és pecséthasználattal 1550 utáni megerősödésében. MOE III. köt. 319. p.

189 Tringli, 2009. 514–517. p.

Felhasznált források és irodalom
Levéltári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DL	Diplomatikai Levéltár
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
A 57	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Libri regii
E 21	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma. Benignae resolutiones
E 147	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma. Acta radicalia
E 148	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma. Neo-regestrata Acta
E 185	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma. Archivum familiae Nádasdy, Missiles
E 254	Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája. Repraesentationes, informationes et instantiae
P 11	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Balassa család levéltára, A Balassa család által lajstromozott iratok
P 13	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Balpataky család levéltára
P 52	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A Berzeviczy család berzevicei ágának levéltára, Évrendezett iratok
P 53	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára

P 57	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A Bezerédy család vámoscsaládi ágának kámi levéltára, Új rendezés, lajstrommal ellátva
P 80	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Csicsery család levéltára
P 96	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A Desseffy család margonyai ágának levéltára
P 346	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A kapivári Kapy család levéltára
P 499	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A kellemesi Melczer család levéltára, A család által rendezett lajstromozott iratok
P 536	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A péchújfalusi Péchy család levéltára
P 540	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Petróczy család levéltára
P 597	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Semsey család levéltára
P 608	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Soós (sóvári) család levéltára
P 644	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Sztáray család levéltára
P 1776	Családok, testületek és intézmények levéltárai. Balassa család levéltára, Vegyes iratok
P 1826	Családok, testületek és intézmények levéltárai. A kellemesi Melczer család levéltára, Családi iratok
ÖStA FHKA HFU	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
ŠAPPP Knihy	Štátny Archív v Prešove – Pobočka Prešov, Magistrát Prešov, Uradnych Knihy

Kiadott források

- Bilkei–Turbuly*, 1989. *Bilkei Irén – Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. I. köt. 1555–1609. Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 29.)*
- Barsi*, 2001. *Barsi János: Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1577–1578. Miskolc, 2001. (Borsodi Levéltári Füzetek 41.)*
- ETE III. köt. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. köt. 1535–1541. Szerk.: Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Bp., 1906.*
- Haraszi – Kelényi – Szögi*, 2017. *Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László: Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken. II. köt. Bp., 2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)*
- Héderváry oklt. I. köt. *Radvánszky Béla – Závodszy Levente: A Héderváry-család oklevéltára. I. köt. Bp., 1909.*
- Horváth J.–Timár*, 1973. *Horváth J. Gyula – Timár György: XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564). In: Baranyai Helytörténetírás, 5. (1973) 7–129. p.*
- Illésy*, 1894. *Illésy János: Várvizsgálatok 1557–1558-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények, 7. (1894) 57–95., 216–241. p.*
- Kárffy*, 1901. *Kárffy Ödön: Kassa város tüzérségi felszerelése (1552, 1557). In: Magyar Történelmi Tár, 4. sorozat, 2. kötet. (1901) 121–126. p.*
- Kenyeres*, 2002. I. köt. *Kenyeres István: XVI. századi uradalmi utasítások. I. köt. Bp., 2002. (Fons Könyvek 2/1.)*
- Kenyeres*, 2002. II. köt. *Kenyeres István: XVI. századi uradalmi utasítások. II. köt. Bp., 2002. (Fons Könyvek 2/2.)*

- Kovachich*, 1798. II. köt. *Kovachich, Martinus Georgius: Scriptorum Rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni aut proxime coevi. Tom. II. Budae, 1798.*
- Maksay*, 1990. II. köt. *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. köt. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 16.)*
- MOE III. köt. Magyar Országgyűlési Emlékek. III. köt. 1546–1556. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1876.
- MOE IV. köt. Magyar Országgyűlési Emlékek. IV. köt. 1557–1563. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1876.
- MOE V. köt. Magyar Országgyűlési Emlékek. V. köt. 1564–1572. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1879.
- Oborni*, 2001. *Oborni Teréz: Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1597–1603. Salgótarján, 2001. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 28.)*
- Podmaniczky oklt. IV. köt. *Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. IV. köt. 1549–1555. Bp., 1942.*
- Podmaniczky oklt. V. köt. *Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. V. köt. 1556–1641. Bp., 1943.*
- Szalay*, 1861. *Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Pest, 1861.*
- Szimonidesz*, 1943. *Szimonidesz Lajos: Kassa és környéke vallásos helyzete az 1550-es években. In: Egyháztörténet, 1. (1943) 161–188. p.*
- Timár*, 1996. *Timár György: Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Pécs, 1996. (Baranya török kori forrásai 1.)*
- Tóth*, 1990. *Tóth Péter: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. (Tartalmi kivonatok). I. köt. 1558–1560. Miskolc, 1990.*

Tanulmányok

- Tóth*, 1994. *Tóth Péter*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1579–1589. Sopron, 1994.
- Tóth*, 1996. *Tóth Péter*: Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1571–1579. Miskolc, 1996. (Borsodi Levéltári Füzetek 35.)
- Tóth*, 2001. *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1561–1563. Miskolc, 2001. (Borsodi Levéltári Füzetek 40.)
- Zichy okmt. X. köt. *Kammer Ernő*: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. X. köt. Bp., 1907.

Szakirodalom

- Áldásy*, 1923. *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. II. köt. 1092–1600. Bp., 1923.
- Arch. II. köt. *C. Tóth Norbert et alii*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. köt. Megyék. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- Bártfai*, 1910. *Bártfai Szabó László*: A Forgách család története. Bp., 1910.
- Bilkei*, 1994. *Bilkei Irén*: Okleveles adatok az Ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) 3–16. p.
- Bónis*, 1971. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.
- Borsa*, 1993. *Borsa Iván*: Megyei levéltári fonképződés a 14. században. In: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domonkos 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 37–43. p.

- C. Tóth*, 2008. *C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza, 2008.*
- C. Tóth*, 2019. *C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája. Bp., 2019. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9.)*
- C. Tóth–Ternovác*, 2020. *C. Tóth Norbert – Ternovác Bálint: Káptalanok a Drávántúl. A boszniai, kői és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegai társaskáptalan középkori archontológiája. Pécs, 2020. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 11.)*
- Csánki*, 1890. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Bp., 1890.*
- Csánki*, 1894. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bp., 1894.*
- Csánki*, 1897. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp., 1897.*
- Csiffáry*, 2005. *Csiffáry Gergely: Mekcsey István egri várkapitány életrajzához. In: Agria, 41. (2005) 99–132. p.*
- Csukovits*, 1997. *Csukovits Enikő: Sedriahelyek — megyeszékhelyek a középkorban. In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 363–386. p.*
- Ember*, 1946. *Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. III. Hatóság- és hivataltörténet 1.)*
- Engel*, 2001. *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001.*
- Fallenbüchl*, 1988. *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988.*
- Fallenbüchl*, 1994. *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp., 1994.*

- Faragó, 2019.* *Faragó Dávid:* Honnan származott Mihálypéterházi Ormányi Józsa sümegi várkapitány? (Ormány és Mihálypéterháza települések lokalizálásának pontosítása). In: Turul, 92. (2019) 118–123. p.
- Faragó, 2020.* *Faragó Dávid:* A Baranya megyei Ormándi/Ormányi család a 13–15. században. In: Turul, 93. (2020) 112–122. p.
- Faragó, 2020a* *Faragó Dávid:* Egy különleges karrier a hódoltsági peremvidéken: Mihálypéterházi Ormányi Józsa sümegi várnagy élete és családja. In: Fons, 27. (2020) 369–405. p.
- Feiszt, 2010.* *Feiszt György:* A strucc és a daru harca. Vas vármegye régi címeréről. In: Vasi Szemle, 64. (2010) 738–743. p.
- Föglein, 1934.* *Föglein Antal:* Zólyom vármegye pecsétje. In: Turul, 48. (1934) 45–54. p.
- H. Németh, 1997.* *H. Németh István:* Kassai polgárok és katonák a 16. században. In: Levéltári Közlemények, 68. (1997) 143–197. p.
- Hörk, 1885.* *Hörk József:* A Sáros-Zemplén EV. Esperesség története. (Monographia). Kassa, 1885.
- Kádas, 2012.* *Kádas István:* Egy abaúji atyafiság Mátyás király udvarában. Adalékok a Semsei család Hunyadi-kori történetéhez. In: Micae Mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Péteri Bence – Vadas András – Mikó Gábor – Jakab Péter. Bp., 2012.
- Kádas, 2017.* *Kádas István:* Cum sigillo nostro. A késő középkori Sáros megye pecséthasználata. In: Történelmi Szemle, 49. (2017) 637–653. p.

- Kádas*, 2017a *Kádas István*: Kölcsönös haszon. Eperjes, Bártfa városok és a Sáros megyei kismanesség a középkor végén. In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Kádas István – Weisz Boglárka. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 337–368. p.
- Kádas*, 2020. *Kádas István*: A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545). Bp., 2020. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- Kenyeres*, 2003. *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 61–92. p.
- Köblös*, 1994. *Köblös József*: Az egyházi középréteg a Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.)
- Kubinyi*, 1984. *Kubinyi András*: Írástudás és értelmiségi foglalkozásuk a Jagelló-korban. In: Magyar herald. Szerk.: Kállay István. I. köt. Bp., 1984. 186–208. p.
- Kubinyi*, 1988. *Kubinyi András*: A Jagelló-kori értelmiség. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1988. 7–21. p.
- Kubinyi*, 2006. *Kubinyi András*: Királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idején. In: Gesta, 6. (2006) 1. sz. 3–22. p.
- Kubinyi*, 2008. *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica, Tom. 13. (2008) Fasc. 3. 227–265. p.
- Kubinyi*, 1906. *Kubinyi Ferenc*: A felső-kubíni Kubinyi család története és leszármazása. II. köt. Bp., 1906.

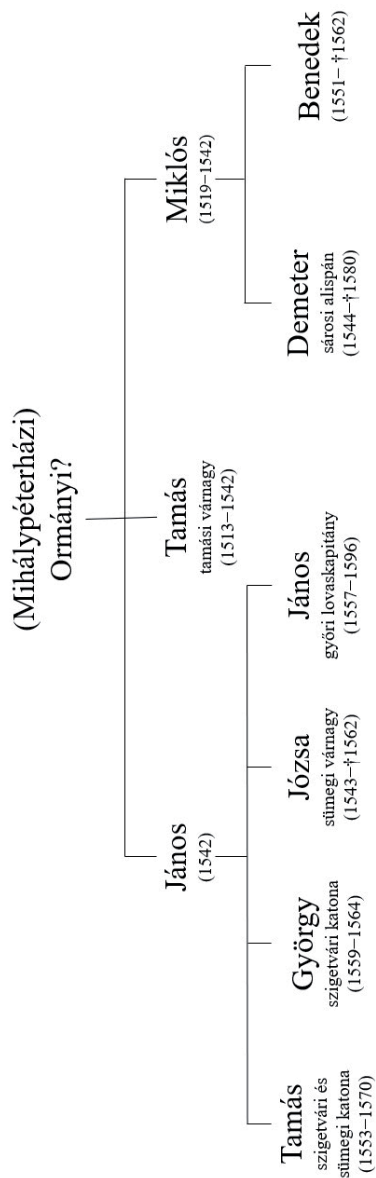
- Lakatos*, 2019. *Lakatos Bálint*: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- Lehotzky*, 1796. *Andreas, Lehotzky*: Stemmatographia nobilium Familiarum Regni Hungariae; praemissa est series chronologica quatuor Statuum et Ordinum e diplomatibus eruta. I. Regni Hungariae et Partium eidem annexarum quatuor status et ordines, serie chronologica, e diplomatibus deducti, et historico-politicis notationibus illustrati. Pars I. Posonii, 1796.
- Lukinich*, 1913. *Lukinich Imre*: Az északkeleti várháborúk történetéhez. (I–II.) In: Hadtörténelmi Közlemények, 14. (1913) 370–394., 584–605. p.
- Molnár*, 2011. *Molnár András*: Zala vármegye pecsétjei 1550–1848 között. In: Turul, 84. (2011) 43–51. p.
- Nagy*, 1860. VI. köt. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. köt. Pest, 1860.
- Nagy*, 1860. VII. köt. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. köt. Pest, 1860.
- Nagy*, 1862. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. köt. Pest, 1862.
- Neumann*, 2007. *Neumann Tibor*: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.)
- Neumann*, 2021. *Neumann Tibor*: Alispánválasztás a középkor végi Magyarországon. In: Századok, 155. (2021) 99–134. p.
- Neumann–Pálffy*, 2009. *Neumann Tibor – Pálffy Géza*: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. In: Levéltári Közlemények, 80. (2009) 209–254. p.
- Nyáry*, 1886. *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886.

- Oborni*, 2002. *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Bp., 2002. (Fons Könyvek 1.)
- Oborni*, 2003. *Oborni Teréz*: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 109–127. p.
- Pálffy*, 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) In: Történelmi Szemle, 38. (1996) 163–217. p.
- Póka*, 2014. *Szabó-Turákné Póka Ágnes*: Georg Werner (1490–1556) kapcsolatrendszere és ennek szerepe pályájának alakulásában. In: Korajkorász. Korajkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai. Szerk.: Kádár Zsófia – Kőkényesi Zsolt – Mitropulos Anna Diána. Bp., 2014. 13–30. p.
- Póka*, 2017. *Póka Ágnes*: Gyalui Thorda Zsigmond pályafutása. In: Fons, 24. (2017) 411–462. p.
- Póka*, 2017a *Póka Ágnes*: Pesthy Ferenc (†1575 körül) felső-magyarországi jövedelemigazgató hivatalnoki pályafutása a Magyar Kamara kötelékében. In: Hivatalnok értelmiség a kora újkor Erdélyben. Szerk.: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás. Kolozsvár, 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) 125–147. p.
- Póka*, 2019. *Szabó-Turákné Póka Ágnes*: Felső-Magyarország pénzügyigazgatása gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból. Bp., 2019. Doktori (PhD-)disszertáció, ELTE
- Szakály*, 1997. *Szakály Ferenc*: Tolna vármegye középkori szolgabírái. (Esettanulmány). In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 411–424. p.
- Szluha*, 2008. *Szluha Márton*: Felvidéki nemes családok. II. köt. Bp., 2008.

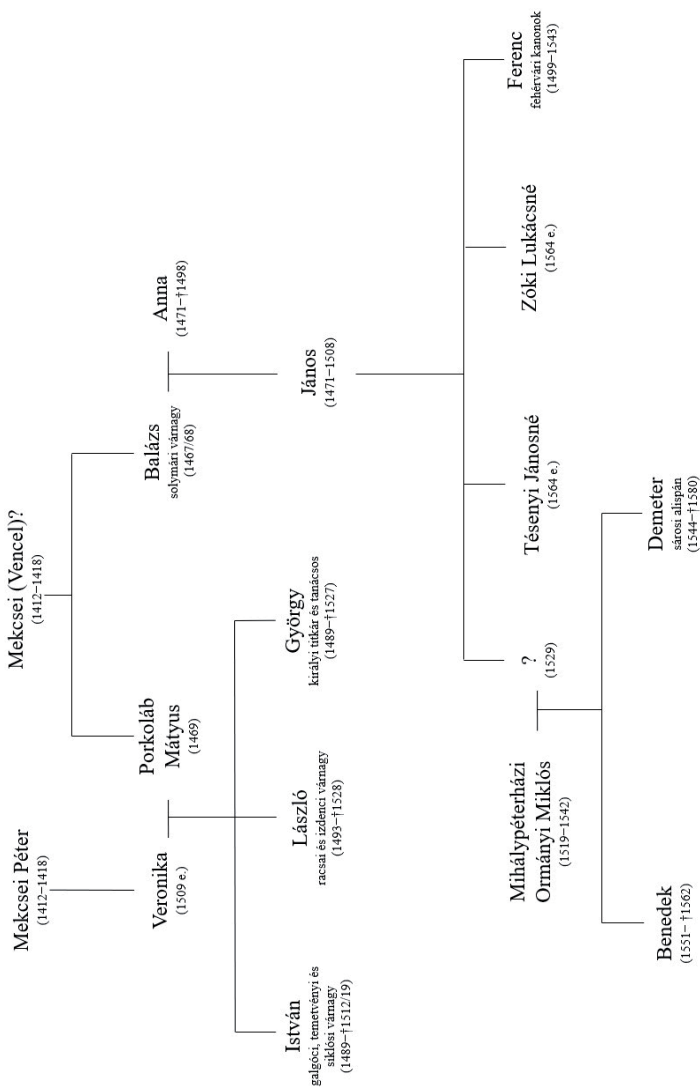
Tanulmányok

- Szűcs*, 1990. *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár 1567–1813. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 7.)
- Tóth*, 1909. *Tóth Sándor*: Sáros vármegye összes nemesi családjai. Bp., 1909.
- Tringli*, 2009. *Tringli István*: Megyék a középkori Magyarországon. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: Neumann Tibor – Rácz György. Bp., 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta Mediaevalia* III.) 487–518. p.

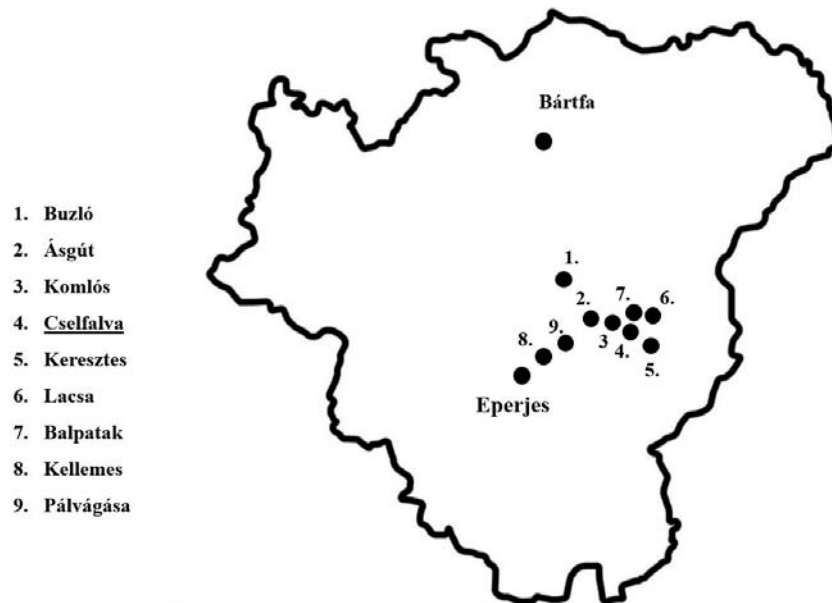
I. melléklet: Ormányi Demeter rokonsága

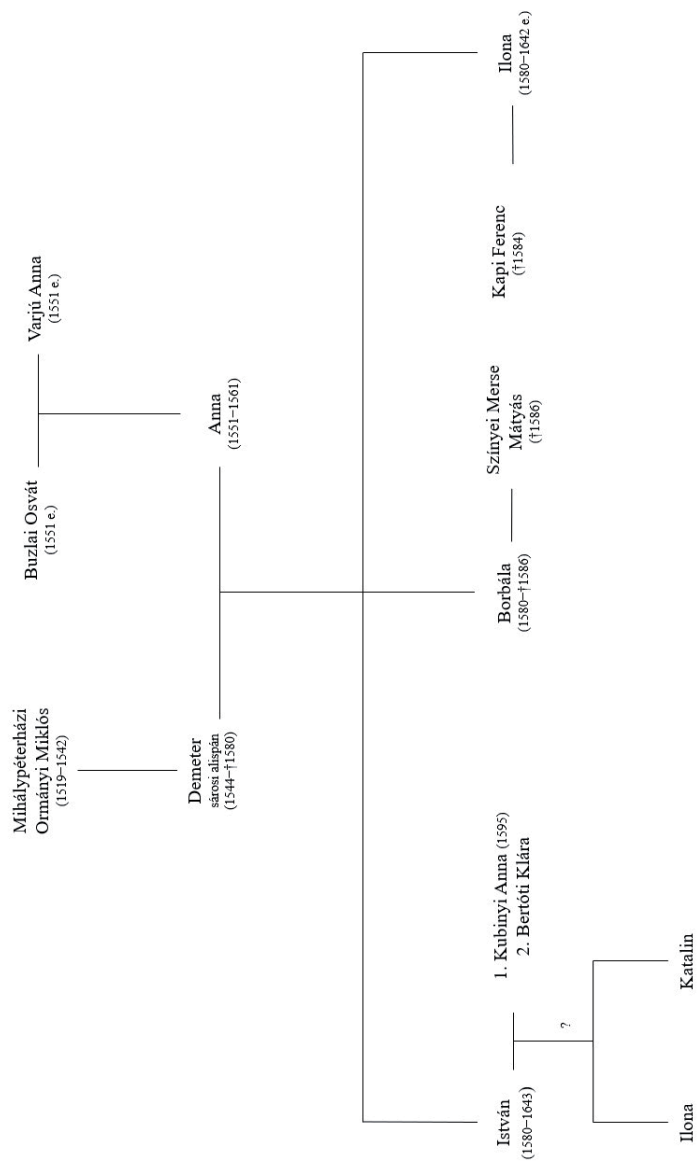
2. melléklet: Ormányi–Mekcsei rokonság

3. melléklet: Ormányi Demeter birtokai (Sáros megye)

4. melléklet: Ormányi Demeter családja (Szerző)

5. melléklet: Sáros vármegye alispánjai 1526–1570 (1578)

A táblázat Sáros vármegye 1526–1570 közötti alispánjainak a névsorát tartalmazza¹⁹⁰ a tisztségviselésük általánosan ismert első és utolsó időpontjával együtt. A további kutatások során az adatok minden kétséget kizáróan pontosíthatók lesznek, ennek ellenére úgy vélem, hogy az adatsor közzétevése nem haszontalan, ugyanis a korszak szakértői elsősorban a Mohács utáni forrásanyag sporadikus jellege miatt nélkülözni kénytelenek a hasonló segédleteket.

1529–1534 között az I. Ferdinánd és I. János közt folyó harcok idején a vármegye működése akadozott, a vármegye hatóságának a szerepét pedig a megye közössége (*universitas*) vette át, amit az is bizonyít, hogy az okleveleket ekkor az *universitas* nevében adták ki. A vármegye élén ekkor Perényi Péter familiárisa, az ispáni címet (*comes*) [dőlt betűvel szedve] használó Bertóti Szaniszló sárosi várnagy állt. I. Ferdinánd 1535. december 22-én nevezte ki Harsági Farkas Lászlót ispánná (*comes*), azonban a tisztséget már 1534-től betöltötte. Ispánsága alatt nincs adat a vármegye alispánjára, ténylegesen saját kezűleg irányította a vármegyét, tevékenysége az alispánokéra hasonlít, ezért van az alispánok között feltüntetve.¹⁹¹

Név	Első ismert dátum	Forrás	Utolsó ismert dátum	Forrás
Varjúfalvi Varjú János	1519.04.28.	Arch. II. köt. 205. p.	1526.12.21.	DF 257 957. (fol. 44r.)
Kapuházi Kapi Menyhért	1527.02.07.	MNL OL P 608 – 1. – 1527 – No. 2.	1528.09.10.	MNL OL P 346 – 1. – 1528 – No. 2.

190 Sáros vármegye XVI. századi alispánjainak a névsorát l. *Lehotzky*, 1796. 205. p.

191 Sáros megye egyik meghatározó középbirtokos nemese, bihácsi várnagy (1493) sárosi országgyűlési követ (1517), sárosi kapitány (1501–1525), majd haláláig (†1543) ispán volt. A megye nemességén belül élvezett tekintélyét mutatja, hogy a koronából növekvő farkast vagy medvét ábrázoló címere nagy hasonlóságot mutat Sáros vármegye 1498-tól használt egyik hivatali pecsétjének az ábrájával. Arch. II. köt. 517. p., *Kádas*, 2017. 643. p., *Kádas*, 2020. 59–60., 213–214. p.

Tanulmányok

Név	Első ismert dátum	Forrás	Utolsó ismert dátum	Forrás
Hársági Farkas László (<i>comes</i>)	1534.02.19.	MNL OL P 96 – 1. – 1534 – No. 2.	1543.09.26.	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1566. – No. 28.
Bertóti Horvát Márton*	1543.10.18.	MNL OL P 53 – 1. – 1543 – No. 1.	1546.08.26.	MNL OL P 52 – A – 1. – 1546 – No. 3.
Palócsai Horvát László	1547.03.17.	MNL OL P 608 – 1. – 1547 – No. 3.	1552.02.09.	MNL OL P 80 – 1. – 1552 – No. 3.
Kapiházi Kapi György	1552.05.05.	MNL OL P 346 – 1. – 1551 – No. 3.	1553.10.12.	MNL OL P 346 – 1. – 1553 – No. 6.
Szinyei Merse István	1554.05.17.	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 367. – No. 21.	1556.04.09.	MNL OL E 148. – a. – Fasc. – 1569. – No. 40.
Böki Pacót János	1556.11.24.	MNL OL P 96 – 1. – 1557 – No. 1.	1559.03.11.	Podmaniczky okl. V. 379.
Mihálypéterházi Ormányi Demeter	1560.03.14.	MNL OL P 13 – III. – No. 35.	–	–
Darholtz Pál	1560.06.08.	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1570. – No. 21.	1561.01.16.	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 51.
Mihálypéterházi Ormányi Demeter	1561.03.27.	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 938. – No. 15.	1568.07.29.	MNL OL P 96 – 1. – 1568 – No. 7.
Fricsi Bertóti Kristóf	1568.10.21.	MNL OL P 536 – 1. – 1568 – No. 2.	1571.03.15.	MNL OL P 346 – 1. – 1571 – No. 2.

Név	Első ismert dátum	Forrás	Utolsó ismert dátum	Forrás
Kapuházi Kapi Ferenc	1572.05.29.	MNL OL P 96 – 1. – 16. sz. – No. 7	1578.11.28.	MNL OL P 346 – 1. – 1578 – No. 4.

* Tisztségét halláláig tölthette be, 1547. január 29-én már néhaiként említik. MNL OL P 53 – 1. – 1546 – No. 8.

6. melléklet: Sáros vármegye kiadványai 1526–1570 (1580)

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1527.02.07.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1527 – No. 2.	hatóság
1527.05.02.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1527 – No. 3.	hatóság
1527.05.16.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 66.	hatóság
1527.06.06.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 63.	hatóság
1528.06.18.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1528 – No. 1.	hatóság
1528.07.16.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 67.	hatóság
1528.09.10.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1528 – No. 2.	hatóság
1529.05.27.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1529 – No. 1.	universitas
1529.07.24.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1529 – No. 2.	universitas
1530.06.29.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1530 – No. 1.	universitas
1531.02.05.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1531 – No. 1.	universitas
1534.02.19.	Sáros	MNL OL P 96 – 1. – 1534 – No. 2.	hatóság
1534.10.08.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1534 – No. 1.	hatóság
1534.12.10.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1534 – No. 1.	hatóság
1534.12.31.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1534 – No. 2.	hatóság
1535.01.14.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1534 – No. 1.	hatóság
1535.01.28.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 833. – No. 22.	hatóság
1535.05.13.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 34.	hatóság

Tanulmányok

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1535.07.01.	Sáros	ETE III. köt. 39. p.	universitas
1536.02.10.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1536 – No. 3.	hatóság
1536.10.12.	Sáros	MNL OL P 96 – 1. – 1536 – No. 2.	hatóság
1538.07.11.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1538 – No. 1.	hatóság
1538.11.28.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 70/a.	hatóság
1539.01.02.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1539 – No. 1.	hatóság
1539.01.30.	Sáros	MNL OL P 53 – 1. – 1539 – No. 8.	hatóság
1539.02.27.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1539 – No. 1.	hatóság
1539.03.20.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1289. – No. 4.	hatóság
1539.03.27.	Sáros	MNL OL P 53 – 1. – 1539 – No. 8.	hatóság
1539.04.10.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1539 – No. 2.	hatóság
1539.12.04.	Sáros	MNL OL P 53 – 1. – 1539 – No. 10.	hatóság
1539.12.18.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 71.	hatóság
1540.03.18.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1540 – No. 1.	hatóság
1540.06.03.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1540 – No. 1.	hatóság
1540.07.01.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 73/a.	hatóság
1540.07.08.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1540 – No. 3.	hatóság
1540.07.18.	Sáros	MNL OL P 96 – 1. – 1540 – No. 1.	hatóság
1540.10.14.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1540 – No. 4.	hatóság
1540.10.28.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 72.	hatóság
1541.04.28.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 74.	hatóság
1542.07.06.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1542 – No. 1.	hatóság
1543.01.04.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1566. – No. 19.	hatóság
1543.01.18.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1566. – No. 27.	hatóság
1543.04.19.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1543 – No. 4.	hatóság
1543.09.06.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1543 – No. 1.	hatóság

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1543.09.26.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1566. – No. 28.	hatóság
1543.10.18.	?	MNL OL P 53 – 1. – 1543 – No. 1.	hatóság
1544.05.08.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1566. – No. 45.	hatóság
1544.12.11.	Kisszeben	MNL OL P 52 – A – 1. – 1544 – No. 4.	hatóság
1544.12.18.	Kisszeben	MNL OL P 52 – A – 1. – 1544 – No. 3.	hatóság
1545.06.25.	Sáros	MNL OL E 148. – a. – Fasc. 1566. – No. 64.	hatóság
1545.07.02.	?	MNL OL P 53 – 1. – 1545 – No. 3.	hatóság
1545.07.09.	Eperjes	MNL OL P 52 – A – 1. – 1545 – No. 1.	universitas
1545.07.09.	Eperjes	MNL OL P 52 – A – 1. – 1545 – No. 2.	hatóság
1545.09.17.	Eperjes	MNL OL P 52 – A – 1. – 1545 – No. 4.	hatóság
1545.10.15.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1545 – No. 6.	universitas
1545.10.22.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1545 – No. 5.	hatóság
1546.05.27.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1546 – No. 6.	hatóság
1546.08.26.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1546 – No. 3.	hatóság
1547.03.17.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1547 – No. 3.	hatóság
1547.05.26.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1547 – No. 2.	hatóság
1547.10.06.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1547 – No. 3.	hatóság
1547.10.13.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1547 – No. 2.	hatóság
1548.01.26.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1548 – No. 4.	hatóság
1548.02.23.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1548 – No. 2.	hatóság
1548.05.10.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1567. – No. 12.	hatóság
1548.07.12.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1567. – No. 16.	hatóság

Tanulmányok

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1548.09.27.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1567. – No. 20.	hatóság
1549.01.31.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1567. – No. 27.	hatóság
1549.02.07.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1549 – No. 29.	hatóság
1549.03.28.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1549 – No. 14.	hatóság
1549.04.11.	Sáros	MNL OL P 11 – XIII. SubAV – No. 70.	hatóság
1549.04.18.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1549 – No. 1.	hatóság
1549.07.04.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1567. – No. 37.	hatóság
1549.08.01.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1549 – No. 2.	hatóság
1549.08.22.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1549 – No. 3.	hatóság
1549.09.12.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1551 – No. 4.	hatóság
1549.10.10.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1549 – No. 19.	hatóság
1550.01.09.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 738. – No. 33.	hatóság
1550.04.10.	Sáros	MNL OL 608 – 1. – 1550 – No. 1.	hatóság
1550.06.12.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 76.	hatóság
1550.07.10.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1550 – No. 2.	hatóság
1550.12.11.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1550 – No. 4.	hatóság
1550.12.18.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1550 – No. 3.	hatóság
1551.02.15.	Sáros	MNL OL P 423 – 1. – 1551 – No. 10.	hatóság
1551.03.19.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 4.	hatóság
1551.03.26.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1551 – No. 3.	hatóság
1551.04.16.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1551 – No. 4.	hatóság
1551.05.21.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 36.	hatóság
1551.06.25.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 10.	hatóság
1551.07.01.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 31.	hatóság
1551.07.23.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 22.	hatóság
1551.12.10.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 1.	hatóság

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1551.12.24.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1551 – No. 2.	hatóság
1552.02.09.	Sáros	MNL OL P 80 – 1. – 1552 – No. 3.	hatóság
1552.05.05.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1551 – No. 3.	hatóság
1552.05.19.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1552 – No. 18.	hatóság
1552.06.16.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1552 – No. 1.	hatóság
1552.06.30.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1552 – No. 23.	hatóság
1552.07.14.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1552 – No. 7.	hatóság
1552.12.15.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1552 – No. 2.	hatóság
1553.01.26.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 77.	hatóság
1553.01.26.	Sáros	MNL OL P 52 – A – 1. – 1553 – No. 3.	hatóság
1553.01.26.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 10.	hatóság
1553.02.16.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1553 – No. 4.	universitas
1553.03.02.	Sáros	MNL OL P 96 – 1. – 1553 – No. 5.	hatóság
1553.03.16.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1553 – No. 8.	universitas
1553.03.16.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 12.	hatóság
1553.06.29.	Sáros	MNL OL P 13 – II. – No. 24.	hatóság
1553.06.29.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 15.	hatóság
1553.10.12.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1553 – No. 6.	universitas
1554.05.17.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 367. – No. 21.	hatóság
1554.06.14.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1554 – No. 1.	hatóság
1554.06.21.	Sáros	MNL OL P 13 – I. – No. 78.	hatóság
1554.07.12.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1554 – No. 10.	hatóság
1555.01.03.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1555 – No. 3.	hatóság
1555.01.17.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1555 – No. 1.	hatóság
1555.05.30.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1555 – No. 2.	universitas

Tanulmányok

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1555.05.30.	Kisszeben	MNL OL P 608 – 1. – 1555 – No. 9.	hatóság
1555.08.22.	Zemplén	MNL OL P 608 – 1. – 1555 – No. 5.	hatóság
1556.04.01.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fsasc. 832. – No. 17.	hatóság
1556.04.09.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 40.	hatóság
1557.01.07.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1557 – No. 3.	universitas
1557.10.21.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1557 – No. 1.	universitas
1557.11.18.	Sáros	MNL OL P 540 – I. – B – No. 14.	hatóság
1557.12.02.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1557 – No. 6.	hatóság
1558.05.26.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1558 – No. 1.	hatóság
1558.06.09.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1558 – No. 4.	hatóság
1558.06.23.	Eperjes	MNL OL P 597 – I. – 4. – No. 73.	hatóság
1558.07.14.	Sáros	MNL OL P 1776 – 3. – No. 6.	hatóság
1558.08.18.	Sáros	MNL OL P 11 – XIII. – SubAV – No. 164.	hatóság
1558.11.24.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 56.	hatóság
1558.12.15.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1558 – No. 2.	hatóság
1560.03.14.	?	MNL OL P 13 – III. – No. 35.	universitas
1560.07.11.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 51.	?
1560.08.01.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 833. – No. 29.	hatóság
1561.01.16.	Sáros	MNL OL P 540 – I. – B – No. 18.	hatóság
1561.03.27.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 938. – No. 15.	hatóság
1561.04.10.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 938. – No. 15.	hatóság
1561.05.22.	Sáros	DL 8304.	hatóság
1561.06.05.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 23.	hatóság
1561.07.24.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1569. – No. 56.	hatóság

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1561.09.04.	Sáros	MNL OL P 96 – 1. – 1561 – No. 6.	universitas
1561.09.18.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1561 – No. 8.	hatóság
1561.10.16.	Sáros	MNL OL P 53 – 1. – 1561 – No. 10.	hatóság
1562.01.08.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1563 – No. 27.	hatóság
1562.02.26.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 21.	hatóság
1562.03.19.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1571. – No. 7.	hatóság
1562.05.28.	Eperjes	MNL OL E 21 – 1562.08.25.	hatóság
1562.07.09.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 6.	hatóság
1562.07.16.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 7.	universitas
1562.09.10.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 16.	universitas
1562.09.24.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 10.	universitas
1562.11.26.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 8.	universitas
1562.12.03.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1562 – No. 8.	hatóság
1563.01.28.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1563 – No. 27.	hatóság
1563.05.13.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1551 – No. 18.	hatóság
1563.05.13.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1563 – No. 20.	hatóság
1563.07.15.	Eperjes	MNL OL P 644 – 1. – No. 295.	hatóság
1563.07.29.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1563 – No. 19.	hatóság
1563.08.12.	Kapi	MNL OL P 608 – 1. – 1563 – No. 9.	hatóság
1564.02.17.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1564. – No. 1.	universitas
1564.03.02.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1564 – No. 19.	hatóság
1564.03.16.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1564 – No. 1.	universitas
1564.03.16.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1564 – No. 19.	hatóság
1564.04.06.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1564 – No. 17.	hatóság
1564.04.20.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1563 – No. 3.	hatóság
1564.04.27.	Eperjes	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 925. – No. 30.	hatóság
1564.06.08.	Eperjes	MNL OL P 13 – I. – No. 79.	hatóság

Tanulmányok

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1564.06.22.	Eperjes	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1571. – No. 24.	hatóság
1564.08.31.	Eperjes	MNL OL P 608 – 1. – 1564 – No. 18.	hatóság
1564.09.14.	Eperjes	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1571. – No. 27.	universitas
1564.11.02.	Eperjes	MNL OL P 536 – 1. – 1564 – No. 6.	hatóság
1566.04.18.	Eperjes	MNL OL P 536 – 1. – 1566 – No. 1.	hatóság
1567.01.02.	Eperjes	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1571. – No. 41.	hatóság
1567.10.23.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1567 – No. 5.	hatóság
1567.11.06.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1567 – No. 6.	hatóság
1567.11.27.	Eperjes	MNL OL P 536 – 1. – 1567 – No. 6.	hatóság
1567.12.11.	Eperjes	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 799. – No. 17.	hatóság
1568.03.04.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1568 – No. 2.	hatóság
1568.07.29.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 1568 – No. 7.	hatóság
1568.10.21.	Sáros	MNL OL P 536 – 1. – 1568 – No. 2.	hatóság
1568.12.16.	Sáros	MNL OL P 80 – 1. – 1568 – No. 6.	hatóság
1569.07.21	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 833. – No. 34.	hatóság
1569.11.10.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1569 – No. 19.	hatóság
1569.12.08.	Sáros	MNL OL P 536 – 1. – 1569 – No. 2.	hatóság
1569.12.15.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1569 – No. 9.	hatóság
1570.01.05.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1570 – No. 25.	hatóság
1570.02.23.	Sáros	MNL OL P 80 – 1. – 1570 – No. 1.	universitas
1570.03.08.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1570 – No. 6.	hatóság
1570.04.20.	Sáros	MNL OL P 608 – 1. – 1570 – No. 8.	hatóság
1570.07.27.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1572. – No. 18.	hatóság
1570.09.28.	Sáros	MNL OL P 536 – 1. – 1570 – No. 6.	hatóság

Keltezés	Keltezés helye	Forrás	Kiadó
1570.12.14.	Sáros	MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1572. – No. 25.	universitas
1571.03.01.	Sáros	MNL OL P 540 – I. – B – No. 1	hatóság
1571.03.15.	Eperjes	MNL OL P 346 – 1. – 1571 – No. 2.	hatóság
1572.05.29.	Eperjes	MNL OL P 96 – 1. – 16. sz. – No. 7	hatóság
1573.10.01.	Eperjes	MNL OL P 346 – 1. – 1573 – No. 2.	universitas
1574.01.15.	Sáros	MNL OL P 346 – 1. – 1574 – No. 2.	universitas
1578.11.28.	Eperjes	MNL OL P 346 – 1. – 1578 – No. 4.	universitas

KEREKES ENDRE LÁSZLÓ

EGY FELVIDÉKI POLIHISZTOR PESTIS ELLENI AMULETTJE

Johann Weber: Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról

Magyarország kora újkori története során az oszmánokkal zajló folyamatos háborúzás, illetve különböző belviszályok kapcsán sorra találkozunk olyan folyamatokkal, amelyek hatalmas embervesztéssel jártak. A hadi- és politikai események mellett azonban számos olyan tényező volt megfigyelhető, amelyek jelentősen befolyásolták akár regionális, akár országos szinten a halálozási számokat. A legfontosabb „tényezők” minden bizonnyal a középkor óta akár pár évente is visszatérő pestisjárványok voltak. A járványok által okozott, helyenként igen magas mortalitásban bizonyíthatóan közrejátszott az időszakosan megfigyelhető rossz termés, ugyanakkor az ezáltal generált megnövekedett termény- és élelmiszerárak is. Abban pedig, hogy a járvány a korabeli közlekedési viszonyok között képes volt akár az ország egész területén is elterjedni, nagy szerepe volt az említett hadi eseményeknek, továbbá az élénk kereskedelmi életnek, amely Alsó- és Felső-Magyarországot, valamint Erdélyt és a velük kapcsolatban álló régiókat jellemezte.

A tanulmány XVII. század közepi forrásokra fókuszál. A pestis ebben a században tért vissza a legtöbbször Magyarországra. Már a század első évéből, 1601-ből is találunk feljegyzéseket az ország több területén megfigyelhető járványeseményekről — főként az alsó-magyarországi bányavárosok, valamint Dél-Erdély területéről. A XVIII. századi járványokkal szemben azonban ebből a korszakból lényegesen kevesebb dokumentációval találkozunk. Ennek ellenére számos olyan forrás áll rendelkezésünkre, amely alapján rekonstruálható az egyes járványesemények lefolyása, terjedési útvonala, ugyanakkor képet kaphatunk az epidémia által generált halálozás társadalmi hátteréről is. Fontos azonban megjegyezni, hogy sem a XVII., sem a XVIII. század első évtizedeiből származó személyes vagy tudományos írások nem vetették el a több évszázados „Isten büntetése” toposzt a járvánnyal szemben. A toposz ellenére viszont találkozunk olyan, a természet- és az orvostudomány területéről származó munkákkal, amelyek a hatalmas tömbből kitűnve figyelemreméltó módon tartalmazzák a kor jellemző szemléletét az orvos-beteg kapcsolatáról, az orvosi hivatás fontosságáról, valamint empirikus módon közlik a pestis szimptomáit és a járvány idején javasolt preventív és gyógyító metódusokat. Hazánk orvostörténetében jelentős helyet foglal el a politikai

gondolkodóként is ismert Johann Weber (1612–1683) eperjesi orvosdoktor, patikus és főbíró *Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról* című munkája.¹

Tanulmányom fókuszában a Weber által alkotott orvostörténeti forrás pestisről közölt gondolatai, orvosi eljárásai állnak, továbbá kitérek a műben felvetett orvosi-mesterségbéli, valamint társadalom- és vallásügyi kérdésekre is. Előljáróban kiemelhető, hogy Weber műve néhány helyen eltér a korabeli orvosi módszerektől. Többek között a saját korában elterjedt, többszáz éves orvosi módszerekkel, például a phlebotómiával, azaz az érvágással szemben is némi kritikával élt.

Az orvos, mint társadalmi szereplő a kora újkorban

Ahhoz, hogy megértsük, hogy Weber a pestisről szóló traktátusában miért fogalmazott meg az orvosi hivatás fontosságáról szóló gondolatokat, elengedhetetlennek tartom röviden áttekinteni a kora újkori Magyarország orvosi hátterét. A tanulmány tartalmi keretei miatt csupán az orvosi életpálya általános jellemzőire térek ki.

A hazai gyógyítás központjai, csakúgy, mint Nyugat-Európában a városokban koncentráálódtak.² A nagyobb városokban a sebészet és a laikus orvoslás képviselői egyaránt jelentősek voltak. Már a középkor végén megjelentek a városokban az ispotályok, amelyek nem csak járvány idején láttak el betegeket. A XV. század végén is, de a későbbi évszázadokban is ritkaságnak számított, ha egy város képes volt orvost fogadni, aki a településen és vonzáskörzetében látta el tisztét. A stájerországi származású Johann Saltzman (Salius) a Bécsi Egyetem orvosi fakultásán szerezte meg tudását, majd az 1500-as évek első évtizedében érkezett Szebenbe,³ ahol a városi orvos tisztét látta el. Az 1510. évi dél-erdélyi pestisjárvány idején a város teljeskörű blokádját sikeresen megoldotta, míg a környékbéli településeken a járvány több ezer áldozatot követelt. Tapasztalatait és ismereteit két ízben is publikálta: 1510-ben előbb latin nyelven, majd 1521-ben

1 Noha Weber „hungarus” szerzőnek tekinthető és a későbbiekben elemzett munka 1645. évi kiadásának címlapján is *Weber János* formában olvasható a neve, továbbá több tanulmány is így hivatkozik az eperjesi orvosdoktorra (pl. *Bubryák*, 2002., *Erdős*, 2017.) mégis, a tanulmányban a felvidéki *medicus* származását figyelembe véve a Johann Weber alakot használtam. Ugyanezt a formát választotta H. Németh István is 2020-as írásában. *H. Németh*, 2020.

2 *Kincses*, 2020. 12. p.

3 *Offner*, 2020. 37. p.

német nyelven.⁴ Saltzmann később egészen a bécsi orvosi fakultás rektori címéig emelkedett a ranglétrán.⁵ Az ő példája egy kirívó eset arra, hogy egy városi orvos megbecsültsége és munkája révén feljebb is léphet a tudományos hierarchiában. Általánosságban merül fel tehát a kérdés, hogy milyen pályája volt a kora újkori Magyarországon egy orvosnak?

Kincses Katalin Mária megállapítása szerint a rangos, nyugat-európai egyetemeken tanult orvosok a társadalmi hierarchia legfelső, ám legvékonyabb szintjén helyezkedtek el.⁶ Mivel Magyarországon nem volt *universitas* jellegű oktatás, így az Európa számos pontján megszerzett orvosi tudással és végzettséggel rendelkező, túlnyomórészt idegen nemzetiségű — például német anyanyelvű — szakembereket alkalmazhattak a városok a település orvosaként. Fordulópontot hozott azonban a reformáció, illetve az újszerű természettudományos érdeklődés térhódítása, amely jelentős számú magyar peregrinus megjelenését eredményezte javarészt német, illetve németalföldi egyetemek teológiai és orvosi fakultásain.⁷ Általánosságban kijelenthető, hogy az itt megszerzett orvosi ismereteket itthon kívánták kamatoztatni, nemegyszer városi orvosi tisztségben, azonban találunk olyan orvosokat is, például a XVII. század második felében működő Pápai Páriz Ferencet vagy Görgey Pált, akik magániskolákat hoztak létre, hogy egy kisszámú, de jelentős magyar orvosi réteget képezzenek ki.⁸ Mindazonáltal fontos megállapítani, hogy a magániskolai oktatás nem pótolta az egyetemi képzést és fokozatot, mégis, a magániskolában szerzett ismereteknek a hallgatók minden bizonnyal nagy hasznát vették például bécsi, bázeli vagy utrechti stúdiumaik során.

A városi orvosi tisztség elvállalásához elengedhetetlen volt, hogy az illető polgárjogot kapjon. A polgári eskü letételével egyidejűleg egy meghatározott összeget kellett kifizetnie a városnak ahhoz, hogy praxist állíthasson fel, és elfoglalhassa hivatalát. Mindebből az látszik, hogy a városi orvosoknak jelentős tőkével kellett rendelkezniük munkájuk elkezdéséhez.⁹ A magisztrátus másik elvárása volt a városi orvos felé — vagy ahogyan a korabeli városi iratok hivatkoztak

4 *Saltzmann, Johann*: De praeservatione a pestilentia. Bécs, 1510. és Ein nutzliche ordnung und regiment wider die Pestilentz. Bécs, 1521. Itt szeretném kifejezni köszönetemet Dr. Magyar László András orvostörténésznek, hogy lehetőséget adott betekinteni Saltzmann szövegeinek frissen elkészült forráskiadványába, valamint a kísérőtanulmányokba.

5 *Magyary-Kossa*, 1931. 136. p.

6 *Kincses*, 2020. 26. p.

7 *Kapronczay*, 2017. 71. p.

8 *Schultheisz*, 1997. 93. p.

9 *Kincses*, 2020. 27. p.

rájuk, *magister physicus* vagy egyszerűen *physicus* –, hogy rendelkezzen állandó lakással. A városi polgárjog és az orvosi hivatás szilárd társadalmi státuszt, valamint biztos anyagi háttérrel adott viselőjének. A városok általában egy adott, előre meghatározott anyagi és természetbeni juttatást biztosítottak az orvos számára, ez azonban nem mindig történt meg.¹⁰ Számos, a korszakból származó levélváltás tanúskodik arról, hogy a magisztrátus nem mindig biztosította az előre meghatározott fizetséget. Johann Armbruster 1617 augusztusa és 1619 júniusa között levelezett a kassai magisztrátussal elmaradt 25 forintos negyedéves fizetése és a faváltság fejében járó öt forintja ügyében. Emellett folyamatos probléma volt Armbruster számára, hogy a patikáriusok jelentős többletfizetést kérnek egyes orvosi cikkekért, amely természetesen nem volt megengedett. A város ezt azzal kívánta orvosolni, hogy felülvizsgálták a patikáriusok munkáját és árszabását.¹¹

Bármennyire is magas társadalmi rangot jelentett az orvosi tisztség a városokban, nem volt egységesen pozitív megítélésük a városi társadalom tagjai között. Általános jelenség volt, hogy akár vészmentes, akár járványos időszakról volt szó, az orvosi tanácsokat egész egyszerűen a lakosság nem fogadta meg. Ugyanilyen ellenérzéssel volt a lakosság mindennemű orvosi gyógymód és orvosság ellen, hiszen azoknak a gyógyszereknek nem mindegyik alkotóelemét ismerte az átlagember, éppen ezért vagy potenciális veszélyt láttak benne vagy hatástalannak gondolták. A laikusok által összeállított medicinákat sokkal többre tartották, pedig ezek hatékonyságát nem egy esetben a praktizáló orvosok is megkérdőjelezték, néha egyenesen tilalmazták használatukat. A korbankevés képzett szakember volt és számos városi orvosi hivatal betöltetlenül maradt a kora újkorban,

10 Számos esetben fordult elő, hogy több város együtt fogadott fel tisztségre orvost. Ez történt 1615-ben is, amikor a hét alsó-magyarországi bányavárosegyüttesen kérte fel városi orvosnak az itáliai származású Giovanni Maria Trotellit, aki ezért a pozícióért évente 100 magyar forintot kapott, amely megfelelt egy átlagos magyar városi orvos éves fizetésének, nem számítva a többi juttatást. Több elvárás támasztottak a *physicus* felé: a betegekkel szembeni tisztességes eljárás kötelezettségét, hogy nem fogja sarcolni betegeit, valamint azt, hogy egyéves próba-szolgálat után csupán úgy vállalhat tisztséget, ha rendezte házassági problémáit. *Ernyei*, 1905. 775. p. Arról, hogy egy városi orvos milyen nem anyagi juttatásban részesülhetett, részletesen tudósít minket egy 1688. évi kassai adat: a 100 forint fizetés mellett „az akkori szűk időkben” kapott 6 köből búzát, 6 köből gabonát, 1 hordó alföldi, illetve kassai bort, valamint 1-1 hordó alföldi és kassai lőrért. *Magyar-Kossa*, 1931. 428. p. Az a tény, hogy az orvosi ellátásért a betegek számos esetben nem fizettek, általános jelenség volt a kora újkorban. A későbbi fejezetekben majd láthatjuk, hogy Weber nem véletlenül értekezik részletesen az orvosi hivatástudat fontosságáról.

11 *Kolosvári*, 1890. 169. p.

amely kifejezett veszélyt jelentett többek között a pestisjárványok elleni védekezés során.¹²

Johann Weber, Eperjes polihisztora

„... nagy tudós ember volt mind a’ Sz. írásban, mind a’ Törvényes dolgokban, mind az Orvoslásnak mesterségében, kivált az Orvosságok’ készítéseiben; az honnan neveztetett Caesare per Hungariam Pharmacopœusnak.”¹³ A rövid leírás Bod Péter 1766-ban megjelent *Magyar Athenas* című művében olvasható. Láthatjuk, hogy még halála után nyolcvan évvel is emlékeztek nevére és tevékenységére, amely a kortárs beszámolók és visszaemlékezések alapján mindig is kifejezett célja volt.¹⁴ Noha Bod Péter idézete alapján feltételezhetnénk, hogy Weber kifejezetten pozitív szerepet töltött be a XVII. századi Eperjes közgondolkodásában, politikai törekvései és céltudatossága okán személyét egyik legfontosabb politikai írásának címével is jellemezhetnénk: *Ianus Bifrons*.

Az egykorú források alapján Bubryák Orsolya¹⁵, Erdős Zoltán¹⁶ és Lengyel Júlia¹⁷ kiválóan felvázolták az eperjesi orvos életrajzát, így tanulmányom ezen fejezetében csupán a legfontosabb életrajzi adatok, orvosi tevékenysége, illetve elemzett művének, az *Amuletum* keletkezési körülményeinek bemutatására szorítkozom. Sem születési évéről, sem annak helyéről nincs tudomásunk. A fentebb említett *Ianus Bifrons* című politikai iratában (1662) található egy ábrázolás: a felirat tanúsága szerint a szerzőt ötvenévesen ábrázolja, így az utókor az 1612. évet jelölte meg születési dátumaként.¹⁸ Ifjúkoráról nem rendelkezünk számottevő információval, azonban Weber *Amuletum* című művében maga hivatkozott arra, hogy egy közelebbről meg nem nevezett alföldi település patikájában lett

12 Ezt az esetet igazolja többek között Sopron város 1623. évi statútumának harmadik pontja. A szöveg szerint a város közössége felszólítja a tanácsot, hogy rendezzék az orvoshiányt a városban, mivel a város egyetlen orvosa nem tudja ellátni teljességgel feladatát. *Kolosvári*, 1904. 161. p.

13 *Bod*, 1766. 326. p.

14 *Bubryák*, 2003. 225. p.

15 *Bubryák*, 2003.

16 *Erdős* 2017.

17 *Lengyel*, 1995.

18 <https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek/weber-janos-orvos-derekkepe/> (Utolsó letöltés dátuma: 2021. szeptember 21.)

segéd, amikor 1631-ben szembesült a pestis pusztításával. Minden bizonnyal ez volt az az epidemiológiai krízis, amely során számos tapasztalatot szerzett későbbi orvosi és gyógyszerészeti tevékenységéhez.¹⁹ Nem rendelkezünk információkkal arról sem, hogy hol és mikor szerzett orvosi végzettséget, azonban művében gazdag olvasottságról és szakmai tudásról tesz tanúbizonyságot.

Orvosi tapasztalatai bővítése mellett szilárd elképzelése volt karrierépítését tekintve is, hiszen olyan ismeretségekre tett szert, amely kapcsán az 1630-as években számos alkalommal hívták meg Bécsbe. Kapcsolatai révén kötött később házasságot is. Az így szerzett hozomány azt is elősegítette, hogy a későbbiekben több jelentős tisztséget tölthessen be Eperjes közéletében, illetve a város egyik legfontosabb mecénása lehessen. Weber a dán király és a szász herceg ügyvivőjének özvegyét, Jane Elizabeth Weston angol költőnő lányát vette el 1643-ban. Házassága előtt négy esztendővel kapott polgárjogot Eperjes városában, illetve megnyithatta patikáját is.²⁰ Már a város orvosaként és gyógyszerészeként vészelte át az Eperjes környékén is grasszáló pestisjárványt, amely után egy évvel, 1645-ben kiadatta pestisről szóló traktátusát.²¹ Noha művét nem reprezentatív célokra szánta, mégis ügyelt arra, hogy Felső-Magyarország valamennyi nemzetiségéhez eljusson műve: az *Amuletumot* megjelentette magyar, német, illetve biblikus cseh nyelven is.²²

Kiváló diplomáciai érzékének köszönhetően, 1644-ben ismeretséget kötött az ekkor Eperjesen tartózkodó Wesselényi Ferenc nádrorral és feleségével, Széchy Máriával, akikkel hosszú évtizedekig tartó kapcsolat alakult ki. Webert már Eperjes elöljáróságába is bevásztották (1655-ben), amikor Wesselényi nádor kinevezte személyes orvosává. Levelezésükből nem csupán az általános betegorvos kapcsolat vázolható fel, a nádor akkor is számított véleményére, amikor egy kiváló hangszer vagy hadi eszköz került figyelmé középpontjába.²³ A nádor mellett I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705) is kitüntette figyelmével. Közéleti aktivitásának köszönhetően Eperjes követeként már részt vett Lipót koronázásán (1655), majd 1662-ben a király Felső-Magyarország örökös gyógyszerészévé avatta. Városi karrierje is felfelé ívelt, hiszen 1661-ben megválasztották Eperjes főbírájává is.²⁴ Karrierjének egyik legfontosabb álló-

19 Erdős, 2017. 477. p.

20 Bubryák, 2003. 228. p. H. Németh, 2020.

21 Weber, 1645.

22 Bubryák, 2003. 228. p.

23 Bubryák, 2003. 272. p. 17. lj.

24 Erdős, 2017. 465. p.

mása minden bizonnyal 1663-ban érkezett el, amikor magyar nemességet kapott I. Lipóttól.²⁵ Felívelő pályájának reprezentációjaként jelentette meg 1662-ben a *Ianus Bifrons* című művét, ahol az *Amuletum*mal ellentétben ügyelt társadalmi státuszának bemutatására, így kötetét a korábbiakban említett portréja mellett a bírói beiktatásáról készült metszettel is díszítette. Közéleti tevékenysége mellett jelentős állomás volt pályáján gyógyszerészeti magániskolájának a megalapítása, ugyanakkor kiemelkedő szerepet töltött be az eperjesi evangélikus líceum alapítási eljárásában is, amelyet igen magas, 2000 forintos adománnyal segített.²⁶

Johann Weber Eperjes kora újkori történetének egyik legjelentősebb szereplője volt. Politikai karrierje mellett folyamatos figyelmet szentelt hivatásának, az orvoslásnak és a gyógyszerészetnek, amely hivatástudatnak egyik korai lenyomata az *Amuletum*, a későbbiekben pedig mecénázása és iskolalapítási törekvése. Pályájának kései szakaszát beárnyékolta két felségsértési perben való részvétele (1670, 1682), valamint az a tény, hogy két alkalommal váltott hitet (1673-ban katolizált, 1682-ben pedig ismét felvette az evangélikus hitet). Éppen ezek kapcsán lehetett kortársainak kettős képe az eperjesi polihisztorról, akit Bod Péter a magyar gyógyszerészet *Caesarjának* nevezett.²⁷

Az 1644–1646. évi pestisjárvány

Noha a XVII. századra a magyar peregrinus diákok sora tért vissza Nyugat-Európából, hogy hasznosítsák megszerzett orvosi ismereteiket városuk vagy közösségük hasznára, emellett a gazdagabb városok számos esetben alkalmaztak külföldi *physicus*okat is, azonban a középkor óta folyamatosan visszatérő pestis

25 *Magyary-Kossa*, 1931. 317. p.

26 *Erdős*, 2017. 476. p.

27 Hogy hogyan is „bánt el” az utókor Weberrel, illetve hogyan lehetett korrigálni a kortárs leírások pontatlanságait, nagyszerű igazolás Wespzprémi Istvánnak, a magyar orvostörténetírás atyjának *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza* első kötetében olvasható szöveg az eperjesi orvosról. Wespzprémi Czwinginger Dávid 1711-es *Specimenjére*, illetve Bod Péter *Magyar Athenasára* hivatkozik, amikor kijelenti, hogy mindkettő szerző pontatlanul mutatja be Weber halálának évszámát és okát. Czwinginger és Bod egyöntetűen kijelentette, hogy a hűtlenségi perben halálra ítélték és 1686-ban lefejezték. Rezik János, eperjesi iskolaigazgató munkájára, a *Theatrum Eperiense*-re hivatkozva jelenti ki, hogy Weber az állításokkal ellentétben természetes halállal halt meg néhány évvel korábban. Emellett Wespzprémi kiemeli, hogy ugyancsak Rezik az, aki hangsúlyozza Weber hitbéli megingását és politikai nagyravágását. *Wespzprémi*, 1960. 397. p.

újra és újra magas halálozásokat eredményezett. Éppen az ebben a században tapasztalható pestisjárványok voltak azok, amelyeknek gyakori visszatérése olyan demográfiai csökkenést eredményezett, amely mutatót a népesség csupán több évtized alatt tudta visszafordítani pozitív irányba. A népességszám csökkenése mellett ugyancsak demográfiai krízist okozott a házasságok és a született gyermekek csökkenő száma is.²⁸ Ezt a tendenciát a társadalom csupán a XVIII. század közepére tudta megfordítani és indult meg a természetes szaporulat növekedése, ebben azonban közrejátszott a járványos időszakok csökkenő száma is.

A pestisjárványok a magyar területekre rendszerint két irányból érkeztek: elsődlegesen az oszmán területek és Dél-Erdély közötti kereskedelmi kapcsolatok okán, éppen ezért ez a határszakasz, illetve az erdélyi szász városok környezete a kora újkori pestisjárványok egyik legfertőzöttebb területének számított, sőt kijelenthetjük, hogy az epidémia kisebb kihagyásokkal folyamatosan jelen volt a térségben. A másik legfontosabb érkezési útvonal a Lengyel Királysággal határos felső-magyarországi terület volt. Gyakori volt ennek okán a lengyelekkel való kereskedés tilalmazása is járványvesztes időkben. 1653 nyarán Wesselényi nádor a régió legfontosabb kereskedelmi elosztó városának, Kassának egyenesen megtiltotta, hogy lengyel kereskedőket és árukat engedjenek be a városba, ennek ellenére a járvány megjelent ott és két évig pusztította a lakosságot. A város kereskedelmi szerepe miatt az innen származó cikkekkel az ország északi tájaira is eljutott a járvány, így Lőcsére is.²⁹

Az 1644–1646. évi pestisjárvány a fentebb felvázolt érkezési irányt tartva, tehát Erdély déli területétől indulva az egész országra elterjedt. Az 1644. év első felében jelent meg, területi infektív epicentruma Nagyszében volt.³⁰ Szébenből kiindulva az év további részében megjelent a Tisza és a Bodrog vidékén, Sárospatakról is maradtak korabeli feljegyzéseink a járvány pusztításáról. A pestis októberben érte el Eperjest és Kassát, amelyről Hain Gáspár szepesi krónikája tudósít.³¹ Ennek ellenére, a fertőzött terület közelében lévő Lőcsét csupán a következő év nyarán, 1645. június 21-én érte el a járvány. Erről így számol be a forrás: „*Június 21-én kezdődött Lőcsén a pestis, először egy Richter Valád övkészítőnél az Új utcában ütötte fel a fejét, hat gyerekével együtt nyolc napon belül meghalt. Ugyanígy Leibicban, Iglón stb., végig egész Szepességben sokan*

28 Óri, 2005. 115. p.

29 Magyary-Kossa, 1931. 372. p.

30 Sigerius, 1930. 14. p.

31 Hain, 1910. 207.

*haltak meg; ezért nem tartották meg a Jakab-napi vásárt sem.*³² 1644 júniusában már a rezidenciális várost, Pozsonyt is elérte a járvány, ahol egészen 1646 második feléig jelen volt az epidémia, a legkritikusabb év azonban az ország területén elterjedő járvány tekintetében 1645 volt. Csupán Besztercebányán 1645 augusztusától 1646 januárjáig 342 ember halt meg pestisben³³, Lőcse apropóján azonban sokkal radikálisabb adatokkal találkozunk a korábbiakban említett szepesi krónikában: 1645-ben csupán 109 gyermek született, ezzel szemben 2214 halálesetet regisztráltak összesen.³⁴

A járvány komoly biztonsági előkészületeket eredményezett a városokban. Körmöcbánya tanácsa statútumot hirdetett, amely rendelkezett közbiztonsági és gazdasági kérdésekről. Meghagyták, hogy a város határait még nagyobb elővigyázatossággal őrizték, hiszen a Körmöcbánya környékére érkező idegenek sora potenciális fertőzésveszélyt jelenthetett, továbbá a szegények könnyebben megfertőződtek életkörülményeik miatt. Emellett a statútum megengedőleg elrendelte, hogy a hatósági árszabást felülírva, a város vendéglátóipari egységeiben a bor árát egy dénárral emelhetik, négy dénárról öt dénárra, így tehát a magisztrátus némi segítséggel kívánt élni a vendéglősök felé.³⁵

Az *Amuletum* felépítése

Ahogy láthattuk Weber pályáját, Eperjes gyógyszerészeként, valamint a város egyik legfontosabb embereként érte őt az 1644-ben kitört pestisjárvány, amely már az év nyarán fertőzni kezdett a városban. Minden bizonnyal a grasszá-ló epidémia és a hivatástudat vezette Webert műve megírására. A könyv végül 1645-ben került kiadásra magyar nyelven Bártfán, Klösz Jakab nyomdájában. Az *Amuletum*, mint már korábban említettem, kiadásra került német, illetve biblikus cseh nyelven. Annak ellenére, hogy a kötet nem tükrözi a későbbi Weber-könyvek

32 „21 Junj hatt die Pest zur Leütsch angefangen vnd erstesmahl eingerissen, bey einem girtler in der Neügassen nahmens Valten Richter ist mit 6 Kindern innerhalb 8 Tagen gestorben. So hatt es auch in der Leybitz, Neüdorff etc. ja vmb und vmb in gantzen Zipsz gestorben; So hatt mann auch den Jacobj Marckli deszwegen nicht gehalten.” A magyar szöveg: Hain, 1988. 198. p., az eredeti szöveg Hain, 1910. 210. p.

33 Magyary-Kossa, 1931. 365. p.

34 „Diesesz Jahr sind in allen, bey dieser Stadt Personen gestorben 2214, gebohren sein 109.” Hain, 1910. 211. p.

35 A körmöcbányai városi tanács 1645. június 25-i statútuma. Kolosvári, 1897. 423. p.

reprezentációs jellegét (vö. a *Ianus Bifrons* gazdagon díszített kiadásával), a különböző nyelvű kiadások minden bizonnyal azt a célt szolgálták, hogy Weber egyébként is jó szakmai reputációja még közismertebb legyen a térség nemzeti-ségei körében, ugyanakkor szemléletét és preventív, valamint gyógyítási módszereit minél többen megismerjék.

A mű címe beszédes, hiszen utal a kor egyik elterjedt pestis elleni védelmet adó eszközére, a pestistallérokra vagy pestisamulettekre.³⁶ Így tehát művének megírását valóban a járvány elleni segítségnyújtás vezérelte. Weber nem csak könyvének egészében rejtette el az „pestisamulett jelleget”, hiszen a mű végén található egy pestis elleni védelmet adó „amulettminta”, valamint az amulettek egyik jellemző mondatformulája: *Sit Jesus nobis amuletum sitque Nepentes*, illetve az *Uram Jézus légy orvosunk, bánat ellen vidámságunk segélykérő ima*.³⁷

Munkáját a kor elvárásainak és szokásainak megfelelően egy ajánlással kezdi, amelyben Sáros vármegye vezetőségét, alispánját és minden jóakaróját nevezi meg. Könyve megírására a hozzá forduló emberek testi és lelki gondjainak orvoslása készítette, ugyanakkor az a tény is, hogy a nagyközönség számára elérhetővé tegye gondolatait és útmutatásait, amelyet „...meg-tartván épen / Megh-tartatik pestis ellen”. Maga a szerző is utalt arra, hogy már a maga korában is számos mű értekezik a pestis ellen használható legfontosabb preventív intézkedésekről és kúrákról, mégis, a mű bevezetőjében leszögezi, hogy ezzel a traktátusával nemzetének és környezetének kíván szolgálni, az akkori háborús és *dögletes* (értsd: járványos) időszakban segítséget adni az embereknek. Az *Amuletum* bevezetőjében Weber hangot ad mély vallásosságának, hiszen az isteni gondviselés és a fohászok, valamint a bűnbánat fontosságát számos alkalommal említi. Az isteni gondviselés mellett azonban, amint azt az eperjesi gyógyszerész kijelenti, nagy szerepe van az orvosi eszközöknek és tanácsoknak is a pestis elleni védekezésben. Gondolatát egy bibliai analógiával, Ezékiás király történetével illusztrálja,

36 Noha Európa egyes területein, például Milánóban 1577-től tiltott volt mindennemű pestisamulett viselése és birtoklása, Wespri István számos XVIII. századi leírást hagyott ránk a Közép-Európa térségében fennmaradt és elterjedt pestistallérokra. A tallérok létjogosultságát az is megerősítette ugyancsak Wespri leírása alapján, hogy számos alkalommal egyházi tiszttel rendelkező személyek, papok árusították a lakosság számára ezeket. Méginkább növeli ezen érmék értékét az a tény, hogy napjainkra viszonylag kevés példány maradt fenn. Köztudott, hogy a pestistallérok ikonográfiája igen változatos, hiszen a Magyarországon elterjedt érméken gyakran találkozunk a védelmet adó *tau* betűvel, mellette a vas és a higany alkímiai jeleivel és Szent Rókusra utaló szöveggel, ugyanakkor találkozhatunk Szent György alakjával is. *Magyary-Kossa*, 1931. 461–462. p.

37 *Weber*; 1645. 147. p.

aki ugyancsak nem vetette meg az orvosi segítséget élete meghosszabbítására. Ez az eset is nagyszerűen mutatja Weber alkotói eljárását: a legfontosabb téziseit és kijelentéseit a Szentírásból vett citátumokkal támasztja alá, ugyanakkor találunk olyan példákat, ahol Lutherre és Savonarolára hivatkozik. Ezeket a citátumokat a törzsszöveg melletti marginális jegyzetekkel jelölte meg. Érdekes azonban azt is megjegyezni, hogy Weber saját művét összefoglaló jellegű munkának tartja, bemutatja benne mindazt, amelyet a legnagyobb orvoselődök, Hippokratész, Galénosz és Avicenna, valamint a legfontosabb kortárs orvosi munkák vallottak a pestis eredetéről, terjedéséről és lehetséges gyógmódjairól. Kihangsúlyozza azonban azt, hogy művében csupán olyan jellegű ismereteket mutat be, amelyeket őnmaga is kipróbált, tapasztalt és hatásosnak vélt.³⁸

Az 1645. évi magyar nyelvű kiadás szövege előtt egy latin, illetve magyar nyelvű szinopszis található, amely bemutatja művének felépítését és legfőbb fejezeteit. Érdekes módon nem követte az általános indexek formáját, a jobb szemléltetés okán egy csoportosítás alapján felépített tartalomjegyzékkel találkozhatunk. Maga a táblázat könnyen áttekinthető, logikailag teljesen követhető, kiváló kivonatát adja Weber művének. Ez a fajta szemléltetési mód minden bizonnyal a Nyugat-Európában már elterjedt, illetve Magyarországon az 1600-as évek első felében is megjelenő, Petrus Ramus (Pierre de la Ramée) által meghonosított, ún. rámista tankönyvek szemléltetési módszerét tükrözi.³⁹ Ezeknek a táblázatoknak, összefoglalásoknak elsősorban pedagógiai haszna ismert, a könnyen tanulhatóságot, a könnyebb áttekintést segítik, ugyanakkor fő szempont a logikus besorolás és csoportosítás elve.⁴⁰ Az *Amuletum* szinopszisa is ugyanezt a gondolatmenetet követi, hiszen egymás alá sorolja be az egyes fejezetcímeket, amelyek legtöbbször tartalmazzák az adott alfejezet tételgondolatát is. A táblázat alapján látható, hogy Weber művében megjelenik az isteni és az orvosi gondviselés kettőssége: műve tartalmaz mind a lelki egészség megőrzését elősegítő tanácsokat, mind az orvosi eljárásokat tartalmazó fejezeteket is. A szinopsziszból kitűnik, hogy mű-

38 Uo. XI. p.

39 Pierre de la Ramée (latin nevén Petrus Ramus, 1515–1572) francia származású humanista filozófus, matematikus és egyetemi tanár volt. Tanulmányait Párizsban végezte el, ahol megismerkedett többek között az arisztotelészi logikával. Radikális gondolkodásmódja miatt I. Ferenc francia király betiltotta tanainak hirdetését, viszont az új uralkodó, II. Henrik viszont feloldotta ezt a tilalmat, 1551-ben a Collège Royal professzora lett, ahol retorikát és filozófiát oktatott. Meghatározó művei az arisztotelészi dialektikát megkérdőjelező *Dialecticae partitiones* és *Animadversiones Aristotelicae* című munkák.

40 A rámista tankönyvekben használatos táblázatok egyik német analógiáját mutatja be: *Kecske-méti*, 2019. 37. p.

vében a pestis elleni gyógymódok mellett figyelmet szentel az orvosi hivatás fontosságának bemutatására, ugyanakkor kitér az orvosok munkájának korabeli leírására is. Mindebből az következik, hogy az *Amuletum* megírását megelőzte egy mély tájékozódási folyamat, ahol vallási, vallásfilozófiai, morális kérdéseket és orvosi témákat érintő olvasmányok is szerepeltek, ugyanakkor ismerte a Magyarországon még akkoriban újdonságnak számító, a peregrinusok által meghonosított ráamista prezentációs módot.

Weber képe a pestisről

Noha Weber a munkájában igyekszik az orvos és gyógyszerész szemüvegén keresztül vizsgálni a pestist, mint epidemiológiai krízist, ahogyan korábban láthattuk, mély vallásos tartalom is áthatja gondolkodásmódját. Bevezetőjében összefoglalja korának valamennyi nézetét, amely a pestis eredetére és okaira vonatkozik. Gondolatmenetében megtaláljuk a laikus orvoslásban továbbra is divatosnak számító asztrológiai megközelítést, amely szerint a bolygók és a csillagok különleges állásai, illetve az évek és az égbolt mozgása okozza a járványt. A vallási megközelítésben megjelenik a pestis, mint Isten büntetése toposz, amely valamennyi középkori és kora újkori pestisről szóló munka „kötelező” formulája volt. Weber szerint Isten mozgatja a csillagokat, ő „igazgatja járásukat”, amely folyamatok megerősítik az előbbieken vázolt asztrológiai felfogást, emellett az eperjesi orvos azzal indokolja Isten ezen szándékát, hogy az emberek folyamatos gyarlóságukkal és bűneikkel kiérdemlik „Isten ostorát”, a bűnöket pedig kiegészítik az el-elmaradó penitenciák, amelyek ugyancsak okként szolgálnak a pestis jelenlétére.⁴¹ Éppen ezért az egyik legfőbb gyógymódként, mivel isteni hatalom ellen az ember semmit sem tehet, a bűnbánatot, a morális felfogás megváltoztatását, egyszóval az Istennek tetsző életet jelöli meg.

Ebből is látható, hogy Weber számára a hit felsőbbrendűnek számít, hiszen az Istenben való hit és meggyőződés nélkül egyik medicina sem lesz hatásos. Éppen ezért felfogása szerint az orvos munkáját és gyógyszereit, tanácsait jelentősen kiegészíti az előbb említett szilárd vallásosság és könyörgések sora, egyik sem létezhet a másik tényező nélkül.⁴² Weber orvosi felfogásában keveredik a korábbi évszázadok tradícióira támaszkodó orvoslás gyakorlata, a hivatásos és laikus orvosi eljárásokat kritikusan szemlélő gondolkodásmóddal. Kijelenti, hogy az em-

41 *Weber*; 1645. V–VI. p.

42 Uo. 5. p.

berek — támaszkodva a laikus és babonás gyógyítási eljárásokra — számos olyan kúrát próbálnak ki, amelyet mind ő, mind az orvoslás hivatalos formáját végzők elítélnek, sőt, egyesesen istentelennek bélyegeznek meg.⁴³ Fontosnak tartja, hogy amennyiben a betegek hathatósan akarnak a pestis ellen védekezni, csupán kipróbált és hatásosnak mondott gyógymódokat kövessenek.

Weber számára központi kérdés a pestis előli menekülés lehetősége. A kora újkor gondolkodásmódjában kritikus kérdésnek számított ez a lehetőség, amely a felekezetek között is különböző értelmezésben volt megtalálható. Korának egyik felfogását közli velünk, amikor arról ír, hogy egyes hitszónokok a pestis előli menekülést egyesesen *perditio*-nak, vagyis árulásnak minősítik. A keresztényi hit egyik alappillére, a felebaráti szeretetet hozza példának ennek cáfolására, hiszen senki nem kívánhatja a másik embernek vesztét, sőt, a legfontosabb az legyen, hogy megmentse magát és környezetét egy ilyen jellegű csapástól.⁴⁴ A pestis előli menekülést több példával támasztja alá, miért is szolgálhat ez a későbbiekben haszonnal, miért támogatandó ez a „védekezési mód”. A *desertio* lehetőségét elsősorban azért szorgalmazza, mivel ezzel a lépéssel egy olyan társadalmi réteg is megmenekülhet a veszedelemtől, akik a későbbiekben elősegíthetik az ország szellemi fejlődését és felvirágozhat általuk a tudományos élet. Ennek bizonyítására hozza Démoszthenész példáját, aki ugyancsak meneküléssel kívánta megvédeni magát és tehetségét a járvány elől és visszatérése után a következő indokkal védte igazát: „Az ember, melly a’ Pestis elől el-ment vólt, visszajöhet, s ismét szolgálhat hazájának.”⁴⁵ A járvány előli menekülés lehetőségét egy másik, szemléletes példával is igazolja, amely korának egyik legfontosabb politikai kérdésére is megoldásként szolgálhatott. Úgy vélte, hogy minél több ember marad életben, annál nehezebb dolga lesz az országra törő ellenségnek, több ember tud erőt fordítani a védekezésre — itt természetesen az oszmán veszélyre hivatkozik — és így a legfontosabb, hogy egy fertőzött helyen minél kevesebb ember tartózkodjék.⁴⁶

Természetesen előfordulhatott, hogy bizonyos esetekben az ember járvány idején is helyhez kötött volt. A tisztségviselők, akik egy közösség életét igazgatták, kötelezettségeik miatt nem teheték meg, hogy elhagyják az adott települést. Éppen ezért Weber hangsúlyozza, hogy ezek az emberek ki vannak szolgáltatva az isteni akaratnak, az ő védekezési lehetőségük az orvosi gyógyszerek és taná-

43 Uo. 3. p.

44 Uo. 7. p.

45 Uo. 10. p.

46 Uo. 11. p.

csok együttes használata volt.⁴⁷ Weber olvasatában azonban létezett egy lehetőség, hogy a tisztségviselők mégis elhagyhassák a várost járvány idején, ezt Luther gondolatmenetére alapozza. Luther szerint, aki tisztséget vállal, járvány idején megteheti, hogy önmaga helyett mást nevez ki ennek viselésére, így megmentheti magát a járvány pusztítása elől és a későbbiekben visszatérhet, amikor a járvány már elhagyta az adott helyet. Az eperjesi orvos határozottan kijelenti, hogy a pestis előli menekülés semmiképpen sem egyenlő árulással. Szembehelyezi ezt a hadiállapot idején való elmeneküléssel, amely valóban árulásnak minősül, hiszen egy közösséget hátráltat abban, hogy sikerrel vissza tudja verni az ellenség támadását. Weber olvasatában a megszállás idején kötelező a közösség iránti hűség és alázat, járvány idején azonban sokkal többet segít azzal az egyénnel, ha minél kevesebb ember tartózkodik a fertőzött helyen, ezzel meggátolva a járvány további terjedését.

Weber nézetében, amely a pestis terjedésének lehetőségét taglalja, ötvöződik a miazmista és a későbbiekben kontagionistának nevezett szemléletmód. A miazmista elmélet alapján Weber a fertőzött levegőben és a fertőzött vízben látja a pestis terjedésének okát, emellett művében azt is hangsúlyozza, hogy járvány idején tilalmazni kell az emberek találkozását, így minél kevesebb kontaktlehetőséget kell teremteni. A járványos időszak idején például tiltani kell a közfürdők látogatását.⁴⁸ Érdekes módon a fürdők látogatásának tilalmazását egy korábbi századokban megfogalmazott tapasztalatra alapozza: Hippokratész és Avicenna is megfigyelte, hogy könnyebben megfertőződnek azok a személyek, akik pestis idején a felkeresik a közfürdőket, azonban a két orvos nem talált még kapcsolatot az emberek érintkezése és a járvány terjedésének lehetősége között.

Mi a teendő pestis idején?

Noha Weber kijelentette, hogy munkájában javarészt a hatásosnak vélt orvosi eljárásokra kíván koncentrálni, semmint útmutatást szabni járványvész idejére, művében találunk olyan részeket, amelyben a magisztrátusok számára tanácsadással él, mit és hogyan érdemes tenni pestis idején.

Elsődleges célként fogalmazza meg, hogy bármennyire is kritikus állapotokat teremt a járvány, a tisztségviselők feladata, hogy továbbra is biztosítsák a megfelelő életkörülményeket a lakosság számára, valamint biztosítsák a város

47 Uo. 8. p.

48 Uo. 11., 58. p.

rendes működéshez szükséges rendeleti háttérrel.⁴⁹ Mint azt már korábban láttuk Kőrmöcbánya példáján, a magisztrátus általában statútumokkal kívánta megteremteni a járvány idején érvényes rendeleti háttérrel. Kifejezetten fontosnak tartja Weber, hogy a magisztrátus rendelje el, hogy az emberek gyakrabban látogassák a miséket és az istentiszteleteket, ezzel is fenntartva a lehetőséget a bűnök meggyónására, a penitencia felvételére, ugyanakkor az életmód és gondolkodás egyetemleges megváltoztatására.⁵⁰ Ehhez a rendtartáshoz tartozik minden erkölestelen tevékenységnek tilalmazása, így Weber szerint kemény büntetésben kell részesíteni azokat, akik járvány idején tobzódnak, átkozódnak, vagyis Isten szemében bűnös életet élnek. A legtöbb esetben a városvezetés ezt úgy kívánta orvosolni, hogy a vendéglátóhelyek nyitvatartását korlátozták vagy be is zárták azokat, ugyanakkor a korhely életmódot folytató embereket börtönbe zárták, valamint — mint az köztudott — tiltották a mértéktelen alkoholfogyasztást is.

Az emberi életmódot befolyásoló tényezők szabályozása mellett Weber kifejezetten javallotta, hogy a városvezetés ügyeljen a lakóházak és környezetük higiénés viszonyaira, azokat tartassák tisztán, valamint büntessék azokat, akik nem figyelnek ezen körülményekre.⁵¹ Weber korában számos olyan statútumot fogalmaztak meg, amely kifejezetten ügyelt a városok köztisztasági viszonyaira, előírták, hogy a vízelvezető árkokat tisztán kell tartani, a szemetet az arra kijelölt helyre kell szállítani, ugyanakkor a porta tisztaságára is ügyelni kell. Aki ezeket figyelmen kívül hagyta, komoly pénzbüntetésben részesült. Az ilyen jellegű kihágásokra maga Weber is utal a művében, kihangsúlyozza, hogy az emberek nem figyelnek a magisztrátusi rendeletekre, ugyanakkor nem fogadják meg sem a vezetőség, sem az orvosok tanácsait és ettől a renitens gondolkodástól a különböző erősségű büntetések sem tartják vissza a lakosságot.⁵² A köztisztasági tanácsok mellett Weber szorgalmazza, hogy a városvezetés ügyeljen minden olyan hivatást üzőre, amely folyóvizet használó és különböző élelmiszereket, használati cikkeket előállító hivatást üző iparosra és személyre. Felismerte ugyanis, hogy a rossz minőségű italok, illetve a nem megfelelően feldolgozott hús is veszélyforrás lehet járványvész idején.⁵³

Ahhoz, hogy megfelelő orvosi háttérrel rendelkezzen a város, Weber két intézmény felállítását tartotta kifejezetten fontosnak. Megfogalmazta, hogy egyes

49 Uo. 18. p.

50 Uo. 19. p.

51 Uo. 20. p.

52 Uo. 21. p.

53 Uo. 20. p.

országokban — ő a respublika kifejezést használja — hagyománya van olyan intézmények felállításának, amelyek külön a járvány idején megfertőződött betegeket különíti el, ezzel is segítve az epidémia elleni védekezést. Itt Weber minden bizonnyal a járványkórházak felállítását szorgalmazta, amelyek létesítését a XVI–XVII. század során kiadott *Pest-Ordnungok* (pestisrendeletek) elő is írták a fontosabb városokra vonatkozóan. A kórházi háttér mellett ahhoz, hogy az orvos akadálytalanul tudjon dolgozni, kifejezetten fontosnak tartja a gyógyszertárak biztosítását.⁵⁴

Az orvosi eljárás pestis idején

Amennyiben a pestis elérte a várost, az egyik legfőbb feladat az orvosra hárult, hiszen az ő kezében volt valamennyi polgárnak az élete. Weber indokoltan tartja kijelenteni, hogy az az orvos, akit arra köteleztek, hogy pestises beteggel foglalkozzon, más betegekkal ne találkozzon, ugyanis azzal elősegítené a járvány terjedését. Ezt a kijelentését alátámasztja a papok hivatásával is, ugyanis az ő esetükben is kifejezetten fontos, hogy a fertőzött személyekkel találkozó pap — például az utolsó kenetet feladó egyházi személy — ne találkozzon az istentiszteleteket látogató egészséges emberekkel.⁵⁵

Weber olvasatában az orvos kétfajta medicinával élhet járvány idején: megelőző és gyógyító orvosságokat készíthet. Számára a preventív orvoslás fontosságát jelenti a korábbiakban említett miazmista felfogás, tehát a levegő tisztán tartása, ugyanakkor a testet megerősítő, egészségmegőrző gyógyszerek alkalmazása, hogy az infekció ne történhessen meg.⁵⁶ Éppen ezért gondolhatjuk igaznak Galénoszra alapozott nézetét, mely szerint az egészségmegőrző orvos feljebbvalónak számít a gyógyító orvosnál is. Az előbb említett preventív eljárást, a levegő tisztán tartását Weber különféle gyógynövények, mirha, tömjén, üröm vagy babér levelének égetésével, füstölésével kívánja elérni.⁵⁷ Ez a fajta fertőtlenítési eljárás még a XIX. század első évtizedeiben is használatos volt, noha hatásosságát már az előző századokban is megkérdőjelezték egyes nyugat-európai orvosok, többek között a nagy londoni pestis idején (1665) tevékenykedő William Boghurst is. Az eperjesi orvos a levegő tisztaságának fontosságát abban is látja,

54 Uo. 23. p.

55 Uo. 26–27. p.

56 Uo. 31. p.

57 Uo. 33. p.

hogy orvoselődjének munkáit olvasva felismerte, hogy az élőlényeket körülvevő „éltető ég” elengedhetetlen az élethez. Ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy Weber felismerte, miszerint más betegségek terjedésében is fontos szerepe volt a levegőnek. A lepra terjedésénél — Weber a bélpokolság kifejezést használja — is leszögezi, hogy a fertőzött betegek a levegőt ki- és beszívták, ezzel megfertőzve az őket körülvevő környezetet. Emellett az *aer* tisztasága tekintetében Weber megfogalmazza azon tapasztalatát is, mely szerint az egy légtérben élő pestises betegek mindegyike meghalt, így ennek is szerepe lehet a járvány terjedésében.⁵⁸

A preventív gyógymódok mellett fontos Weber számára a mértékletesség. Megfogalmazza, hogy ahhoz, hogy a testben a káros nedvek ne szaporodjanak el, mind az étel mind az ital fogyasztásában irányadó a mértékletesség. Nem tiltja kifejezetten bizonyos ételeknek a fogyasztását, ellenben hangsúlyozza, hogy ezeknek az ételeknek és italoknak biztosítania kell a test egészségét. Példának hozza a borfogyasztást, a „jó bor jó doktor” mondatra hivatkozva kijelenti, hogy napi egyetlen pohár bor orvosi célzatú fogyasztása is képes megvédeni a szervezetet a pestis ellen. Weber az ürmös bor mértékletes fogyasztásában látja ennek kulcsát.⁵⁹ A mértékletesség elvét követve jelenti ki továbbá, hogy járvány idején ecetes, jó ízléssel elkészített ételekkel kell élni és kerülni kell azokat az ételeket, amelyek megfekszik a gyomrot. Itt a szerző kifejezetten a zsíros és nehéz ételekre gondol. Amennyiben ezeknek az ételeknek fogyasztását elkerüljük, a káros nedvek — Weber olvasatában — nem fognak elterjedni szervezetünkben, így megőrizhetjük egészségünket. A mértékletesség mellett Weber kifejezetten javallja bizonyos gyógynövények és gyümölcsök fogyasztását, amelyek ugyancsak biztosítják az egészség megmaradását. Petrus Albanusra hivatkozva javallja a verbena — szaporafű — folyamatos rágását pestises betegek közelében, ugyanakkor kifejezetten hatásosnak tartja a citrom fogyasztását, azonban a szegényeknél ezt felválthatják az ún. magyar citromok, vagyis a fokhagyma és a retek fogyasztása.⁶⁰

A mértékletességet Weber nem csak az étel és ital fogyasztásában tartja elengedhetetlennek. Véleménye szerint a mértékletesség fontos olyan hétköznapi tevékenységekben is, mint az alvás, illetve a munkavégzés is. Ahhoz, hogy az egészséget meg tudjuk tartani, kerülni kell a hosszú, henyéléssel és álmodozással töltött időt, ugyanakkor figyelni kell arra is, hogy a szervezetet a túlzott munka ki

58 Uo. 36. p.

59 Uo. 44., 47. p.

60 Uo. 38. p.

ne fárassza, mivel — ahogy azt Weber is felismerte — a legyengült szervezetet hamarabb megtámadja a betegség.⁶¹

Ahhoz, hogy az orvos sikerrel meg tudja menteni a betegét, a gyógyító eljárások során számos tényezőre ügyelnie kell. Weber Johannes Pontanusra és Galénoszra hivatkozva jegyzi meg, hogy a pestis idején tapasztalható hideglelés az egyik legveszedelmesebb jelenség, ugyanis a legtöbb esetben a hidegleléssel járó pestis halállal végződik, viszont veszélyt jelent az orvosra is a fertőzés lehetősége miatt. Az orvosnak fel kell ismernie a pestis szimptomáit, amelyek közül Weber fontosnak tartja a lázat, a tartós fejfájást, az erős mellkasi fájdalmat, az étvágytalanságot, az álmatlanságot, illetve utolsó jelként a mirigyek megduzzadását a fül mögött vagy a test más pontjain.⁶² A pestis idején tapasztalt magas halálozások mutatták, hogy az esetek jelentős részében a beteg menthetetlen volt. Weber művében felsorolja azokat a jeleket, amelyekből kivehető, hogy a fertőzés a betegnél halállal fog végződni. Többek között ilyen jelnek tartja, hogy ételt és italt nem fogad be a szervezete, ezzel együtt nem fogadja be a szervezete az orvos által használt orvosságokat. Ugyanilyen jelnek tekintette, ha a beteg testén megjelenő kelések kifakadnak, valamint ilyen jelenségnek tekintette a beteg orrvérzését, amely rövid időn belül nem áll el. Mivel az egyik legfontosabb tényező, hogy a beteg szervezetéből kiürüljön a „káros nedv”, azt is kritikus jelenségnek kezelte, ha a betegnél ez az ürítési folyamat nem történik meg.⁶³

Weber két gyógymód fontosságát emeli ki. Számára az elsődlegesen alkalmazandó medicina a purgálás volt, amelyet alkalmazott izzasztással, valamint különböző hashajtó főzetek használatával. Az egyik általa használt purgáló folyadék tartalmazott rebarbarát, illetve ún. purgáló rózsza vizét, azonban megjegyezte, hogy a főzetek elkészítésénél ügyelni kell a beteg fizikai állapotára, ugyanakkor fizikai tulajdonságaira.⁶⁴ Ezekhez a purgációs folyadékokhoz Weber alkalmazta még a bezoárt is, amelyről úgy nyilatkozott, hogy értéke egyes gyógyszertárakban az aranyéval vetekedett, ugyanakkor használta még ezekhez a főzetekhez a káliumantimonátot, amelyet az alkimisták felismerése után kezdtek az orvosok

61 Uo. 51–52. p.

62 Természetesen ezek a szimptomák mind ismertek voltak már Weber idejében is, azonban együttes megfigyelése valóban elengedhetetlen volt, hogy időben izolálni lehessen a beteget. Egyes tünetek elmaradása vagy másokkal való kiegészülése okán gyakran összekeverték a pestist más betegségekkel. Uo. 66–67. p.

63 Uo. 68–69. p.

64 Uo. 74. p.

alkalmazni pestises betegek kezelésére.⁶⁵ A középkor és a kora újkor egyik legfontosabb gyógymódjával, az érvágással szemben azonban kritikával élt Weber. Úgy gondolta, hogy csupán azoknál a betegeknél alkalmazandó ez az eljárás, akik jó fizikai állapotban vannak, bőségesen rendelkeznek vérrel, ugyanakkor életkorhoz is kötötte ennek a gyógyítási procedúrának alkalmazását. Az érmetszés medicináját azért is illeti kritikával, mivel a korabeli kalendáriumok előírták azt is, hogy mely eret mikor érdemes és javallott megvágni, hogy a testben lévő káros nedvek eltávozzanak a szervezetből. Felvinczy György 1693-ban kiadott *A Salernitana scholának jó egészségről írott könyve* című munkájának XCIV. versében ugyancsak olvashatunk arról, hogy mely hónapokban, illetve a Hold mely állásában javallott az érmetszés medicinájával élni.⁶⁶ Valamennyi ilyen jellegű munka tartalmazott megállapításokat, amelyek utaltak arra, mely betegség esetén mely eret kell megvágni az emberen, Weber azonban a phlebotomiát az egyik legvégső esetben alkalmazandó módszernek titulálta.⁶⁷ Amennyiben mégis érvágás módszerével kell élni, Weber ugyancsak megnevezi azokat az ereket, amelyet meg kell vágni, azonban ügyelni kell arra, a test mely pontján találhatóak a kelések.

Az orvosi hivatás és a betegekkel való kapcsolat Weber művében

Mielőtt megismerjük az eperjesi orvosdoktor szemléletét az orvosi hivatás fontosságáról, illetve képet kapunk az orvos-beteg kapcsolat weberi értelmezéséről, elengedhetetlen általánosan is áttekinteni ezt a kérdéskört. Simon Katalin 2017-es tanulmányára hivatkozva kijelenthetjük, hogy Weber leírása illeszkedik a témát (is) taglaló írások kliséjéhez. A kora újkori vonatkozó források egysíkú képet festenek le: Johann Weber csupán az orvos szemszögéből mutatja be az orvos-beteg kapcsolatot, illetve a beteghez fűződő gondolatokat.⁶⁸ A hazai történetírás erről a jelenségről leginkább céhprivilegiumok, egészségügyi szabályozások, tankönyvek vagy traktátusok oldalai alapján tud ismereteket szerezni: a források gyakran utalnak az orvosi etika alapszabályaira, a helyes orvos-beteg viszonyra, ugyanakkor az orvosdoktorok hivatásának fontosságára is.⁶⁹ Az *Amuletum* nem állt meg a szimpla kapcsolati rendszer bemutatásánál, amelynek alapját az ún. hipokratészi

65 Uo. 76–77. p.

66 *Felvinczy*, 1983. 347. p.

67 *Weber*, 1645. 74. p.

68 *Simon*, 2017. 15. p.

69 Uo. 22. p.

háromszög adta.⁷⁰ Ahogyan a korábbiakban láthattuk, Weber munkája megírásában jelentősen elősegítette orvosi hivatástudata, amelyet már az *Amuletum* ajánlásában is megfogalmazott. Számára az orvos munkája Istentől is függött, hiszen véleménye szerint az orvos azokkal az eszközökkel dolgozik, amelyet Isten megteremtett, így az pácienseknek egyenesen kötelessége az orvos által alkalmazott gyógyszereket elfogadni és tanácsait megfogadni. Mégis, az *Amuletum* tartalmaz számos olyan megállapítást, amelyben Weber egy fontos tényezőt hangsúlyoz: az orvosnak akkor is el kell látnia hivatalát, ha az veszteséggel is jár.

Tapasztalatai alapján az emberek többre becsülik a spekulatív orvoslás képviselőit, mint azokat a szakembereket, akik megfelelő szakmai tudással rendelkeznek. Éppen ezért tapasztalható az a fajta ellenérzés az orvosokkal szemben, amely a korszakra oly nagyon jellemző volt. Weber művében az orvosok hármas ábrázatjáról beszél: amikor a betegnek mégis szüksége van orvosi segítségre és megérkezik a beteghez, az Angyalt látják az orvosban, Isten küldöttét, aki képes gyógyírt adni az embernek. Amennyiben a beteget sikerül meggyógyítani, úgy az orvosban valóságos Istent vélnek felfedezni és az egekig magasztalni munkájáért. Ezzel szemben, ha a beteg mégis meghal, úgy mindenért az orvost okolják és kárhoztatják, ekkor már nem Istent látnak az orvosban, hanem magának, az ördögnek megtestesüléseként aposztrofálják. Noha, az orvosnak általában a város éves fizetést adományoz, mégis, az *physicus* számára munkája folyamatos kiadással jár, sőt, a medicinának elkészítéséhez beszerzendő hozzávalók miatt hivatása jelentős veszteséggel is járhat. Ennek ellenére kötelessége, hogy ellássa munkáját, amiért az emberektől fizetséget remél. Számos esetben az emberek azonban csupán hittegetik az orvost, hogy szolgáltatását kellőképpen megfizetik, egyes esetekben el is marad a költségek megtérítése, annak ellenére, hogy a beteg gyógyulása esetén felmagasztalták az orvos személyét.⁷¹

Weber meggyőződése, hogy egyes emberek azért is vélik hiteltelennek az orvosi hivatást, mivel előfordul, hogy a fertőző betegek kezelésekor maguk is megfertőződnek és belehalnak a betegségbe. Hippokratészra hivatkozva fogalmazza meg, hogy az isteni eredetű csapások — például a pestis — felett még az orvos sem tud diadalmaskodni, így ő is áldozatává válik a járványnak. Éppen ezért az orvosnak vállalnia kell a kockázatát annak, hogy a pestises beteg kezelésekor ő

70 A hippokratészi háromszög csúcaiban az orvos, a beteg és a betegség állnak. Ez a szellemiség már a középkori, főként görög-római orvoslásra épülő medicina szellemiségét is nagyban meghatározta.

71 Weber, 1645. 82–83. p.

is megfertőződik.⁷² Az orvos kötelessége — Weber olvasatában —, hogy ne csak a természettudományokba vetett hite legyen meg, hanem rendelkezzen egészséges, Istenbe vetett hittel is. Mivel ez a kettősség nem minden orvosnál található meg, Isten ezért is rendelheti el azokat a csapásokat és kríziseket, amelyeken még az orvosok sem tudnak uralkodni és nem tudnak ellene eredményesen fellépni: az isteni akarat felett ember nem kerekedhet felül.

Az *Amuletum* írásának idején is általános jelenség volt, hogy egyes tömegek az orvosi munkát értéktelennek vélték, nem volt becsülete a hivatásnak. Weber számos okra vezeti vissza ezt a jelenséget. Elsődleges okként fogalmazza meg a vallásosság dimenziójában, hogy az emberek lelkét az ördög hatja át, aki minden rend ellen hangolja őket, hiszen az orvos isteni eszközökkel dolgozik. Hasonló érvként, de már a mindennapok szintjén állapítja meg Weber, hogy az egészséges ember — legyen az bármilyen hivatás viselője — addig nem fogadja el az orvos tanácsát, amíg nincsen kifejezett szüksége rá, így az kifejezetten az orvosi hivatás ellen nyilatkozik. Mégis, Weber szerint az orvosi hivatás fontossága abban áll, hogy medicináit felhasználva személyre szabottan képes az emberek betegségeit kezelni, akár életüket is meghosszabbítani, ugyanakkor ezzel a szolgálatukkal városok és országok hasznára is tudnak lenni. Mindezen tevékenységét pedig az Istentől kapott eszközökkel képes csak véghez vinni.⁷³

Amint azt láthattuk, Johann Weber munkásságában és orvosi pályájában a kor *physicus*i hivatásképe mintázata jelenik meg. Ahhoz, hogy láthassuk, milyen út vezet az orvosi fakultástól a városi orvosi pozícióig, áttekintettük a kora újkori Magyarországra jellemző folyamatot. Az 1645-ben kiadott *Amuletum* mintapéldányául szolgál a kor jelentősebb orvosi munkáinak: a korábbi orvosi megállapításokat egyéni megfigyeléseken alapuló tézisekkel egészítette ki, amelyeket a tudományos igényesség mellett bibliai és filozófiai citátumokkal egészített ki. Weber műve alapján képet kaptunk a XVII. századi pestissel kapcsolatos preventív és kuratív gyógymódokról, az orvosi hivatástudat korabeli ismérveiről, illetve megismerhettük a szerző viszonyulását olyan morális kérdésekhez, mint a pestis előli menekülés ténye.

72 Uo. 120. p.

73 Uo. 126. p.

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadott források

- Felvinczy*, 1983. *Felvinczy György*: A Salernitana scholának jó egészségről írott könyve. In: „Minden doktorságot csak ebből késértek”. Szerk. Sztatky Mária. Bp., 1983. 325–351. p.
- Hain*, 1910. *Hain Gáspár*: Lőcsei krónikája. Lőcse, 1910.
- Hain*, 1988. *Hain Gáspár*: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Szerk. Véber Károly. Bp., 1988.
- Kolosvári*, 1890. *Kolosvári Sándor*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet. Bp., 1890.
- Kolosvári*, 1897. *Kolosvári Sándor*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. kötet második fele. Bp., 1897.
- Kolosvári*, 1904. *Kolosvári Sándor*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. kötet második fele. Bp., 1904.
- Weber*, 1645. *Weber János*: Amuletum, azaz Rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról. Bártfa, 1645.

Felhasznált szakirodalom

- Bod*, 1766. *Bod Péter*: Magyar Athenas. 1766.
- Bubryák*, 2003. *Bubryák Orsolya*: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1683). In: *Ars Hungarica*, 31. (2003) 2. sz. 225–280. p.
- Ernyey*, 1905. *Ernyey József*, *A bányavárosok orvosai a XVI–XVII. században*. In: *Gyógyászat*, 45. (1905) 48. sz. 774–775. p.
- Erdős*, 2017. *Erdős Zoltán*: Weber János politikai credója. In: *Fons*, 24. (2017) 4. sz. 463–480. p.

- H. Németh*, 2020. *H. Németh István: Könyvvel a döghalál ellen. Johann Weber (1612–1683) eperjesi gyógyszerész.* Web: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/konyvvel_a_doghalal_ellen (A letöltés időpontja: 2021. szeptember 17.)
- Kapronczay*, 2017. *Kapronczay Károly: Protestáns német és németalföldi egyetemeken végzett magyar orvosok a 17. és a 18. században.* In: *Valóság*, 60. (2017) 4. sz. 469–475. p.
- Kecskeméti*, 2019. *Kecskeméti Gábor: A nyugat-európai akadémiai tanulmányok és a magyarországi ráimizmus.* In: *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények*, 9. (2018) 3. sz. 25–50. p.
- Kincses*, 2020. *Kincses Katalin Mária: Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyarországi gyógyítás történetéből.* Bp., 2020.
- Lengyel*, 1995. *Lengyel Júlia, Wéber János a gyógyszerész és orvos (1612–1683).* In: *Gyógyszerészet*, 39. (1995). 25–33. p.
- Magyary-Kossa*, 1931. *Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek III.* Bp., 1931.
- Offner*, 2020. *Offner, Robert: Hermannstädter Stadtärzte des 16. Jahrhunderts und die Pestordnungen von Johann Salzman, Sebastian Pauschner und Johann Stubing.* In: *Offner, Robert, Şindilariu, Thomas (Hg.): Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, Bande 6.* Schiller Verlag, Nagyszeben — Bonn, 2020. 33–62. p.
- Őri*, 2005. *Őri Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17–18. századi Magyarországon.* In: *A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Történeti Demográfiai Évkönyve*, 2005. 115–162. p.
- Sigerius*, 1930. *Sigerius, Emil, Chronik der Stadt Hermannstadt 1100–1929.* Nagyszeben, 1930.
- Simon*, 2017. *Simon Katalin: Orvos-beteg viszony Magyarországon a modernizáció előtt (16–19. század).* In: *Replika* 105. (2017) 13–29. p.

Tanulmányok

- Schultheisz*, 1997. *Schultheisz Emil*: Az orvoslás kultúrtörténetéből. Bp., 1997.
- Weszprémi*, 1960. *Weszprémi István*: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. (Ford. Kóvári Aladár). Bp., 1960.

B. SZÉKELY DOROTTYA PIROSKA

EGY FONTOS KAPOCS A BÉCSI UDVARHOZ: SZELEPCSÉNYI GYÖRGY LEVELEI ROTTAL JÁNOSHOZ

Az 1660-as és 1670-es évek magyar politikai közegének változékonysága, főszeplőinek a politikai közegben való boldogulása nem csak a bécsi udvari jelenlét, vagy a hivatali ügymeneteken keresztül vizsgálható. A magyar politikai szereplők kapcsolatrendszerének felrajzolása, majd ennek a birodalmi szintű hálózat-hoz való kapcsolása lehetővé teszi, hogy részletesebb képet kapjunk a Wesselényi-féle rendi szervezkedés és a lipóti centralizációs törekvések időszakának politikai légköréről.¹ Szelepcsényi György kalocsai érsek és magyar udvari kancellár, majd 1666-tól esztergomi érsek meghatározó szereplője volt ezeknek a változásokkal teli évtizedeknek. Az 1670-es évek belpolitikai feszültsége első nyugvópontjának az 1681. évi soproni országgyűlés tekinthető.² A kancellár és későbbi érsek legfontosabb német-római birodalmi és magyar, világi és egyházi kapcsolatainak azonosítása és vizsgálata a főpap politikai karakterének pontosabb megrajzolásához járul hozzá. A kapcsolatrendszer egyes szintjeinek megkülönböztetése és hangsúlyos alakjainak azonosítása egy átfogó forrásfeltáró kutatás eredménye, melynek az érsek a püspöki pályatársakkal³ és az esztergomi káptalannal való kapcsolat-tartása,⁴ a magyar rendiség meghatározó személyeivel,⁵ vagy épp a bécsi udvar hangsúlyos alakjaival folytatott levelezése egyaránt a tárgyát képezi.⁶

1 *Benczédi*, 1980.

2 *Zsilinszky*, 1883., *Pálffy*, 2015. 59. p.

3 PL AS AP 18. Protocollum Szelepcsényi 1675. PL AS AR Classis X. No. 196.

4 PL FKL ML Ladula 50–115.

5 Szelepcsényi György Esterházy Pálhoz 1669 és 1682 között írt levelei. MNL OL P 125 No. 3934–3980. Szelepcsényi György Batthyány Ádámhoz, Kristófhoz és Borbálához 1643 és 1676 között írt levelei. MNL OL P 1314 No. 46900–46963., No. 46965–46975. Elvértve találhatóak levelek a Balassa család (MNL OL P 1761), a Forgách család gácsi (MNL OL P 1888) és gimmesi (MNL OL P 1894), a Csáky család (MNL OL P 71 és MNL OL P 72) és a Teleki család (MNL OL P 659) levéltáraiban, valamint a kamarai misszilisek között is (MNL OL E 204). A leveleskötetben is találkozzunk néhányuk nevével: Csáky István, Illésházy György, Apafi Mihály vagy Thököly Imre. PL AS AP 18. Protocollum Szelepcsényi 1675.

6 PL AS AP 18. Protocollum Szelepcsényi 1675. Az érsek azonosított bécsi udvari kapcsolatainak I. Lipóthoz írt leveleinek áttekintésével tovább árnyalható az információ útvonala és Szelepcsényi udvari megítélése. ÖStA HHStA Hausarchiv Familienkorrespondenz A 12–15., 55.

Szelepcsényi György egyik legfontosabb udvari kapcsolata a korszakban Johann Rottal, vagy magyarosan Rottal János titkos tanácsos volt.⁷ Az 1660-as években az udvarban már a magyar ügyek szakértőjeként számon tartott Rottal jól kiépített kapcsolatrendszerrel rendelkezett, melynek a Magyar Királyság egyházi és világi főméltóságain túl erdélyi politikusok is a részét képezték.⁸ A Csáky testvérekkel, Istvánnal és Ferenczel való kapcsolatának, a három személy levelezésének — melynek súlypontja az 1665 és 1668 közötti időszakra esik — a feldolgozását Barta M. János végezte el.⁹ A Nádasdy család nádasdladányi levéltárában ugyanakkor további Rottal leveleket is őriznek, melyeket a vármegyék, városok és a magyar politikai élet meghatározó egyházi és világi tagjai írtak a titkos tanácsosnak.¹⁰ Itt találhatóak például Lippay György esztergomi érsek Rottalhoz írt levelei is, melyeket Tusor Péter közölt, mikor a főpap magyar arisztokratáknak és nemeseknek címzett leveleit kiadta.¹¹

Nem meglepő tehát, hogy udvari kancellárként, majd pedig később, mint esztergomi érsek Szelepcsényi György is tagja volt annak a körnek, ahonnan a titkos tanácsos magyar belpolitikai információit szerezte. A Rottal — Szelepcsényi levelezés nem ismeretlen a magyar történettudomány számára, használta őket Pauler Gyula, mikor az 1664 és 1671 közötti időszak eseményeit dolgozta fel alapművében,¹² illetve Benczédi László is munkája során.¹³ R. Várkonyi Ágnes kötetében pedig jól szemlélteti, hogy Szelepcsényi levelei a német-római birodal-

7 Barta M., 2017. 13–18. p., Schwarz, 1943. 328–329. p.

8 Barta M., 2017. 15. p.

9 Barta M., 2017. 11. p.

10 A 2215 itt őrzött levél címzettje Rottal János. MNL OL P 507 – 1. – A, B. A teljes kapcsolati és információs hálózat feltérképezéséhez szükség van a Szelepcsényi Györggyel és Rottal Jánossal is kapcsolatot fenntartó személyek levelezéseinek áttekintésére is. Ilyen például Zichy István 60, Wesselényi Ferenc nádor 106, Nádasdy Ferenc országbíró 31, Gersei Pethő Zsigmond 116, Bánffy Dénes 37, Apaffy Mihály 49, Thököly István 20, vagy épp Bory Mihály — aki Szelepcsényi Rottalhoz írt leveleinek is egyik főszereplője — 49 levele. MNL OL P 507 – 1. – A. Pálffy Tamás és Kászonyi Márton itt található levelei az egyháziak politikai szerepére vonatkozóan érdekesek, főleg annak fényében, hogy fennmaradtak a püspök és kancellár 1665 és 1674 között, illetve a követi feladatokat teljesítő kanonok 1663 és 1674 között Wenzel Eusebius Lobkowitz főudvarmesterhez írt levelei. MTA KIK TB MS 4929. D. 258., MTA KIK TB MS 4929. B. 124.

11 Tusor, 2015. 321–322., 329., 436–438., 440–442., 444–448., 450–456., 458. p.

12 Pauler, 1876. II. 131., 134. p.

13 Benczédi, 1975. 491., 494., 496–497. p.

mi politikára vonatkozóan is informatívak.¹⁴ A főpap magyar udvari kancellárként — az intézmény zavartalan működése érdekében — kísérte el az uralkodót Regensburgba az 1663–1664. évi birodalmi gyűlésre,¹⁵ ahonnan 13 levelet írt Rottalhoz.¹⁶ Ezekből nem csak az események, de a kapcsolatok, csoportosulások és esetenként a konfliktusok is megismerhetők.

Tanulmányom fókuszában Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz 1660 és 1672 között írt, a Nádasdy család nádasladányi levéltárában található 79,¹⁷ és egy Bécsben található, 1671. évi levele áll.¹⁸ Noha csak néhány válaszlevél,¹⁹ vagy épp az érsek környezetében korábban azonosított személy Rottalhoz írt levele áll rendelkezésünkre,²⁰ mégis már ezek alapján is megkísérrelhető a forrás csoport értelmezése és a kapcsolat — intenzitásának, illetve formalitásának — értékelése. A levelek emellett, hogy adalékokkal szolgálnak Szelepcsényi és Rottal életére, személyi környezetére és információs hálózatára vonatkozóan, betekintést nyújtanak a kora újkori mindennapi (egyház)politika eseményeibe és konfliktusaiba is, így tárva szemünk elé a főpap politikai közegben való boldogulását. A megfelelő értelmezés azonban megkívánja a két politikus működését meghatározó keret felrajzolását is.

A forráscsoport és a kontrollforrások bemutatását, illetve a levelezőpartnerek ismertetését követően a levelezés tematikus elemzése következik. Majd két példaév bemutatásával kívánom szemléltetni a levelezésben rejlő kutatási lehetőségeket. Végül kísérletet teszek a két politikus között fennálló kapcsolat értékelésére, szem előtt tartva azt, hogy egy — közel — egyoldalú levelezés korlátokat is szab a számunkra.

14 R. Várkonyi, 1975. különösen 5–7. p.

15 Fazekas, 2021. 199., 355., 397. p.

16 MNL OL P 507 – 1. – A – 535. No. 15–27.

17 MNL OL P 507 – 1. – A – 535. No. 1–79.

18 ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 289. Konv. D. fol. 120–121.

19 PL AS AR Classis X. No. 196. 39. csomó fol. 85–88., 203., 275–278., 41. csomó fol. 47–48., ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia 322 Konv. D. fol. 128–129., ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 323. Konv. B. fol. 35–36., MTA KIK TB MS D 255. fol. 65, 69–70., Óvára 1901, 254–255., 296.

20 AS AR Classis X. No. 196. 38. csomó fol. 93–94., 99., 104–106.

Rottal János működése az 1660-as évek magyar politikájában

Rottal János levelezési és információs hálózatának, illetve a magyar és német-római birodalmi politikai elittel kialakított kapcsolatrendszerének vizsgálata kiemelten fontos. Személye ugyanis központi alakja volt a magyar és birodalmi döntéshozatalnak, ráadásul egy olyan korszakban működött, amikor a magyar belpolitika és a magyarországi hadi helyzet a korábnál is jobban az európai politika érdeklődésének középpontjába került. Ennek értelmében a Szelepcsényi — Rottal levelezés primér forrásnak tekinthető nem csak az 1663–1664. évi magyarországi török háború, de a Wesselényi-féle rendi szervezkedés, és annak felszámolását követően a lipóti centralizációs törekvések kiépülésének időszakára vonatkozóan is.

Rottal János édesanyjának, Thurzó Máriának köszönhetően tanult meg magyarul, öt évet töltött Thurzó Szaniszló nádor udvarában, majd morvaországi birtokszerzését követően az 1630-as évektől különböző morva tisztségekkel bírt. Ezzel egy időben bécsi pozíciója is egyre erősödött: 1642-ben elnyerte a birodalmi grófi rangot, 1646-ban kamarássá, 1650-ben pedig az uralkodó titkos tanácsossá nevezte ki. 1656-tól részt vett a magyar tárgyú audienciákon Bécsben, ahol a mérsékelt politikai irányvonal képviselője volt.²¹

Szelepcsényi Györgyhez fűződő kapcsolatának primér források alapján végzett alaposabb feltárása megkerülhetetlen, hiszen a főpap és a titkos tanácsos kettőse nem pusztán a magyar politikát, de a bécsi udvarnak a Magyar Királyságról alkotott képét is meghatározta. A vasvári béke után az általános elégedetlenség jellemezte a magyar politikai elitet, mely konkrét célokkal és elképzelésekkel bíró mozgalommá, a Wesselényi-féle rendi szervezkedéssé nőtte ki magát. Az 1666. évi murányi gyűlésen megszülető szervezkedés főszereplői Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Péter horvát bán és Nádasdy Ferenc országbíró voltak. A nádor halálát követően nem csak Széchy Mária, de Nagy Ferenc — a Wesselényi birtokok jószágkormányzója — és Bory Mihály — korponai kapitány — szerepe is megnőtt.²² A Wesselényi Ferenc és Lippay György halálát követően kialakult új helyzet közelebb vitte Nádasdyt az általa áhitott nádori tisztséghez, ugyanakkor sokan — többek között maga Szelepcsényi is — szívesebben látták volna Rottalt ebben a szerepben.²³ Azzal egy időben, hogy a két helytartó, Szelepcsényi

21 Barta M., 2017. 14–16. p., Benczédi, 1980. 37. p., Pauler, 1876. I. 157–159. p., R. Várkonyi, 2002. 447–448. p.

22 Benczédi, 1980. 14–24. p.

23 Pauler, 1876. I. 138–139, 158. p., Toma, 2006. 126. p.

György esztergomi érsek és Nádasdy Ferenc országbíró viszonya fokozatosan megromlott,²⁴ Rottal János egyre megkerülhetlenebb szereplőjévé vált a magyar politikának, illetve Szelepcsényi kapcsolatrendszerének is.

Miután 1668 októberében Bory Mihály feltárta Rottalnak a szervezkedés részleteit,²⁵ a december 6-ára összehívott Magyar Tanács ülésén — melyen ő és Szelepcsényi is részt vettek — az országgyűlés és a nádorválasztás volt a központi téma. A Nádasdy és Rottal közötti véleménykülönbségek a felszínre törtek és noha a titkos tanácsosnak nem sokkal később már a kezében voltak a szervezkedés iratai, de — az udvarral egyetértésben — békés politikát kívánt folytatni az országbíróval szemben.²⁶ Az 1669. év első felében Szelepcsényi és Nádasdy viszonya tovább romlott, melynek következtében közeledés figyelhető meg az érsek és Rottal között.²⁷ 1670-ben Rottal elnökletével indult meg a lőcsei bizottság (commissio), melynek feladata eredetileg a béke helyreállítása, a császári sereg fegyelemben tartása, illetve — a szervezkedés felgöngyölítése után — az ártatlanok és bűnösök szétválasztása volt.²⁸ Azzal, hogy I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705) Gubasóczy János pécsi püspököt is a titkos tanácsos mellé rendelte, az érseki klientúra egyik tagját is bevonta a feladatba.²⁹ A magyar politika hangsúlyos szereplőiként mindketten jelen voltak 1670 decemberében a Titkos Konferencia magyar ügyeket tárgyaló ülésein is.³⁰ A commissio munkáját idővel a pozsonyi iudicium delegatum vette át, majd 1671-ben a Bécsben alakult új bíróság kezdte meg a pozsonyi perek felülvizsgálatát. Mind a két intézmény Rottal elnökletével működött — igaz utóbbi a titkos tanácsos egészségi állapota miatt pusztán névlegesen — és mind a kettőnek tagja volt Szelepcsényi György is.³¹ Ellentét volt érzékelhető közöttük a nádorválasztás kapcsán, melyet Szelepcsényi — féltve saját helytartói hatalmát — ekkor már legszívesebben elkerült volna,³² továbbá a vallási kérdésekben, mely leginkább a protestánsokkal

24 *Pauler*, 1876. I. 184–186. p.

25 *Barta M.*, 2017. 16. p.

26 *R. Várkonyi*, 2002. 456. p., *Pauler*, 1876. I. 220–226. p.

27 *Pauler*, 1876. I. 226., 266. p.

28 *Benczédi*, 1980. 34–36. p., *Pauler*, 1876. II. 118–120. p.

29 *Pauler*, 1876. II. 118–120. p., *Fazekas*, 2021. 369–370. p.

30 1670. december 5. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 329. Konv. B. fol. 30–74.
1670. december 12. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 329. Konv. B. fol. 75–100.

31 *Pauler*, 1876. II. 231–232., 261., 388–392. p.

32 *Pauler*, 1876. II. 227–228. p.

szembeni fellépés kapcsán volt tetten érhető.³³ Rottal Jánosnak kulcsszerepe volt a magyarországi perek lebonyolításában, 1673-ban pedig a Gubernium elnökének, Johann Caspar von Ampringennek a beiktatásánál segédkezett. Végül 1674-ben utód nélkül halt meg.³⁴

A levelezés általános bemutatása

Az általam vizsgált levelezés 87 levélből áll, ezek közül 80-at Szelepcsényi György írt Rottal Jánoshoz és csupán hét iratot ismerünk, melyet a titkos tanácsos címzett a főpaphoz.³⁵ A fennmaradt anyag alapján — mivel a levelek eloszlása nem egyenletes — nehéz megállapítani, hogy mekkora mértékű az anyag pusztulása,³⁶ annyi bizonyos, hogy vannak olyan levelek, melyekre Pauler Gyula még hivatkozik munkájában, de ma már nem lelhetőek fel az anyagban.³⁷ Szelepcsényi gyakran kezdi leveleit azzal, hogy jelzi, a titkos tanácsos milyen dátummal és honnan írt leveleit kapta épp kézhez és a következőkben az abban olvasottakra reagál.³⁸ Szelepcsényi György 1660 és 1672 között a titkos tanácsoshoz írt levelei közül három olyan helyen és mértékben sérült, hogy sem a keletkezés ideje, sem pedig helye nem olvasható, de tartalmuk alapján azonosítható az év. Szelepcsényi

33 *Pauler*, 1876. II. 234–238. p.

34 *Barta M.*, 2017. 17–18. p.

35 Ehhez jönnek még az érseki magánlevelezésben található, a titkos tanácsosnak címzett levelek, melyekről már esett szó (5 darab) és néhány Rottalhoz írt levél latin nyelvű kivonata, melyeket továbbított az érseknek (5 darab). Ezek mindegyike 1670 szeptemberében íródott és az egrai eseményekkel kapcsolatos. PL AS AR Classis X. No. 196. 39. csomó fol. 186–187.

36 *Martí*, 2011. 167. p.

37 *Pauler*, 1876. II. 130–131. p. Pauler többek között egy 1670. augusztus 24-én keletkezett levélre hivatkozik, mely a többi irattal ellentétben ma nincs meg az érseki magánlevelezésben (PL AS AR Classis X. No. 196.)

38 Ekkor jellemzően 6-15 nap telt el a levél és a válaszevél kelte között, sajnos Rottal leveleinek hiányában nem vizsgálható a levelek útja. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. augusztus 24. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 33. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. szeptember 15. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 36. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony 1667. április 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bozók, 1670. augusztus 26. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 68. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 74. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 12. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 75. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1670. november 10. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 78.

több levelében olvashatjuk, hogy késnek a levelek,³⁹ ugyanakkor van olyan írás is, melyben a titkos tanácsos szemére veti, hogy újabban keveset ír neki,⁴⁰ vagy hiába várja tőle a híreket.⁴¹

A levelezés 1663 szeptembere és 1664 decembere között volt a legintenzívebb, Szelepcsényi 25 levelet írt a titkos tanácsosnak, főleg Regensburgból és Bécsből, néhányat pedig Linzből és Bából. Szelepcsényi György ekkor — ahogy fentebb már említésre került — mint kancellár kísérte el I. Lipótot a birodalmi gyűlésre, ahol a török háború ügye volt terítéken.⁴² A másik kiemelkedő időszak az 1670. év, melyből Szelepcsényi 16 Rottalnak címzett levele maradt meg, melyeket jellemzően Pozsonyból vagy Bécsből írt. Hibás következtetéseket vonhatunk le ugyanakkor abból, ha a két előbb említett időszak intenzitását vesszük alapul a levelezés egészének vizsgálatakor. A kancellár aktivitása a regensburgi időkben érthető, a levelek alapján a magyar politikai élet egyedüli szereplőjeként volt jelen az uralkodó közvetlen közelében: üzeneteket továbbított,⁴³ audienciákon ismertette a magyar nemesség ügyeit Lipóttal,⁴⁴ illetve egyengette Rottal János ügyét is.⁴⁵ A kapcsolat 1669–1670. évi fellendülése szintén érthető, hiszen a két politikus központi szerepet játszott a Wesselényi-féle rendi szervezkedés leleplezésében, majd az azt követő perek lebonyolításában. Ezeknek a leveleknek állandó szereplői a „szakácsok”, vagyis azok a személyek, akik az esztergomi érsek és a titkos tanácsos befektetésén dolgoztak.⁴⁶

39 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. november 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 47.

40 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 41.

41 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 17. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 42.

42 R. Várkonyi, 1975. 5–7. p.

43 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 17.

44 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 21. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 5. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 22.

45 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. április 26. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 26. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. május 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 27.

46 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 72. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 77. Benczédi, 1975. 491–492. p.

Kérdés, hogy a gyakori levélváltások jellemezte, viszonylag épen megmaradt regensburgi időszak — illetve az azt követő néhány hónap — mennyire tekinthető reprezentatívnak a kapcsolat egészére vonatkozóan. 1663. szeptember 10. és 1664. május 17. között 16 levél keletkezett — ezek közül 15 esetében jól olvasható a keltezés –, a levelek között az esetek felében tíz napnál kevesebb idő telt el, több példa is van arra, hogy 3-4 naponta írt a főpap Rottalnak. Vannak azonban levelek, amelyek keletkezése között több mint 20 nap is eltelt, ennek hátterében nagy valószínűséggel az anyag pusztulása is áll. Az 1670. augusztus 21. és november 21. közötti időszak azért is fontos, mert ebből az időből a titkos tanácsos válaszlevelei közül is ismerünk néhányat. Szelepcsényinek tizenegy levele maradt meg, melyek között jellemzően 3-7, illetve egy-egy esetben 16 és 18 nap telt el. Rottal Jánosnak 4 válaszlevele kelt 1670. szeptember 29. és október 12. között, ami a kapcsolat intenzitását és jelentőségét is mutatja.

A 77 keltezett levél alapján pontosítható a készülő itinerárium, mely Szelepcsényi György mozgásának követését teszi lehetővé. A regensburgi időszakról és a néhány linzi levélről már esett szó, ezen kívül sok levél keletkezett Bécsben, illetve Pozsonyban és környékén. Noha a főpap Nagyszombatból mindössze egy levelet írt, de több alkalommal is arról olvashatunk, hogy az elmúlt napokban onnan ért vissza, vagy a következő napokban oda megy az ott tartózkodó esztergomi káptalannal kapcsolatos ügyekben, vagy a húsvéti időszakra, illetve Szent Adalbert ünnepére.⁴⁷

Szelepcsényi magyarul — jellemzően saját kezűleg⁴⁸ — írta a leveleit, a nádasdladányi levéltárban őrzött iratok között csupán egy latin levél található. Rottal válaszlevelei latin fordításban maradtak fenn, az Ungarische Aktenben található példányok másolatok.⁴⁹ A főpap leveleinek többsége rövid, egyoldalas, de van néhány hosszabb is az anyagban. Szelepcsényi jellemzően nem csatolt mellékleteket Rottalnak írt leveleihez, illetve több helyen arról is olvashatunk, hogy

47 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Nagyszombat, 1667. április 10. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 44. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. április 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45.

48 Az érsek több helyen is betegségére hivatkozott, mikor nem saját kezűleg írt levelet küldött Rottalnak. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bozók, 1670. augusztus 26. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 68. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 70. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1670. november 10. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 78.

49 ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 322 Konv. D. fol. 128–129. Uo. Fasc. 323 Konv. B. fol. 35–36.

a kényes információkat inkább nem vetette papírra, azokat szóban — személyesen,⁵⁰ vagy egy bizalmason keresztül⁵¹ — kívánta eljuttatni Rottalnak.

Adalékok az életúthoz és az udvartartáshoz

A levelek forrásértékét azon túl, hogy megannyi az 1660-as évek magyar politikai szereplőire és történéseire vonatkozó adalékot tartalmaznak, tematikus sokszínűségük is adja. Természetesen itt is találkozunk formális levelekkel, melyekben Szelepcsényi boldog új évet kívánt,⁵² vagy épp dinnyéket küldött ajándékba.⁵³ Gyakori témája a leveleknek a két politikus, de főleg Szelepcsényi egészségi állapota, aki ekkor már sokat betegeskedett, többször panaszkodott hideglelésre, náthára,⁵⁴ illetve köszvényre.⁵⁵ A morva kötődés mindenképpen közös pont volt Rottal János és Szelepcsényi György esetében, és ugyan említésre kerültek különböző, morva területeken tett utazások,⁵⁶ de gazdasági kapcsolatra nem utalnak a

-
- 50 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Sáros, 1662. január 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 3. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. április 1. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 50.
- 51 Az érsek káplánja, Sebestyén András információjára hivatkozott, melyet a levelét vivő — meg nem nevezett — titkára ad majd elő Rottalnak. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Orth, 1667. szeptember 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 48. Sebestyén András Szelepcsényi udvartartásában és klientúrájában betöltött szerepére lásd: *B. Székely*, 2021a, 74. Máskor Dvornikovich Miklóssal, a Magyar Udvari Kancellária regisztrátorával és pecsétörével üzent Rottalnak. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 17. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 42. Személyére lásd: *Fazekas*, 2021. 349–351. p.
- 52 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. december 30. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 38. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, H.n, É.n. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 39.
- 53 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. augusztus 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 52. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. augusztus 23. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 53. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsonycsákány, 1669. augusztus 15. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 61. Érdekesség, hogy Wenzel Eusebius Lobkowitz főudvarmesternek is több ízben küldött dinnyét a saját terméséből. *B. Székely*, 2021b. 27–28. p.
- 54 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Ljubljana, 1660. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 1. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 70. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 74.
- 55 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1672. április 4. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 79.
- 56 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. április 4. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 50. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. november 2. MNL OL P 507 – 1.

levelek. A levelezés nagyrésze a különböző bécsi és magyar politikai és egyházpolitikai események és azoknak szereplői körül forgott. Itt köszön vissza a közel egyoldalú levelezés elemzésének nehézsége, hiszen a forrásokban sokkal több adat található Szelepcsényi, mint Rottal tevékenységére és környezetére vonatkozóan.

Az egyik legfontosabb adalék az, hogy Szelepcsényi György egyik levele alapján pontosítható születési dátuma. 1667. március 17-én ugyanis arról írt a titkos tanácsosnak, hogy jelen hónap 13-án betöltötte a 63. életévét.⁵⁷ A levelekben találkozunk a Szelepcsényi udvartartás és klientúra egyes tagjaival is: Sebestyén András kanonokról korábban már esett szó. A levelekben természetesen az érsek rokona és egyik fő örököse, Maholányi János is feltűnik,⁵⁸ Szelepcsényi arra kérte Rottalt, hogy rajta — prefektusán — keresztül juttassa vissza a korábban átadott leveleket.⁵⁹ Mivel Szelepcsényi udvarára vonatkozóan sem rendtartások, sem összeírások nem maradtak fenn, így az udvartartás a végrendeleti dokumentumokban szereplő személyek azonosításával,⁶⁰ majd a neveket követve a magánlevelezés feldolgozásával tárható fel. Épp a forráshiány az oka annak, hogy keveset tudunk az érseki udvar személyi állományáról a korábbi időszakból, itt Kollányi Ferenc forrásfeltáró munkáját hívhatjuk segítségül.⁶¹ A levelek alapján új személyek azonosíthatóak Szelepcsényi környezetében, például Pucz Péter nevű titkára már 1667-ben.⁶² Vagy az a Mokcsay András, akit Szelepcsényi 1670-ben mint

– A – 535. – 54. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1669. június 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 59.

57 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 17. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 42

58 Személyére vonatkozóan lásd: *B. Székely*, 2021c. 17–18. p.

59 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1670. augusztus 7. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 67.

60 PL FKL HL Capsa 68. fasc. 7. No. 15., 16.

61 Megtudjuk például, hogy Fenesy György már Szelepcsényi nyitrai időszakában az érsek titkára volt. *Kollányi*, 1900. 295. p. Kollányi Kéry Jánost érseki helynökként azonosítja. *Uo.* 290. p. Labsánszky Ferencről pedig megtudjuk, hogy 1684 után káplánként volt jelen Szelepcsényi környezetében. *Uo.* 317. p.

62 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. november 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 47., *Fazekas*, 2021. 156. p.

korbáviai püspököt küldött el Rottal Jánoshoz, hogy személyesen közöljön információkat a titkos tanácsossal.⁶³

Birodalmi kapcsolatok

A — főleg a regensburgi időszakban született — levelek alapján Szelepcsényi német-római birodalmi beágyazottságáról és bécsi kapcsolatrendszeréről is képet alkothatunk. A birodalmi gyűlésen Szelepcsényi korának bécsi és más osztrák és cseh tartományi egyházi vezetőinek közelében mozgott: egy alkalommal például Philipp Millert, I. Lipót gyóntatóját látta vendégül ebéden néhány jezsuita társaságában.⁶⁴ Az itt keletkezett levelekből megtudjuk, hogy az uralkodó, illetve a — nem csak egyházi — választófejedelmek, vagy épp követeik mikor értek Regensburgba⁶⁵ és hogyan haladtak a tárgyalások. Központi kérdése a leveleknek, hogy ki mennyivel tudta támogatni a török elleni ügyet,⁶⁶ illetve az egyes tisztségek betöltése is, habár erről Szelepcsényi konkrétumokat nem említett, csak a döntés meghozataláról tájékoztatta Rottalt.⁶⁷ A levelek Szelepcsényi német-római birodalmi egyháziakkal való kapcsolatára vonatkozóan is tartalmazznak adaléko-

63 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1670. május 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 65. Mokcsay életére lásd: *Temesváry*, 1914. 31–40. p. Mokcsay szerepét Szelepcsényi szolgálatában Pauler Gyula is többször érinti művében. *Pauler*, 1876. II. 46., 48., 56., 270–271. p.

64 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 16.

65 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1663. szeptember 22. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 15. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 16. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 17. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 23. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 18. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 21.

66 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 16. Szelepcsényi egy helyen élesen úgy fogalmaz, hogy többre mentek volna azzal, ha a brandenburgi választófejedelem, Friedrich Wilhelm I. brandenburgi örgróf azt a 200.000 (birodalmi forintot), amibe az utazása került, hadakra adta volna. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 23. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 18. Végül egy 100.000 emberből álló sereg összeállításáról írt a főpap, melybe 14.000 főt VII. Sándor pápa, 50.000 főt I. Lipót és 64.000 főt az „imperium” és a fejedelmek segítségével adott. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 23.

67 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 23.

kat, megtudjuk például, hogy régen Szelepcsényi iskolatársa volt a regensburgi püspök, Adam Lorenz Törring-Stein.⁶⁸ Az iratokból arról is értesülünk, hogy Szelepcsényi több alkalommal is a mainzi érseknél, Johann Philipp von Schönbornnál⁶⁹ ebédelt egyszer Franz Egon von Fürstenberg strasbourg püspök⁷⁰ és Bory Mihály,⁷¹ egyszer pedig a szász választófejedelem, Johann Georg II. herceg társaságában.⁷² Többször is megemlékezett a főpap arról, hogy a mainzi érsek, vagy épp a salzburgi érsek⁷³ milyen jó szívvel volt iránta.⁷⁴ A tárgyalásokon kívül Szelepcsényi olykor a szabadidős tevékenységekről is szót ejtett a leveleiben, de ezek jellemzően csak rövid utalások egy-egy vadászatra, vagy ünnepekre.⁷⁵

A levelekben többször is szóba kerültek az uralkodónál tett látogatások, ügintézkések Bécsben⁷⁶ és Regensburgban egyaránt,⁷⁷ illetve Szelepcsényi különbö-

- 68 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 17. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. január 23. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 18. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, H.n, É. n. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 39. Adam Lorenz Törring-Stein abban az évben érkezett meg a római Collegium Germanicum et Hungaricumba, mikor Szelepcsényi elhagyta azt. Személyére vonatkozóan lásd: *Gatz*, 1990. 520–521. p.
- 69 *Gatz*, 1990. 438–442. p.
- 70 *Uo*, 138–140. p.
- 71 Királyi táblai ülnök és nádori jószágkormányzó, akit Wesselényi Ferenc nádor küldött ki Regensburgba, hogy segítséget kérjen a török háború ügyében, illetve felvegye a kapcsolatot Johann Philipp von Schönborn érsekkel, így közeledjen a franciákhoz. *Pauler*, 1876. I. 74–75. p.
- 72 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. április 23. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 25.
- 73 Giudobald von Thun. *Gatz*, 1990. 503–504. p.
- 74 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, H.n, É. n. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 39.
- 75 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, H.n, 1660. szeptember 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 2. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 21. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 70.
- 76 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. augusztus 24. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 33. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. szeptember 7. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 35. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 70. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 72.
- 77 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 21. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 5. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 22. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. április 26. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 26.

ző küldetései Pozsonyba, vagy Laxenburgba.⁷⁸ Értesítette Rottalt akkor, mikor az uralkodó ajándékot küldött neki Orbán Istvánnal 1668-ban,⁷⁹ de olvashatunk arról is, hogy uralkodói meghívás nélkül még Rottal felszólítása ellenére sem mert felmenni az udvarba.⁸⁰ Szelepcsényi magyar udvari kancellárként sok időt töltött Bécsben, így az iratok bécsi udvari kapcsolatainak alaposabb megismerését is lehetővé teszik. Haláláig állandó szereplője a leveleknek Johann Ferdinand von Porcia főudvarmester,⁸¹ akivel a mindennapos udvari feladatok és ügyintézés miatt szoros kapcsolatot sejtethető.⁸² 1664-ben például — a Rottalnak szánt felső-magyarországi főkapitányi titulus ügye kapcsán⁸³ — arról biztosította Szelepcsényit, hogy a Titkos Konferencia ülésére ő is meghívást kap majd, de ez később elfelejtődött.⁸⁴

Állandó szereplője a leveleknek Wenzel Eusebius Lobkowitz titkos tanácsos is, aki 1652-től a Haditanács elnökeként, majd 1666-tól főudvarmesterként egyre nagyobb befolyással bírt az udvarban.⁸⁵ Rottalhoz írt leveleiben Szelepcsényi legtöbbször csak megbeszélésekre, levelekre, továbbított üzenetekre tett utaláso-

78 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. szeptember 7. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 35. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1669. június 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 58.

79 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. április 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 51.

80 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Nagyszombat, 1667. április 10. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 44. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. április 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1669. június 27. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 60.

81 Személyére lásd: *Siennell*, 2001. 94–96. p.

82 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Ljubljana, 1660. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 1. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, H.n, 1660. szeptember 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 2. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 21. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 23.

83 „Ehez képest bizvásth oly titulust is adhama eö fölséghe k[egyelmedne]k, az minémeöt adot volt Maximilian chiasár Maximilian herczeghnek Gonzagha herczeghnek, Svendy Lázarnak és Bástiának, az kiktül az uttán rendel származot és raghadot, mégh az Cassay Generalissokra is az király képe neve.” Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. március 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 21. A főkapitányokra lásd: *Pálffy*, 1997. 272–273. p.

84 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. május 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 27.

85 Személyére lásd: *Siennell*, 2001. 91–93. p.

kat,⁸⁶ egy-egy esetben arról is írt, hogy a titkos tanácsos szóba került az udvarban, vagy épp mikor ketten voltak a főudvarmesterrel, akkor ittak az egészségére.⁸⁷ A politikus és Szelepcsényi György kapcsolatának alaposabb megismerését a főpap Lobkowitzhoz címzett, 1663 és 1674 között keletkezett 46 levele teszi lehetővé.⁸⁸ Kettejük között egy formálisabb viszony állt fenn, levelezésük alapján kapcsolatuk inkább tekinthető a két méltóság, mint a két személy hasznosságon alapú kapcsolatának.⁸⁹ A bécsi politikai közeget átszövő kapcsolatrendszernek — és abban Szelepcsényi György pozíciójának — a könnyebb megértését teszi lehetővé a többi szereplő, így például Rottal János Wenzel Eusebius Lobkowitzhoz írt 46 levelének vizsgálatba való bevonása.⁹⁰

A magyar politika a levelezés tükrében

Szelepcsényi György és Rottal János pozícióiból kiindulva nem meglepő, hogy a levelek a magyar politikai közeg változásokkal teli időszakáról tartalmazzák a legtöbb információt. Wesselényi Ferenc egészségügyi állapota a kezdetektől egészen a nádor 1667. évi haláláig visszatérő témája a leveleknek.⁹¹ Szelepcsényi azt is megírta Rottalnak, hogy halála előtt Wesselényi meggyónt nála és felvette a

-
- 86 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Nyitra, 1663. június 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 11. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. augusztus 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 52. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 74. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 76.
- 87 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 71. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1669. június 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 58.
- 88 A levelezés bemutatását lásd: *B. Székely*, 2021b.
- 89 *Uo.* 40. p.
- 90 Rottal János 1661 és 1673 között a főudvarmesterhez írt leveleit másolatban lásd: MTA KIK TB MS 4929. C. 35. Ezekről Óváry Lipót készített regesztákat, háromkötetes munkájának utolsó része tartalmazza a jelen levelekre vonatkozókat. *Óváry*, 1901. 181., 183., 201., 211., 213., 215–216., 218., 224., 237–239., 252., 254–255., 257., 260., 276., 284–288., 290–295., 300–301., 340. p.
- 91 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Ljubljana, 1660. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 1. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 41. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, H.n. É.n. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 49.

betegek kenetét,⁹² majd 10 nappal később, 1667. március 27-én délután 3 és 4 óra között az érsek jóakarója elhunyt.⁹³ Wesselényi halálát követően központi téma lett a nádorválasztás és az országgyűlés is, majd annak halasztása miatt a helytartók kijelölésének kérdése, mely kapcsán Szelepcsényi azt javasolta Rottalnak, hogy az országbíró, Nádasdy Ferenc kinevezését támogassa.⁹⁴

A levelek a nádorság és a helytartóság kérdése mellett az évek során több politikai tisztségviselő elhalálzásáról, illetve a helyükre kinevezett új személyekről is szóltak. Értesülünk Ruttkey András királyi titkár haláláról,⁹⁵ Szakmárdy János személynöki kinevezéséről,⁹⁶ majd haláláról és arról, hogy testét Szelepcsényi vitette el Szentkeresztből Pozsonyba, ahol kápolnájában tartotta.⁹⁷ Később Esterházy Farkas személynök halála,⁹⁸ illetve Majthényi János utódjául való kinevezése, valamint Forgách Ádám országbírói kinevezése is szerepelt a levelekben.⁹⁹

A világi tisztségek mellett az egyházi kinevezések is gyakran a levelek tárgyát képezték: 1666-ban a vágújhelyi prépostság,¹⁰⁰ 1667-ben pedig az üresedésben lévő zágrábi püspöki és kalocsai érseki szék miatt írt az érsek a titkos tanácsosnak. A kalocsai érseki székre Széchényi Györgyöt ajánlotta Rottalhoz írt leve-

92 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 17. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 42.

93 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Besztercebánya, 1667. március 29. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 43.

94 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. április 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45.

95 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Ljubljana, 1660. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 1.

96 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1666. augusztus 14. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45.

97 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Szentkereszt, 1667. március 29. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 43.

98 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1667. szeptember 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 70.

99 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. április 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 77.

100 Erre a tisztségre Szelepcsényi Sebestyén Andrást javasolta, de végül Haskó Jakab nyerte el a címet szolgálataiért. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1666. augusztus 14. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 40. Ennek csatolmánya: Rottal János Szelepcsényi Györgyhez, Trencsén, 1666. augusztus 24. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 40 fol. 2–3. Személyére lásd: *Kollányi*, 1900. 281–283. p. *Vagner*, 1896. 258–262. p.

leben,¹⁰¹ ahogyan azt Wenzel Esebius Lobkowitznak is megírta néhány nappal korábban.¹⁰² Következő levelében a zágrábi püspöki székre kinevezett Borkovich Mártont ajánlotta Rottal pártfogásába,¹⁰³ épp úgy, mint néhány hónappal később Lobkowitznak is.¹⁰⁴ A leveleknek köszönhetően pontosítható Gencsy Egyed pannonhalmi apáttá való benedikálása is, melyre 1668. november 11-én került sor, és amelyet Szelepcsényi végzett el.¹⁰⁵ Értesülünk továbbá arról is, hogy pályatársát, Philipp Friedrich von Breuner bécsi püspököt 1669. május 24-én temették el, illetve hogy az eseményen Szelepcsényi is részt vett.¹⁰⁶ 1670. évi leveleiben többször is megemlítette Szelepcsényi Gubasóczy Jánost, akit Lipót rendelt Rottal mellé Lőcsére.¹⁰⁷ Gubasóczy Szelepcsényi kliensként azonosítható,¹⁰⁸ akit az érsek Pálffy Tamás halálát követően a Magyar Udvari Kancellária élére segített.¹⁰⁹ Egy

-
- 101 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. november 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 47.
- 102 Szelepcsényi György Wenzel Eusebius Lobkowitzhoz, Pozsony, 1667. október 26. MTA KIK TB MS 4928. D. 255. fol. 24.
- 103 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Orth, 1667. szeptember 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 48.
- 104 Szelepcsényi György Wenzel Eusebius Lobkowitzhoz, Orth, 1667. december 2. MTA KIK TB MS 4928. D. 255. fol. 26.
- 105 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. november 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 54. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. november 8. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 55.
- 106 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Orth, 1669. május 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 57. Személyére lásd: *Gatz*, 1990. 47–48. p.
- 107 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bozók, 1670. augusztus 26. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 68. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Szentkereszt, 1670. szeptember 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 69. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 71. Gubasóczy János Szelepcsényi Györgyhez 1670 augusztusa és novembere között Lőcséről írt levelei az esztergomi Prímási Levéltárban találhatóak. PL AS AR Classis X. No. 196. 39. csomó fol. 71–73., 93–94., 226–228., 40. csomó fol. 125–126. *Pauler*, 1876. II. 120. p.
- 108 1670 decemberében vikáriusként írja alá Szelepcsényihez írt levelét. Gubasóczy János Szelepcsényi Györgynek, Nagyszombat, 1670. december 19. PL AS AR Classis X. No. 196. 38. csomó fol. 194 – 198.
- 109 *Fazekas*, 2021. 369–370. p.

alkalommal Szelepcsényi még arra is megkérte a titkos tanácsost, hogy szóljon a pécsi püspöknek, hogy írjon gyakrabban.¹¹⁰

Szelepcsényi György kapcsolata nem volt felhőtlen az őt a magyar udvari kancellári székben 1666-ban követő Szegegy Ferenc Lénárttal, aki mindössze három évet töltött a központi kormány szerv élén. Nagy valószínűséggel 1669. évi lemondása hátterében is az esztergomi érsek állt,¹¹¹ aki többször is arról írt Rottalnak, hogy a kancellár rossz színben próbálta őt feltüntetni az uralkodó előtt,¹¹² helytelenül járt el 1668-ban egy bizonyos Osztrosith ügyben,¹¹³ illetve válasza sem méltatta az érsek leveleit.¹¹⁴ A magyar politikai élet egy alsóbb szintje, a vármegyei ügyintézés is megjelenik a levelekben: vármegyei követek fogadása,¹¹⁵ illetve a vármegye-gyűléseken való részvétel, az ott megtárgyalt ügyek jellemzően Nyitra, Trencsén és Sopron esetében.¹¹⁶

110 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 72. Valószínűleg nem ért célta a felszólítás, hiszen az érsek egy későbbi levelében is nehezményezi, hogy nem kap leveleket Gubasóczytól. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 77.

111 Fazekas, 2021. 59., 466. p

112 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. április 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 45.

113 „*Nem tudom ugian mit mivelljek az mi cancellariusunkkal, mind contrariumot chelekeszik a ma praeceptorának parancholatjtára. Minapiban mind én, mind Judex Curiae Úr irt volt eö F[ö]lsé[g]é]nek, exponálván ezen eö k[e]g[ye]lme igassághos instantiajat, az mint hogy a praeceptorium mandatumot obtinealta is eö k[e]g[ye]lme, de im is mehinten[?] a ma Catholica Religiot persequáló Osztrosithnak részére inhibitoriumot adot ki Cancellarius Ur, az sinistra informatiot allitván okúl, az melly mentségh ollian, hogy valóban csak chekélly, hiszem az sinistra in formatio nem ott a Cancellarián, ha nem in partibus a Biró eleöt discutiattik, és ha találatik, vagyon poenája.*” Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. augusztus 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 52.

114 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1667. november 3. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 47. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Orth, 1669. május 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 57.

115 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. április 1. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 50.

116 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Nyitra, 1663. június 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 12. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Nyitra, 1663. június 30. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 13. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bán, 1664. június 22. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 30. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. április 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 51.

Politikai csúcspontok — primér források

Az eddigiekből is kitűnik, hogy egy-egy levél milyen sok témát érint és mennyi adalékkal szolgál Szelepcsényi György és Rottal János kapcsolatára, kapcsolatrendszerére, tevékenységére és hatáskörére, illetve földrajzi mozgására vonatkozóan. Van azonban a levelezésnek két jól körülhatárolható időszaka, mikor is a levelek fókuszában egy-egy téma áll: 1664-ben a magyarországi hadi események, 1670-ben pedig a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolása és a lipóti centralizációs törekvések.

Az 1664. év hadi eseményei

Arról már esett szó korábban, hogy az 1664. év elején Szelepcsényi a regensburgi birodalmi gyűlésen vett részt, egészen májusi elejéig ott tartózkodott, majd Linz érintésével hazautazott Bécsbe. Ezt követően június elején részt vett Nyitra vármegye gyűlésén, majd visszatért Bécsbe és az év hátralevő részében innen írta leveleit a titkos tanácsosnak. Rottal János az 1664. év folyamán Felső-Magyarországon tartózkodott, feladata Wesselényi Ferenc nádor háttérbe szorítása mellett az volt, hogy az itt található magyar katonaságot és a nemesi felkelést Louis Raduit Graf de Souches császári tábornok parancsnoksága alá helyezze.¹¹⁷ Szelepcsényi katonai híradásai így aztán elsődlegesek voltak a titkos tanácsos számára.

Az 1664. évi hadi események nyitányaként Zrínyi Miklós januárban felégette az eszéki hidat, amit követően februárban megtörtént a megyék fegyverbe hívása. Miközben a Magyar Királyságban megindult a hadak összeállása, addig a Regensburgba küldött Bory Mihály feladata az volt, hogy a Német-római Birodalom és az egyes fejedelmek segítségét kérje a török ellen.¹¹⁸ Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a Regensburgban magyar udvari kancellárként tartózkodó Szelepcsényi György 1664. évi leveleinek hangsúlya egyre inkább a katonai hírek felé tolódott el, központi témájává pedig az egyes személyek és csapatok mozgásának követése és a hadi sikerekről való tudósítás vált.

117 R. Várkonyi, 1975. 73. p.

118 R. Várkonyi, 1975. 51–59. p.

Egy 1664 februárjában írt levelében Szelepcsényi Szigetvár bevételén hitetlenkedett.¹¹⁹ Áprilisban pedig arról számolt be, hogy Lippay György esztergomi érsek és Nádasdy Ferenc országbíró is arról panaszkodtak, hogy a magyar hadak nem tartozhatnak német törvény alá, melyet Szelepcsényi már maga is jelzett őfelsége és Johann Ferdinand von Portia főudvarmester, a Titkos Tanács elnöke felé.¹²⁰ Ezt követően a főpap csak annyit írt, hogy nem lát bele az Udvari Haditanács munkájába és ha tájékoztatják őt, akkor természetesen továbbítani fogja a híreket Rottalnak.¹²¹ Szelepcsényi 1664. augusztus 4-én írt levele a szentgotthárdi események körül forgott, noha értesült arról, hogy Johann Maximilian von Lamberg titkos tanácsos és főkamrás már tájékoztatta a győzelemről Rottalt. Szelepcsényi konkrétumokkal is szolgált: a törökök állítólag 4000 embert vesztek, a császári csapatok elnyerték az ágyúikat, illetve fogságba ejtettek egy pasát is.¹²² A levélben Párkány bevételéről és az esztergomi hidak lerombolásáról is olvashatunk. Augusztus 24-én írt leveléből azt is megtudjuk, hogy Souches feladata volt a törökök által helyreállított párkányi és a pesti hidak tönkretétele, hogy így megakadályozzák a nagyvezír vezette csapatok átkelését a Dunán. Szelepcsényi ezen túl Raimondo Montecuccoli, a császári és német-római birodalmi csapatok főparancsnoka mozgásáról és a csapatok egyesítéséről is elmélkedett egy sort.¹²³ Néhány nappal később ismét a hadi mozgásokról — Montecuccoli és Souches útvonaláról — értesítette a titkos tanácsost, illetve arról, hogy a Székesfehérvárnál állomásozó török seregben betegség tört ki.¹²⁴ Szeptember elején az uralkodó Pozsonyba küldte Szelepcsényit, aki csak visszaérkezésekor

119 „Itten Szigeth megh vettelét ighen hirteli Moneti[?] U[ram] de az migh k[---] bizoniozhat nem értek, suspendalom hittelemet, ugy na[---] eö fölséghe is azt mondá teghnap, hogy giütt volna oly [---] tájárúl, de maghais kéttelkodik benne.” Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. február 20. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 20. Szigetvár bevételének hamis szenzációjára lásd: *G. Etényi*, 1999.

120 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. április 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 24.

121 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. április 23. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 25. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Regensburg, 1664. április 26. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 26.

122 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. augusztus 4. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 31.

123 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. augusztus 24. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 33.

124 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. augusztus 30. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 34.

tudta meg, hogy a sereg végül nem Komárom és Esztergom, hanem a pozsonyi hidak felé vette az irányt. Ezen levelében Szelepcsényi arról írt Rottalnak, hogy jó volna, ha a felső-magyarországi nemesi felkelés készen állna,¹²⁵ a következőben pedig arról, hogy a hadakkal Vác felé induljon. Természetesen itt is szó esett a Montecuccoli vezette sereg mozgásáról, Szelepcsényi itt még kritikát is megfogalmazott azzal kapcsolatban, hogy a hadvezér ahelyett, hogy a Duna mellett haladt volna Komárom felé, inkább átkelt a Vágon.¹²⁶ Az viszont sajnos Szelepcsényi egyik leveléből sem derül ki, hogy naprakész információit a hadi eseményekkel kapcsolatban honnan szerezte be.

A lipóti centralizációs törekvések

1668 után Rottal János lett a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolásának egyik fő alakja, így nem meglepő, hogy Szelepcsényi György — immár esztergomi érsekként — a titkos tanácsoshoz írt leveleinek központi témájává vált a mozgalom, annak szereplői, illetve tevékenységük. Annál is inkább, mert az érsek célpontjává vált nem csak a mozgalomnak,¹²⁷ hanem a kivizsgálást végzőknek is, akik Szelepcsényi részvételét, beavatottságát igyekeztek bizonyítani.¹²⁸ Ezek azok a személyek, akiket a két politikus a levelezésben csak „*szakácsok*” -nak nevez és akik között Szelepcsényi két legnagyobb riválisát is azonosíthatjuk Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök, illetve Pálffy Tamás nyitrai püspök és magyar udvari kancellár személyében.¹²⁹ Egy 1670. november 1-jén kelt bizonyoságlevélben Forgách Ádám, Zichy István, Esterházy Pál, valamint Orbán István arról tanúsítottak, hogy az érsek nem folytatott levelezést a hűtlen Nádasdyval, és ez a vád pusztán rosszakarói gyalázkodása.¹³⁰ Az ügy végül 1672 októberében azzal ért véget, hogy Lipót kiállított az érsek ártatlanságáról egy tanúsítványt.¹³¹

125 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. szeptember 7. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 35.

126 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1664. szeptember 15. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 36.

127 *Pauler*, 1876. I. 199–206. p.

128 *Benczédi*, 1975. 490–491. p., *Benczédi*, 1980. 71–72. p.

129 *Benczédi*, 1975. 492–493. p.

130 PL AS AR Classis X. No. 180. *Pauler*; 1876. II. 156–158. p.

131 *Benczédi*, 1975. 501. p.

Erre a periódusra esik a Szelepcsényi-Rottal levelezés másik intenzív időszaka, ugyanis az érsek 24 levele 1668. november 2. és 1670. november 10. között íródott. Az elemzés szempontjából még inkább megkerülhetetlen ez az időszak azért is, mert Rottal válaszeveleinek jelentős része is ide kapcsolódik.¹³² Öt levelét ismerjük, melyek 1670. augusztus 21. és 1670. november 21. között keletkeztek.

Bory Mihály 1668 októberében tárta fel a szervezkedés részleteit Rottal Jánosnak, nem sokkal azelőtt, hogy elhunyt.¹³³ Nem tudjuk, hogy a mozgalom mikortól képezte tárgyát a titkos tanácsos és az érsek leveleinek, de Szelepcsényi 1668. novemberében írt leveleiből már az óvatosság olvasható ki.¹³⁴ Ezt követően Nádasdy Ferenc országbíró és királyi társhelytartó gyakori szereplője a leveleknek, Szelepcsényi több alkalommal még az utazásairól is tájékoztatta a titkos tanácsost,¹³⁵ mintha a nyomon követése lenne a cél. 1670 júliusában az érsek Nádasdy egy, a felső-magyarországi vármegyékhez írt levelét továbbította Rottalnak azzal az üzenettel, hogy az országbíró mártír képében tetszeleg és célja egyértelműen kettejük lejáratása.¹³⁶ Az első levél, melyben az érsek nyíltan arra panaszkodott, hogy meggyanúsították az udvarban 1670 szeptemberében kelt. Ebből az iratból az is kiderült, hogy az udvarból az előbb említett Forgách Ádám tárnokmester és

132 Szelepcsényi György egy beadványában hivatkozott Rottal János két, 1670. szeptember 3-án és 1670. szeptember 23-án írt levelére, melyekben a politikai letartóztatásokat, a büntetések kiszabását, illetve a le nem tartóztatott, Erdélybe menekült lázadók ügyét is érintette. ÖStA HHHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 323. Konv. A. fol. 41–44. Sajnos a levelek nem voltak az általam áttekintett levéltári anyagokban.

133 *Pauler*, 1876. I. 218. p.

134 *„...feön tartván azt, az miitt az beölc Solon mondott, audi, vide tace etc mégh chiak szemem humiarittássával sem keözölvén semmimet senkivelis...”* Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. november 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 54. *„...de mégh chiak szemem huniaryttassábulis, senki semmit eszében ne vehessen, feö képpen azokból az dolghokból az kikul tanulról térszen emlekezetet k[egyelme]d méltósságha, az uttánis az teveö lészek, mert nem vagiok giermek.”* Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1668. november 8. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 55.

135 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Orth, 1669. május 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 57. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1669. június 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 59.

136 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1670. július 4. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 66. fol. 1. Melléklete: Nádasdy Ferenc felső-magyarországi megyékhez, Keresztúr, 1670. június 6. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 66. fol. 2.

Zichy István, a Magyar Kamara elnöke továbbították számára a híreket.¹³⁷ Egy néhány nappal később kelt levélben az érsek már csak „szakácsok”-ként emlékezett meg rosszakaróiról, hazugságaikat pedig rosszul sikerült ételhez hasonlította, levelét pedig azzal zárta: „...félte[em] az szakachiokath, valahogy ki ne rekedgiének nem sokára a konyhárul.”¹³⁸ Október elején értesítette Rottalt, hogy megérkezett Nagy Ferenc, akit úgy véli, hogy szembesíteni fognak a mindent tagadó Nádasdyval.¹³⁹

A következő levelek főleg a „szakácsok”-ra tartalmaznak sok adatot, ezeket elemezte Benczédi László is munkájában, mikor körüljárta az 1670. év őszi eseményeit. Október közepén az érsek arról írt Rottalnak, hogy továbbra is mind a ketten az udvar kegyében vannak. Pálffyék terve tehát végső soron nem sikerült, Nádasdy elfogása után, október 18-án Ebersdorfon megerősítették Szelepcsényit a helytartóságban, Rottalt pedig a — Pozsonyba áthelyezett — commissio élén, míg Pálffy Tamás „komoly fejmosást” kapott.¹⁴⁰ Ennek köszönhetően az érsek a hónap végén már a „szakácsok” számának csökkenésén örvendezhetett.¹⁴¹ A források alapján a kapcsolat egészen 1672-ig intenzív maradt. 1671-ből pusztán egy levelet ismerünk, ebben az érsek kegyelmi kérvényeket ajánl a titkos tanácsosnak, illetve panaszkodik Pálffy Tamás kancellárra.¹⁴²

A levelezés így sem a Nádasdy-, Zrínyi-, Frangepán-perek végkimenetelére, sem az ítéletek végrehajtására, sem pedig a Rottal vezette vizsgálódásra és ügyekre vonatkozóan nem használható. Ezekhez talán I. Lipót Rottal Jánoshoz és Szelepcsényi Györgyhez írt üzenetei hívhatóak segítségül, mint például az az 1671 júniusában kelt két levél, melyekben az uralkodó külön-külön arra kéri a

137 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 71. *Benczédi*, 1975. 491. p.

138 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. szeptember 28. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 72. *Benczédi*, 1975. 494–495. p.

139 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 73. *Pauler*, 1876. II. 164–167, 174–177.

140 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 12. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 75. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 19. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 76. *Benczédi*, 1975. 496–497. p.

141 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 77. *Benczédi*, 1975. 494. p.

142 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1671. november 7. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 289. Konv. D. fol. 120–121. Fazekas István levéltári delegátus által az irathoz készített leírás online elérhető linkje: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/BecsSeg/144778> (Utolsó elérés időpontja: 2021. szeptember 17.)

két politikust, hogy találják ki, mi módon lehetne a meggyanúsított Sennyey István veszprémi püspököt Bécsbe idézni.¹⁴³ A korábbiakhoz hasonlóan intenzív és bizalmas kapcsolat megmaradását ugyanakkor sejteti az előbb említett 1671. évi, valamint az utolsó levél, mely 1672 áprilisában keletkezett. Ez jól szemlélteti az érsek szerepét a kivizsgálások idején, Szelepcsényi ugyanis egyházi személyek ügyével kapcsolatban írt a titkos tanácsosnak.¹⁴⁴ Utóbbiban bizonyos Joachim Kalinkius és Lázius Ádám evangélikus prédikátorok kapcsán írta meg Rottalnak, hogy megérdemelnék a büntetést.¹⁴⁵ Kalinkius evangélikus püspököt először a pozsonyi iudicium delegatum idézte maga elé 1671 júliusában, ekkor ártatlannak bizonyult. Később az 1674. évi prédikátorper során egyike volt azoknak, akik a száműzetést választották.¹⁴⁶ Ugyanígy döntött Lázius Ádám, aki később hazatért és katolizált, majd Szelepcsényi káplánjaként és bazini papként tevékenykedett.¹⁴⁷

Konklúzió

Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz írt levelei rengeteg adalékkal szolgálnak az érsek 1660 és 1672 közötti (egyház)politikai tevékenységére és kapcsolatrendszerére vonatkozóan. A néhány formális levél kivételével hosszabb és tematikai szempontból vegyes, különböző — jellemzően magyar — közéletre számos információt tartalmazó levelek egy egyértelműen bizalmas kapcsolatot sejtetnek a két politikus között. A belpolitikai eseményeken kívül a szemünk elé tárulnak a kor felekezeti konfliktusai és hadi eseményei, illetve diplomáciai kérdések, vagy éppen a Német-római Birodalom ügyei is.

A kapcsolat személyességét jól szemlélteti az érsek 1670. augusztus 7-i levele, melyből kiderül, hogy Rottal Nagyszombatba készül. Mivel Szelepcsényi kényelmesebbé kívánta tenni neki ezt az időszakot, így a káptalan szolgálatain felül saját

143 I. Lipót Szelepcsényi Györgyhez, Bécs, 1671. június 12. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 324. Konv. A. fol. 79., I. Lipót Rottal Jánoshoz, Bécs, 1671. június 13. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 324. Konv. A. fol. 86.

144 *Benczédi*, 1975. 497–498. p.

145 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1672. április 4. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 79.

146 *Zoványi*, 1977. 288. p., *Pauler*, 1876. II. 411. p.

147 *Pauler*, 1876. II. 411–412. p., *Szimyei*, VII. 1900. 932–933. p.

házát¹⁴⁸ is felajánlotta a titkos tanácsosnak: „*Kérem azomba bizodalmassan k[e]g[ye]l[m]e]det, parancsollion mindenüt a hazaymnál, nagy gratiának foghom tartani, ha ugy paranchol, disponál mint szintén az magha házaynál.*”¹⁴⁹ Az is a két politikus őszinte viszonyára utal, ahogy Szelepcsényi a kritikus, 1670 októberi időszakban többször is megemlítette Rottalnak, hogy a „szakácsok” rosszindulatú tevékenysége miatt már nem bírja tovább viselni a helytartóságot.¹⁵⁰ Közele kapcsolatot sejtet az a megannyi utalás, amely kettejük egészségügyi állapotára vonatkozik, illetve az a tény is, hogy Szelepcsényi minden egyes alkalommal elnézést kért, mikor betegsége nem engedte, hogy saját kezűleg írja meg levelét a titkos tanácsosnak. Szintén gyakran olvashatjuk azt, hogy Szelepcsényi vagy Rottal egymás egészségére koccintott másokkal, az érsek egy alkalommal négy üveg bort fogyasztott el Rottal egészségéért — a későbbi személynök — Majthényi János társaságában.¹⁵¹ A két politikus I. Lipóthoz írt jelentéseiben olvasható egymásra tett pozitív utalások megerősítik azt a képet, ami a levelezés alapján is kirajzolódott. A jó kapcsolatra utal, hogy Szelepcsényi Rottal letartóztatások és a büntetések ügyében felvetett ötletei kapcsán tehetségesnek nevezte a titkos tanácsost,¹⁵² de az is, hogy Rottal egy levelében arról számolt be az uralkodónak, hogy az esztergomi érsek becsülettel és tisztelettel volt iránta a megbeszélés során.¹⁵³

148 A forrásból nem derül ki, hogy itt Szelepcsényi az érseki palotára, vagy egy másik, tulajdonában álló házra gondolt. Az érsek végrendeletében szerepelt ugyanis egy Nagyszombatban található régi ház (ez valószínűleg azonos a Pohronczi Szelepcsényi László által 1634-ben a Felső piac utcában birtokolt ingatlannal), egy Balassa-ház a főtéren, és a Suskovich-ház. Ez utóbbi kettőt még nem sikerült azonosítani. PL FL HL Capsa 68. fasc. 7. No. 15. fol. 911–912., *Granasztói*, 2008. 19–20. p., Az érseki palotára lásd: *Ecsedy*, 2020. 122–125. p., *Fazekas*, 2005. 344. p., *Gál-Mlakár*, 2007. 288–289. p.

149 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1670. augusztus 7. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 67.

150 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 12. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 75. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 25. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 77.

151 Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Szentkereszt, 1670. szeptember 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 69.

152 Szelepcsényi György beadványa. 1670. október 10. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia 323. Konv. A. fol. 41–44.

153 Rottal János I. Lipóthoz, Pozsony, 1671. január 3. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia 323. Konv. D. fol. 1, 4.

Egy-egy levelében ugyan Szelepcsényi Rottal pártfogásába ajánlott néhány személyt,¹⁵⁴ de alapvetően az információközvetítés, nem pedig a patronáltak udvarban való boldogulásának elősegítése volt az érsek leveleinek, illetve a kapcsolatoknak a célja. Még 1670-ben, egy olyan időszakban is, amikor a magyar politikai élet átrendeződés alatt állt, Szelepcsényi alapvetően nem saját embereinek előmenetele érdekében munkálkodott. Az 1670. év leveleinek — a Wesselényi-féle rendi szervezkedés és a mozgalom felszámolása mellett — másik központi témája a török fenyegetettség volt. Rottal írt ezügyben Szelepcsényinek,¹⁵⁵ sőt továbbított is párat a hozzá beérkező jelentések közül.¹⁵⁶ Az érsek válaszleveleiből kiderül, hogy mikor Wenzel Eusebius Lobkowitz elé vitte az ügyet, akkor a főudvarmester némileg hitetlenül hallgatta a török mozgolódás hírére.¹⁵⁷

Ahogy nem ismerjük a levelezés kezdetének idejét, úgy sajnos a kapcsolat megszakadását sem sikerült azonosítani. Annak ellenére, hogy az utolsó levél 1672-ből származik, a kapcsolat nagy valószínűséggel megmaradt Rottal János 1674-ben bekövetkezett haláláig.¹⁵⁸ Szelepcsényi György bécsi udvari

-
- 154 Egy levelében Csáky László felé kéri Rottal jóakarátát. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1669. szeptember 11. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 62. Máskor pedig a zólyomi alispánt, Ebeczky Jánost, illetve Esterházy Miklóst ajánlja Rottalnak. Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Szentkereszt, 1670. szeptember 2. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 69. *Pauler*; 1876. II. 160. p.
- 155 Rottal János Szelepcsényi Györgyhez, Lócse, 1670. szeptember 29. ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia 322. Konv. D. fol. 128–129. Rottal János Szelepcsényi Györgyhez, H.n, 1670. október 2. AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 203.
- 156 Horváth János Rottal Jánoshoz, Szendrő, 1670. szeptember 24. PL AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 186r. Sennyei Ferenc Pethő Zsigmondhoz, H.n, 1670. szeptember 25. PL AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 186r – 186v. Horváth János Rottal Jánoshoz, Szendrő, 1670. szeptember 24. PL AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 186r. Pethő Zsigmond Rottal Jánoshoz, Kassa, 1670. szeptember 29. PL AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 186v. Andrassi Miklós Rottal Jánoshoz, Krasznahorka, 1670. szeptember 27. PL AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 186v – 187. Egri pasa Szepessy Pálhoz és Rottal Jánoshoz, Eger, 1670. szeptember 22. PL AS AR Classis X No. 196. 39. csomó fol. 187.
- 157 *„Másnap is azért kimenvén, és méltóságos Lobkovich herczegnél ebéden fölliül említett urakkal lévén, eleő hoztam volt eő Nghanak s eő kglmeknek azon török hirekett, kikirül irt ennekem kglmed méltósággha, de igen kérelkednek benne, mert ha valami volna, jeönne bizonyos hire eő Fölségének vagy Budáruul, vagy Komárombul az kémek által.”* Szelepcsényi György Rottal Jánoshoz, Bécs, 1670. október 9. MNL OL P 507 – 1. – A – 535. – 74.
- 158 Szükséges a kutatás kiterjesztése a csehországi Moravský zemský archiv v Brně-ben található Wrbna családi levéltárban őrzött, a Rottal családhoz kapcsolódó dobozokra, melyek Rottal Jánoshoz kapcsolódó levelezési anyagokat is tartalmaznak. *Hochedlinger – Krenn – Terzer*, 2018. 809. p.

kapcsolatainak, illetve tevékenységének alaposabb megismeréséhez további, a Szelepcsényi-Rottal levelezéshez hasonló forráscsoportok felkutatására és feltárására van szükség. Minden egyes levelezés feldolgozásával, és azon keresztül a kapcsolat értelmezésével közelebb kerülünk ahhoz, hogy pontos képet alkossunk Szelepcsényi György bécsi politikai működésének keretéről. Rottal János Wenzel Eusebius Lobkowitz főudvarmesterhez írt leveleinek¹⁵⁹ — a Szelepcsényi-Lobkowitz,¹⁶⁰ illetve a Szelepcsényi-Rottal levelezések feltárásával összhangban végzett — feldolgozása közelebb vihet minket ennek a szorosabb, háromszereplős politikai közegnek a megértéséhez.

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadatlan források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 204	Magyar Kamara archívuma, Missiles
P 71	Csáky család központi levéltára
P 72	Csáky család kassai levéltára
P 125	Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai
P 507	Nádasdy család nádasdladányi levéltára
P 659	Teleki család levéltára, Missiles
P 1314	Batthyány család körmendi levéltára, Missiles
P 1761	Balassa család levéltára
P 1888	Forgách család gácsi levéltára
P 1894	Forgách család gimesi levéltára

159 MTA KIK TB MS 4929. C. 35.

160 *B. Székely*, 2021b.

MTA KIK TB	Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és régi könyvek gyűjteménye, Történelmi Bizottság oklevélmásolatai
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv
PL	Prímási Levéltár
AS AP	Archivum Saeculare, Acta Protocollaria
AS AR	Archivum Saeculare, Acta Radicalia
FKL HL	Főszékeskáptalani Levéltár, Hitelehelyi Levéltár
FKL ML	Főszékeskáptalani Levéltár, Magánlevéltár

Felhasznált szakirodalom

- Barta M.*, 2017. *Barta M. János: Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel.* Bp., 2017.
- Benczédi*, 1975. *Benczédi László: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén.* In: Történelmi Szemle, 18. (1975) 2–3. sz. 489–502. p.
- Benczédi*, 1980. *Benczédi László: Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685).* Bp., 1980.
- B. Székely*, 2021a *B. Székely Dorottya Piroska: Klientúra és udvartartás — egy főpapi végrendelet értelmezési lehetőségei.* In: Magyar Sion, 15. (2021) 1. sz. 63–75. p.
- B. Székely*, 2021b *B. Székely Dorottya Piroska: Szelepcsényi György levelei Wenzel Eusebius Lobkowitzhoz (1663–1674).* In: Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában. Szerk.: B. Székely Dorottya Piroska, Kovács Dóra, Vida Bence, Virág Csilla. Bp., 2021. 17–41. p.

- B. Székely*, 2021c *B. Székely Dorottya Pirooska*: Egyházi mobilitási stratégia. A Pohronczi–Szelepcsényi rokonság felemelkedési kísérlete. In: *Sic itur ad astra*, 73. (2021) 13–34. p.
- Ecsedy*, 2020. *Ecsedy Anna*: Lippay György „pozsonyi kertjének” inventáriuma 1666-ból. A primási nyaralókastély építéstörténete és 17. századi berendezése. In: *Ars hungarica*, 46. (2020) 2. sz. 119–250. p.
- Fazekas*, 2005. *Fazekas István*: Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568). In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., Balassi Kiadó, 2005. 343–360. p.
- Fazekas*, 2021. *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Bp., 2021.
- Gatz*, 1990. *Erwin Gatz*: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Berlin, 1990.
- Gál-Mlakár*, 2007. *Gál-Mlakár Zsófia*: Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez. In: *Fons*, 14. (2007) 2. sz. 279–337. p.
- Granasztói*, 2008. *Granasztói György*: A háznép Nagyszombatban (1579–1711). In: *Korall*, 9. (2008) 32. sz. 5–30. p.
- G. Etényi*, 1999. *G. Etényi Nóra*: „Szigetvár 1664. évi ostroma” Egy téves hír analízise — és a Zrínyi-hagyomány. In: *Történelmi Szemle*, 41. (1999) 1–2. sz. 209–228. p.
- Hochedlinger–Krenn–Terzer*, 2018. Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlasse zur österreichischen Geschichte. 1500–2000. Hg.: *Michael Hochedlinger, Martin Krenn, Simon Peter Terzer*. Wien–Köln–Weimar, 2018.
- Kollányi*, 1900. *Kollányi Ferencz*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900.
- Martí*, 2011. *Martí Tibor*: Két magyar főúr, Esterházy László és Batthyány I. Ádám levelezése (1646–1652). In: *Összekötnek az évezredek*. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Budapest–Piliscsaba, Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok 3. 2011. 162–180. p.

- Óváry, 1901. *Óváry Lipót*: Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai. A XVII. századból származó oklevelek kivonatai (3. füzet). Bp., 1901.
- Pauler, 1876. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. I–II. kötet. Bp., 1876.
- Pálffy, 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. p.
- Pálffy, 2015. *Pálffy Géza*: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. In: *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 1. sz. 51–66.
- R. Várkonyi, 1975. *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Bp., 1975.
- R. Várkonyi, 2002. *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp., 2002. 423–471. p. (MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.)
- Schwarz, 1943. *Schwarz, Henry Frederick*: The imperial privy council in the seventeenth century. Cambridge–London, 1943.
- Sienell, 2001. *Sienell, Stefan*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am wiener Hof. Frankfurt am Main, Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs Band. 17. Hrsg.: Bertrand Michael Buchmann. 2001.
- Szinnyei, 1900. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Bp., 1900.
- Temesváry, 1914. *Temesváry János*: Erdély választott püspökei. In: *A szamosújvári M. Kir. Állami Főgimnázium 20-ik évi értesítője az 1913/14. tanévről*. Közl.: Dömötör János. Szamosújvár, Aurora Nyomda, 1914. 5–122. p.

Tanulmányok

- Toma*, 2006. *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe (1655–1666). Doktori disszertáció, kézirat. Bp., 2006.
- Tusor*, 2015. *Tusor Péter*: „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...” Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Bp., 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum vol. 1.)
- Vagner*, 1896. *Vagner József*: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra, 1896.
- Zoványi*, 1977 *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977.
- Zsilinszky*, 1883. *Zsilinszky Mihály*: Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez. Bp., 1883.

TUSOR PÉTER

KI VOLT „FERDINANDUS” ÉS „OSVALDUS” A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉSBN?

Újabb forráskritikai észrevételek a rendi szervezkedés történetéhez

1. Kutatási előzmények

2020–2021-ben van a 350. évfordulója a Wesselényi nádorról elnevezett összeesküvés nyomán kirobbant felkeléseknek, a rájuk következő megtorlásoknak, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc és Bónis Ferenc lefejezésének. Az évforduló kapcsán kezdtük vizsgálni az összeesküvés genezisét. Az 1664–1666 közötti időszak rendi politikájára irányuló vizsgálatunk és a levont közvetkeztetések meghatározóan egykorú diplomáciai forrásokra épülnek. A témához a vatikáni kutatások felől érkeztünk. Kiindulópontunk a vatikáni levéltárban általunk feltárt 1665. novemberi Spinola-jelentés volt. A jelentés teljesen új megvilágításba helyezte Szelephény kancellár és az egyházi rend szerepét, illetve a szervezkedés előtörténetét az esetleges legális trónüresedéssel számoló tervezgetések szempontjának, illetve a pápai protektorátus elképzelésének beemelésével. A nunciusi jelentés elemzését — kiegészítve Szelephény az összeesküvés elbukása utáni működésének értékelésével —, külön tanulmányban végeztük el.¹ A diplomáciai szöveg megértéséhez és értelmezéséhez kezdtük el vizsgálni Giulio Spinola bécsi apostoli nuncius követtársa, Jacques Bretel de Grémonville lovag *dépêche*-it és iratmellékleteit. A Párizsba küldött követjelentések alapján közvetlen közelből szemlélhettük mindazt, ami Lippay primás az 1664. évi vasvári béke utáni francia orientációjáról megismerhető volt, ugyancsak egy másik tanulmányban.²

Harmadik dolgozatunk keretében a Spinola-jelentés állításaival több ponton egyező a *Proiectum ad ponenda Tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros* címet viselő kulcsdokumentum azonosítását végeztük el. Kimutattuk, hogy a

* Készült a Moravcsik Gyula Intézet támogatásával az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban (ELKH).

1 *Tusor Péter*: „Et a pensare al successore in caso”. Szelephény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). In: Levéltári Közlemények, 2021. S. a.

2 *Tusor Péter*: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi?” Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés”. In: Egyháztörténeti Szemle. 2021. S. a.

korábbi kutatások keletkezésének körülményeit, szerzőségét tévesen identifikálták, sőt kontaminálták Vitnyédy István egy évvel korábbi, 1665. júniusi írásával. A forrás valójában az 1666. április eleji stubnyai gyűlés tervezete. Napra pontosan 1666. április 16-án Bécsben adta át Wesselényi Ferenc nádor nevében Grémonville francia követnek, Iványi Fekete László nádori meghatalmazott, Zrínyi Péter horvát bán és Vitnyédy István.³

A történeti elemzés során egy pontosabb kronológiai keresztmetszetben haladva a korábbiaknál közelebb jutottunk a korabeli közös gondolkodáshoz, melyet különféle tervek és dilemmák, reális és kevésbé reális prefixumok és következtetések, valós, illetve valótlan szuppozitumok, sikeres és kevésbé sikeres tárgyalási technikák jellemeztek. Az egyházi rend: Lippay és Szelepchény érsekek szerepe bemutatásának, majd a *Proiectum...* keletkezése és utóélete vizsgálatának, a közvetett 1666. áprilisi, illetve a közvetlen 1666. decemberi Wesselényi – Grémonville tárgyalások rekonstruálásának köszönhetően a historiográfiában megjelenőnél professzionálisabb és realisztikusabb kép bontakozik ki előttünk az 1664–1666/1667 között folytatott magyar rendi külpolitika elképzeléseiről és lépéseiről.

Ebbe a történeti képbe azonban sehogyan sem fér bele a pozitivistá historiográfia több további állítása, melyek a későbbiekben bármilyen reflexió nélkül végig hömpölyögtek közel másfél évszázad történetírásán, sőt mint látni fogjuk, olykor még elmélyítésre is kerültek.⁴ Tanulmány-tetralógiánk e záró darabjában

3 Tusor Péter: „A Franciaország királya és a magyarok közötti tárgyalás pontjai.” Forráskritikai megjegyzések a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. In: Századok, 2021. S. a. (A továbbiakban: Tusor: Forráskritikai megjegyzések. i. m.)

4 A fontosabb alapirodalom mindenképp: Franciscus Rački (ed.), Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium), Zagrabiae 1873. (lásd alább 16. j. is) Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. Bp., 1876. (A továbbiakban: Pauler: Wesselényi. i. m.) Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. (Irodalomtörténeti Könyvtár 14). Bp., 1964². 786–804. p. Vö.: Jean Bérenger: Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668). (A továbbiakban: Bérenger: Francia–magyar kapcsolatok i. m.) In: Történelmi Szemle, 10. (1967) 275–291. p. Legújabb francia kiadása (az apparátusban közölt forrásszövegekkel együtt): In: Daniel Tollet (éd.) – Lucien Bély (intr.), Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine: mélanges d’histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger. Paris, 2003. 361–380. p. Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. In: Történelmi Szemle, 17. (1974) 596–630. p. ugyanez átdolgozva, kiegészítve és Nádasdy kedvezőbb bemutatásával: Uő.: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). (A továbbiakban: Benczédi: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció. i. m.) (Értekezések a történeti tudományok köréből 91), Bp., 1980.

ilyen állításoknak igyekszünk a végére járni, s végezetül levonni az egész kutatás során tett megfigyeléseink historiográfiai tanulságait. Módszerünk továbbra is a forrástextusok kritikai elemzése. A jelek szerint a történettudomány a jóval több mint egy évszázada publikált szövegek alapos elolvasásával és megértésével máig adós maradt.

2. A historiográfia néhány vitatható állítása

Az egyik téves állítás, amire vizsgálatunk során felfigyeltünk, miszerint, hogy Wesselényi Ferenc nádor olyan mélyre ment volna a francia kapcsolatban 1666 tavaszán, miszerint a bécsi tárgyalás során Iványi Fekete László és Zrínyi Péter megállapodtak Grémonville-lel, hogy „a titoknak jobb megőrzése végett levelekben álneveket fognak használni, s legyen Wesselényi *Osvald*, Zrínyi pedig *Ferdinand*”.⁵ Egy másik tévedés, hogy a nádor 1666 nyárelőn „haragjában” küldte volna fel az udvarba Grémonville hozzá intézett levelét, melyben a követ arra

9–40. és 140–149. p. Uő, Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén. In: Történelmi Szemle, 18. (1975) 489–502. p. és e tanulmányai alapjául szolgáló kandidátusi értekezése: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon (1664–1671). Bp., 1974. (MTA KIK Disszertációk). További irodalom és az addig megjelent publikációk számvetése, értékelése: R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671. (A továbbiakban: R. Várkonyi: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez. i. m.) In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. (Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.) Bp., 2002. 423–460. p., 430–436. p. újabban Jankovics József: A „Murányi Venus” – tanúvallomásainak tükrében. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 119. (2015) 399–417. p. (A továbbiakban: Jankovics: A „Murányi Venus” i. m.) (frissített apparátussal, a tanúvallomások szövege nélkül: Uő.: A történelemalakító nő. Széchy Mária szerepe a Wesselényi-„összeesküvés” felemelkedésében és bukásában. In: Műhely 42. [2019] 1. sz., 56–67. p.) továbbá a következő összefoglalások: például: Szekfü Gyula: A XVII. század. (Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar Történet IV.), Bp., 1943⁷, 169–178 és 589–590. p. (A továbbiakban: Szekfü: A XVII. század i. m.) Benczédi László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1665). In: Magyarország története 1526–1686 (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2. Szerk. R. Várkonyi Ágnes), Bp., 1987., 1155–1272 és 1823–1840. p. Romsics Ignác: A Wesselényi-féle összeesküvés. In: Korunk 4. (2018), 2. sz., 35–45. p.

5 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 87. p. A 2. jegyzetben a szerző Széchy Mária és Iványi Fekete vallomására hivatkozik, de csak átfogó jelleggel a megelőző oldalak narratívájához. Az özvegy vallomásaiban azonban, akitől inkább valószínűsíthető ilyen kijelentés, mint a saját aktív beavatottságát mindvégig tagadó Iványi Feketétől, nincsen ilyen állítás. Kiadásuk: Jankovics: A „Murányi Venus” i. m. 410–417. p.

kérte, hogy ne ostromolja meg Balassa Imre divényi várát.⁶ Vagy például még az, hogy Bécsben, 1666. december 16-ai személyes találkozójukon⁷ Grémonville „szavainak” — úgymond — „sikerült rávenni a nádort, hogy rögtön leüljön és iratot szerkesszen XIV. Lajoshoz, melyben felemlíté, hogy Grémonville eddig csak szóval tartá a nemzetet, jóllehet *Osvald Ferdinandot* s az ország legnagyobb részét a szövetségnek megnyerte... Ők ismétlik korábbi ajánlataikat, és kérik a királyt viszonzásul adjon vagy legalább ígérjen már most, szerencsétlenség esetére, mindegyiköknek valahol a Rajna mentében 40–50 ezer tallért érő jószágokat, siker esetére pedig már szinte most határozza meg jutalmukat. Kezében van életök; s ők még azon felül készek esküt tenni, fiaikat kezesekül adni, katonáit váraikba fogadni...”⁸

Állítja mindezt Pauler Gyula, akinek kulcsmonográfiája máig a szervezkedés történetének alpmunkája. Azt már korábbi tanulmányunkban is észrevételeztük, hogy újabb alap kutatások vagy konkrét kritikai reflexió nélkül szemeztettek Pauler adataiból (Benczédi László), vagy pedig — a jelek szerint —, nem tartották feladatuknak alapvetően helyes koordinátákon mozgó, mindazonáltal túlon túl mélyre nem hatoló eredményeik kiáltó ellentmondásait ütköztetni a magyar szakirodalommal (Jean Bérenger).⁹ Fenntartásainkat Pauler jószerevével kanonizált állításaival szemben tovább növeli az a megfigyelésünk, hogy neves elődünk jó-részt a szubjektív és manipulatív tanúvallomásokra épített, a francia diplomáciai jelentéseket viszont Hajnik Imre hiányos, olykor hibás másolataiból használta.¹⁰

Nos, imént idézett állításaival a kutatás valóban súlyos hibákat vétett. Kezdjük először ott, hogy Wesselényi nádor, miközben épp a nevéhez köthető *Proiectumban* foglaltakra adandó a párizsi válaszra várt,¹¹ és 1666. július ele-

6 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 95. p. Kamarai levelezésre hivatkozik.

7 E tárgyalás részletes ismertetése és elemzése: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

8 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 112–113. p.

9 Vö. *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m. és például *Benczédi*: A Wesselényi-féle összeesküvés. i. m. 598–599. p. Jean Bérenger a historiográfiai említésen túl mindössze két ízben citálja: *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 275. és 284. p.

10 Hajnik anyaggyűjtése a Wesselényi-összeesküvésről: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1433 (Hajnik Imre oklevélmásolatai és kivonatai különféle levéltárakból) és Fol. Hung. 1434 Quart. Hung. 2159 (*Újabb adalékok a Wesselényi – Nádasdy – Zrínyi-féle mozgalom történetéhez*). Legutóbb Jankovics József használta adatait. *Jankovics*: A „Murányi Venus” i. m., különösen 400–417. p. és 400. p. 3. j.

11 Az 1666. április eleji „Proiectum ad ponenda tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros” c. rendi külpolitikai programirat azonosítására, keletkezésére és jelentőségére: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

jén Iványi Fekete Lászlót küldte Vitnyédy kíséretében XIV. Lajos döntésének kipuhatólására Grémonville-hez, nem tudhatta pusztán indulatból azt a bécsi udvarral, hogy kapcsolatban áll a francia követtel. Pauler közlése Széchy Mária azon vallomásrészletén alapszik, melyben a nádor özvegye valóban arról szól, hogy Wesselényi felküldte az udvarba Grémonville hozzá írt levelét, melyben a követ arra kéri: ne ostromolja meg Balassi Imrét divényi várában. Pauler szerint ezt „haragjában” tette.¹² Mi több, újabban Jankovics József egyenesen a szervezkedést kísérő „árulások rekonsturálható kronológiájá”-ba” illeszti lépését. További vizsgálódás nélkül is biztosra vehetjük, hogy szó sem lehet indulatról vagy önfeljelentésről. A kulcsszó meglátásunk szerint ezúttal (is) a disszimuláció.¹³ A kora újkori diplomáciai tárgyalások eme elengedhetetlen kelléke jól kimutathatóan mindvégig jelen van a nádor 1666. évi külügyi politizálásában.¹⁴

Jankovics József ráadásul eme „árulós” meglátását annak a lépésnek hasonló értelmezésével állítja párba, miszerint Wesselényi 1666. május 27-ei levelében elküldte volna a pozsonyi kamarának Vitnyédy egy elfogott, gyanús levelét. Márpedig a szövetszerzően idézett forráshely szerint ez pont fordítva történt! Jankovics állításával ellentétben nem Wesselényi továbbította a kamarához, hanem épp ellenkezőleg: a kamara továbbította a nádorhoz a május 14-én az ügyvéd — talán vám-, talán postahivatalnokok által — lefoglalt írását. Wesselényi azonban nem javasolta az iromány Bécsbe küldését, hanem előtte alapos vizsgálatot sürgetett, kiemelve, hogy Vitnyédy az ő *conventiosus servitora*!¹⁵ A nádor professzionális színlelése nemcsak a franciákkal folytatott tárgyalásai során, hanem itt is világosan tetten érhető: „Mielőtt a [Vitnyédyvel szemben] megfogant gyanút Ófelsége, Szentséges és Kegyelmes Urunk elé táránk, tanácsosnak ítéljük, hogy előbb bizonyosságot szerezzünk az ügyben, nehogy véletlenül egy bizonytalan és ismeretlen ügyet túlértékeljünk, és inkább csak füstje, semmint lángja legyen” — írja

12 Pauler: Wesselényi. i. m. I. 95. p.

13 A disszimulációra a korabeli magyar „világban” széles látókörrrel: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2010. A korszakra különösen: R. Várkonyi Ágnes: Princeps [ex] leone et vulpe. Szimuláció, etika és törvényesség 1660–1711. Uo., 247–286. p., az 1660-as évekre: 272–279. p. A kor ismerete a „tisztas színlelés” (dissimulatio honesta) fogalmát. Rosario Villari: Breve riflessione sulla Dissimulazione onesta di Torquato Accetto. Les Dossiers du Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l’Histoire du Littéraire, 2009. 2. sz. Online: <https://journals.openedition.org/dossiersgrihl/3673> (2020. 11. 14.).

14 Vö. Tusor: Forráskritikai megjegyzések, i.m.

15 Jankovics: A „Murányi Venus”. i. m. 405. és 413. p., valamint uo. 34. j. (Itt közölve Hajnik másolata nyomán Wesselényi levelének latin szövege, ami egyértelműen ezt tartalmazza.)

arról a prókátorról, aki 1666. április közepe óta Iványi Fekete Lászlóval és részben talán Gyöngyösi Istvánnal, a nádor „legkisebb szolgájával” együtt összekötötte a bécsi francia követ felé.¹⁶

Grémonville iratai között egyébiránt annyi támpontot találunk Wesselényi bécsi „levélküldésére”, miszerint Balassi a francia követ hozzá írt lázító leveleit küldte el Wesselényinek, melyek valóban a nádortól kerülhettek az udvarba. Az akció híre Bécsből vélhetően a Habsburg diplomácia közvetítésével jutott el Párizsba, és De Lionne államtitkár jegyzékéből értesülünk minderről. A francia „külgügyminiszter” aziránt érdeklődött Grémonville-nél, hogy tényleg írt-e ilyen leveleket, avagy Bethlen Miklós vagy másvalaki útján ígért-e pénzbeli segítséget.¹⁷ Ha hitelt adunk a De Lionne jegyzékében foglaltaknak, és a nádor valóban továbbította Bécsbe Grémonville Balassinak írt leveleit, annak valós, érthető és ésszerű magyarázatát leginkább abban lelhetjük meg, hogy ezzel próbálta a követ egyéb magyar kapcsolatait leépíteni, illetve saját magát az udvar felé biztosítani. Egyúttal újabb érvet is találhatunk amellett, hogy a francia követ miért nem bízott a nádorban. Ebbe a képbe egyébként még Széchy Mária vallomásrészlete is belefér, miszerint, hogy a nádor Grémonville Balassi ügyében esetlegesen hozzá írt levelét is az udvar tudomására hozta. De itt nem árt feltételeznünk valamilyen további kényszerítő körülményt is: például híre mehetett már a levélnek, a kamara erről is tudomást szerezhetett stb. Az viszont az eddig elmondottak alapján is teljesen világos: szó sem lehet „haragból”, netalán „árulásból” tett lépésről Wesselényi Ferenc nádor részéről. Utóbbi állításával az újabb kutatás ahelyett, hogy korrigálta volna a pozitívista képet, inkább csak elmélyítette annak téves irányát.

3. „Oszvald” és „Ferdinánd”

A pozitívista történetírás dolgozatunk címadó szereplői „Oszvaldus” és „Ferdinandus” esetében az imént bemutatottnál sokkal súlyosabb hibát vétett. A kronológia téves rekonstrukciójával ugyanis nem csupán egy esetet értelmezett félre,

16 *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m. Wesselényi titkárának bécsi küldetésére lásd Grémonville jelentéseit XIV. Lajoshoz, Bécs, 1666. június 17. és július 15. Baltharus Bogisich (ed.): *Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663–1671)*. (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium 19.) (A továbbiakban: Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m.) Zagrabiae 1888. 70. p. (n. lxxxvi) és 72. p. (n. xc).

17 Párizs, 1666. október 29. De Lionne Grémonville-hez. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 78. p. (n. cii).

hanem egy nem létező, sosemvolt történelmet kreált. Olyannyira komoly Pauler Gyula tévedése, hogy az már a történelmi regényekben sem lenne megengedhető, nem hogy egy szakmonográfiában. Valós eseményeket térben és időben áthelyezni, a tényleges főszereplőket más történelmi személyekkel helyettesíteni, még a szépirodalomban, filmes forgatókönyvekben sem elfogadható. Bár tudjuk, a rendezői szabadság nevében gyakorta megesik.

Pauler, nyilvánvalóan Hajnik Imre hiányos és rossz párizsi jegyzetei, illetve a későbbi tanúvallomások zavaros kronológiája miatt szinte mindent összekever monografikus rekonstrukciójában. A nádor és a francia követ december 16-ei találkozását, amikor is valójában Grémonville hívatta magához az őt valóban különféle elképzelésekkel bombázó Wesselényit és Zrínyit, összetéveszti azzal a 1667. november eleji alkalommal, amikor is tényleg Grémonville kereste fel a szervezkedő magyar arisztokratákat, csak éppen nem Bécsben, hanem Pottendorfban. S nem az ekkor már halott nádort, hanem Nádasdyt és Zrínyit. Tetézi tévedéseit a neves történész azzal, hogy a Wesselényi és Zrínyi által 1666. december 16-án XIV. Lajoshoz intézett levelet, melyet a követ tényleg ott helyben íratott meg a nádorral,¹⁸ behelyettesíti azzal a „*Propositiones Christianissimi regis plenipotentiario... exhibitae*” kezdetű tervezettel, mely Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc 1667. november elején papírra vetett javaslatait tartalmazza a francia diplomácia számára.¹⁹

A probléma diagnosztizálásához nincsen szükség különösebb fejtérésre, elmélyült filológiai vizsgálatokra, a kéziratos példányok tanulmányozására. A Valtázár Bogisich által 1888-ban Párizsból publikált 1667 novemberi latin forrászöveg²⁰ jól azonosíthatóan ugyanaz, mint amit Pauler Wesselényi tollára ad 1666 decemberében. A *Propositiones* nemcsak a hadászati együttműködés részleteit

18 Kiadva: Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 262–263. p. (n. cccvi) a keletkezés körülményeiről írt december 23-ai jelentés: 78–79 (n. ciii). Részletező elemzés: *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

19 *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 111–114. p. A szerző jegyzetben indokolja azonosítását, melyet enyhe kételkedéssel zár: „Ha ez [ti. a Propositiones] nem volna a Lajosnak küldött, tehát melyik volna az? talán lappang?” Uo., 113. 1. j. A keresett levél azonban ott volt a kezében, munkája 111. oldalán ismerteti is, csak éppen mint Zrínyinek és Wesselényinek az 1666. decemberi tárgyalásukat megelőző javaslatát Gremonville-hez. Paulernek a december 16-án XIV. Lajoshoz intézett levél Bogisich-féle kiadása után (idézve az előző jegyzetben) e tévedését (is) nyilvánvalóan fel kellett ismernie, ám recenziójában erről (szintén) mélyen hallgat. Lásd a 29. j.-ben idézendő recenzióját (és a 40. jegyzetet is), valamint a tanulmányunk utolsó bekezdésében mondottakat.

20 Kiadása: Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 265–267. p. (n. cccx).

taglalta (például a Karintiára törő 15000 magyarral Tirolon keresztül egyesülő elzászi francia csapatok), illetve kudarca esetére Rajna-menti birtokokat, kegydíjat kért Zrínyi, Nádasdy számára, hanem a francia diplomácia feladatává tette a törökök semlegességének biztosítását is.²¹ Tartalmával egyetemben az irat keletkezésének valós körülményei is rendkívüliek. A francia diplomácia kezdeményezésére, Zrínyivel és Nádasdyval konspiratív módokon megszervezett tanácskozáson (november 1. és 4.) került sor tisztázására és átadására. Grémonville vonatkozó, 1667. november 3-ai, 10-ei (e napon két ízben írt) és 17-ei részletes jelentéseiből²² az derül ki, hogy Zrínyi és Nádasdy több titkos találkozására került sor Grémonville-lel 1667. november első napjaiban.²³ És az is, hogy a *Propositiones* — a szervezkedéseknek az 1665. júniusi Vitnyédy-tervezet, az 1666. áprilisi Wesselényi-féle *Proiectum* után immár harmadik külpolitikai programirata — Zrínyi és Nádasdy e tárgyalásokon kiformált elképzeléseit és személyes garanciaköveteléseit tartalmazza XIV. Lajos számára. A szintén Bogisich által publikált jelentések tartalmazzák a *Propositiones* formálásának, csiszolásának menetét, részleteit.²⁴ Ezek azok a regényes tárgyalások, melyeket Pauler 1667 januárjára, tehát még Wesselényi életének idejére tesz!²⁵ És melyeket őutána Szekfű Gyula és még sokan mások meghangszereltek a nagyközönség számára.²⁶

Nota bene, Paulernél előbb írja meg Wesselényi 1666. december derekán Bécsben a *Propositionest*, és csak utána, 1667. januárban jönnek Zrínyi és Ná-

21 „Proinde Rex Christianissimus vel per tractatus ad certum aliquod tempus inducias, donec videlicet contra illos aperto Marte agere pro nobis possit, inibit cum Turcis, ne opprimat Hungaros, vel vero sincere deteget nobis, qua via et modo nos sublevare velit a iugo Turcico, nisi enim Hungari ab impositione Turicaca securi reddantur, nihil omnino praestare valebunt.” Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 266. p. Magyar változatát fordításunkban lásd alább, a Függelékben.

22 Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv).

23 Pauler Gyula ezt kizártnak tartotta, lásd *Pauler: Wesselényi*. i. m. I. 119. p. 1. j. utolsó sorai („Roppant zavart okozott...”).

24 Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv). A jelentések szerint két alkalommal találkoztak, november 1-jén egy erdőben (ahol viszont már korábban is, jegyzi meg Grémonville), illetve november 4. utáni napokban, amikor vadászat ürügyén Grémonville kereste fel Nádasdyékat, és éjjel után 2 óráig tárgyalt velük. – A korábbi találkozó az erdőben az lehet, amit Pauler monográfiája I. 146–147. oldalain említ, viszont ez nem mehetett végbe 1667. májusában, amint Pauler állítja, hiszen ekkor Grémonville épp azt jelenti Párizsba, hogy Frangepán Katalin betegsége miatt nem tudott találkozni Zrínyivel és Nádasdyval, noha utóbbi ezt kifejezetten kérte. Grémonville XIV. Lajoshoz. Bécs, 1667. május 25. 91 (n. cxvii).

25 *Pauler: Wesselényi*. i. m. I. 118–119. p.

26 *Szekfű: A XVII. század* i. m. 173. p.

dasdy kalandos tárgyalásai Grémonville-lel... Nemcsak e félredatálás mutatja — e találkozók a valóságban 1667 novemberében mentek végbe —, mennyire rossz minőségű forráskivonatokkal dolgozott az Országos Levéltár leendő megalapítója és első igazgatója. Hanem az is, hogy Grémonville jelentései, melyek részletesen ismertetik e regényes megbeszéléseket, számos egyező adatát, információját, részletét közlik az interaktívan formált *Propositiones*nak, ennek ellenére mégsem sikerült a vonatkozó 1667. novemberi *dépêche*-k és a bennük ismertetett tervezet közötti összefüggés megállapítása. A datálásban Paulernek voltak ugyan kétségei, melyeket monográfiája jegyzetében nem mulasztott el megemlíteni: „Roppant zavart okozott „Majláth-Geschichte des Öst. Kaiserstaates” című művében, ki után többi írónk, magam is indultam, az által, hogy Zrínyi és Nádasdynak háromszori találkozását egy időre, Wesselényi halála után, 1667. nyara vagy őszére helyezi” — írta.²⁷ Pauler ezt az időpontot Lubomirski halálának dátumára hivatkozva veti el, ami valóban 1667. január 31-én következett be.²⁸ A pozitivistá történéssz azonban számunkra már átláthatatlan módon keveri össze a forrásokat és jut negatív eredményre, hiszen a *Propositiones*ben és a hozzá kapcsolódó diplomáciai iratokban egy szó nincs már Lubomirskiról.

Tanulmányunk e helyén keressük a választ arra a már–már teljesen elképesztő eljárásra, hogy Pauler 1890-ben, amikor is Bogisich kiadványát behatóan ismertette a *Századok*ban, egyáltalán nem reflektált e kapitális félreértelmezésére. Nem végezte el hibája korrekcióját, jöllehet a *Propositiones* és a hozzá kapcsolódó diplomáciai levelezés kiadása nem került a figyelmét. Bogisich egyik téves azonosítását és datálását — aki jókora bakot löve éppen a *Propositiones*szel hozta kapcsolatba a megelőző magyar tervezetet, a már többször említett *Proiectumot* — ugyanis magabiztosan kijavítja.²⁹ Emellett összefoglalóan ismerteti mindazt, ami újat meglátása szerint a délszláv történéssz kiadványa hozzátett az ő elbeszélésehez, mindenekelőtt Zrínyi Miklós és Lippay primás vonatkozásában. Korábbi, nyilvánvalóan felismert szarvashibáit azonban mégsem javította ki Pauler! Ezzel az eljárásával voltaképpen kanonizálta azt a historiográfiai alapot, melyre a jövő-

27 *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 119. p. 1. j.

28 Jerzy Sebastian Lubomirsky halálát ugyan számos, online elérhető közkeletű illetve nevesebb lexikon is 1667. december 31-ére hozza, ám ennek pontos dátuma 1667. január 31., Pauler hivatkozása tehát helyes. Vö. <https://0/jerzy-sebastian-lubomirski-hetman-wiesz> valamint De Lionne államtitkár jegyzékét, Párizs, 1667. február 25. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 87 (n. cxv).

29 *Pauler Gyula*: [Recenzió.] *Századok* 24. (1890) 347–353. p., 350. p. (A továbbiakban: *Pauler*: [Recenzió.] i. m.)

ben a XIX–XX. század magyar történetírása épített. Leszámítva egyedül Acsády Ignácot, aki szemlátomást Bogisich kiadványa alapján halad elbeszélésben, de nem bonyolódik vitába Pauler közléseivel.³⁰ Maga a *Propositiones* pedig kizárólag Jean Bérenger narratívájában tűnik fel már főbb ismérveit tekintve helyes történeti kontextusban. A francia történész ugyanakkor csupán annak bevezetője alapján, konjekturálisan datálja 1667 őszére az iratot, a hozzá kapcsolódó és a pontos genezisztörténetet bemutató jelentéseket nem említi.³¹ Pauler kapitális félreértelmezésére pedig nem reflektál. Igaz, ez neki talán nem is lett volna feladata. Nem úgy, mint Benczédinek, aki azonban a szervezkedés francia kapcsolatainak ismertetésekor alaptanulmányában el sem jut 1667 őszéig, és szemlátomást hol Bérenger, hol pedig Pauler narratívájából szemezgetett munkája során.³² Az pedig már–már kuriózumként említhető, hogy a Thököly-korszak jeles kutatója, Köpeczi Béla minden különösebb indoklás nélkül huszárosan Zrínyi Péter 1666. (!) szeptember 9-ei javaslatának tartja az iratot, melyet négy sorban röviden ismertet is.³³

Nem tartjuk feladatunknak Grémonville 1667. november eleji, egyébiránt hihetetlenül izgalmas és részletes jelentéseinek beható vizsgálatát. Pedig nyilvánvalóan még inkább kontrasztálják azt az éles különbséget, ami az 1664–1666 között folytatott, Lippay/Szelepchény–Wesselényi-féle rendi külpolitikát, illetve Zrínyi–Nádasdy-féle diplomáciai lépéseit jellemezték (hogy a murányi kör: a nádori özvegy Széchy Mária, Lessenyei Nagy Ferenc és társaik Wesselényi halálát követő tervezéseit már ne is említsük). Az eltéréseket a Wesselényi-

30 Vö. *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). Magyarország története VII. (Szerk. Szilágyi Sándor.) Bp., 1898. 3/II: 'A nemzeti mozgalom Wesselényi Ferenc haláláig' <https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/>.

31 És nem a latin szöveget, hanem a korabeli francia fordítást használta. Vö. *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 286–288. p., különösen 45. j. A francia változat: Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Correspondance politique, Hongrie, vol. 2, 108r–112v. (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Mikrofilmtár, 40033 d.)

32 *Benczédi*: A Wesselényi-féle összeesküvés. i. m. 597–602. p., Vö. *Benczédi*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció. i. m. 18. p. is.

33 A párizsi lelőhelyről az egykorú francia fordítást idézi (Propositions faites au chevalier de Grémonville). *Köpeczi Béla*: A Thököly-felkelés és a külföldi szövetség. (A továbbiakban: *Köpeczi*: A Thököly-felkelés és kora. i. m.) 89–102. p. 6. j. In: A Thököly-felkelés és kora. (Szerk. Benczédi László.) Bp., 1983. – Pontos oka e légből kapott datálásnak nem tudható, talán XIV. Lajos 1666. szeptember 10-ei jegyzékét értelmezhetette félre Köpeczi. Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 75–76 (n. xcviij).

féle *Proiectum* és *Propositiones* tartalmának összevetése is világosan mutatja.³⁴ Utóbbi szövegét hiába alakították interaktívan, és végeztetett rajta többszöri módosítást Grémonville, azonnali aláírásától a Párizsból kapott teljhatalmú felhatalmazása ellenére elzárkózott. Hiába kérte, követelte ezt újra meg újra a két magyar főúr, „Osvaldus” és „Ferdinandus”.

Igen, míg Grémonville titkosított jelentéseiben végig Zrínyi és Nádasdy szerepel tárgyalófélként, a *Propositiones*ben a két konspiráló főúr eme két fedőnéven tűnik fel.³⁵ Előljáróban még az is kiderül a dokumentumból, hogy az immáron harmadik éve szervezkedő „Osvaldus” mintegy egy éve nyerte meg az ügynek „Ferdinandus”-t, s hogy Grémonville hívó levelére „Osvaldus” a Tengeremellékről, „Ferdinandus” „felső-magyarországi” útjáról sietett Bécsbe. A közleményünk címében feltett kérdésre tehát nyilvánvaló a válasz: „Osvaldus” = Zrínyi Péter az összeesküvés történetében, aki valóban 1664 őszén kezdte meg érintkezéseit Grémonville-l. „Ferdinandus” pedig = Nádasdy Ferenc, akit a horvát bán valóban jó egy évvel korábban, 1666 nyarán „szervezett be”.³⁶ A vezetők fedőneveinek téves azonosítása mindennél jobban szimbolizálja azt a tökéletes zavart, ami az összeesküvést feltáró historiográfiát jellemzi. „Osvaldus” nem lehetett Wesselényi nádor, miként Pauler állította. Ezt egyébként már saját citátumából is kikövetkeztethette volna, hiszen amikor arról ír — téves kronológiai helyiértékeken ismertetve a *Propositionest* —, miszerint „*Osvald Ferdinandot* s az ország legnagyobb részét a [francia] szövetségnek megnyerte...”³⁷ akkor rájöhett volna, hogy valami hibádzik azonosításában. Könyvében ugyanis helyesen mutatja be, hogy a francia szövetség szorgalmazója Zrínyi Péter volt,³⁸ nem pedig Wesselényi, „őszerte „Osvald”.

34 A *Proiectum* fordítását lásd: Tusor: Forráskritikai megjegyzések. i.m. a *Propositiones*éra vö. fentebb, 21. j.

35 Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv). Kérésüknek viszont, hogy a számára plenipotentiát biztosító királyi meghatalmazást franciáról latinra fordíttassa, kénytelen-kelletlen eleget tett. Uo., 102.

36 Nádasdy 1666. június–júliusi csatlakozására a szervezkedéshez: *Benczédi: A Wesselényi-féle összeesküvés*. 615. p. – Itineráriuma szerint a gróf tartózkodási helyei ekkor: október 4–8. között Csejte 12–15. között trencsényi fürdők 19–20. között megint Csejte, október 24-én Pozsony november 1-jén: Pottendorf. *Toma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc politikus pályaképe*. Bp., 2005. (ELTE, Ph. D. disszertáció.), 232–233. p. Megjegyzendő, hogy a forrásban „ex superiori Hungaria” szerepel, ami arra utal, hogy a Dunántúlról nézve a „Felső-Magyarországot” tulajdonképpen a XIX–XX. századi „Felvidék” értelemben használták.

37 Az idézetet részletesebb lásd fentebb a 8. j.-nél.

38 Pauler: Wesselényi. i. m. I., 86. p és skk.

Honnan jött Pauler tévedése, nem tudjuk. Jegyzetében Széchy Mária és Iványi Fekete későbbi vallomásaira hivatkozik, ezekben azonban nem található efféle utalás.³⁹ Annak sincsen semmi nyoma, hogy bármilyen megegyezés lett volna a főurak és Grémonville között a fedőnevek használatáról. Továbbá annak sem, hogy akár Zrínyi, akár Nádasdy a *Propositiones*-en, valamint a kiegészítésképpen hozzáfűzött költségterven (*Informatio brevis expensarum*)⁴⁰ kívül bármikor máskor használta volna e fedőneveket, akár a követtel, akár másokkal folytatott levelezésben.⁴¹ Úgy tűnik tehát, hogy „Oszvald” és „Ferdinánd” alakja csupán az 1667 őszi, a horvát bán, az országbíró és XIV. Lajos bécsi rezidense között folyó regényes tárgyalások időszakában kelt életre a magyar történelemben.⁴²

39 Pauler: Wesselényi. i. m. I., 87. p. Jankovics: A „Murányi Venus” i. m. 410–417. p. (Vö. már korábban, 5. j.)

40 A *Propositiones* végsőnek szánt szövegváltozata után a francia rezidensnek megküldött *Informatio brevis expensarum* kiadva: Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 264–265 (n. cccix). – Az *Informatio*t külön is idézi recenziójában Pauler: [Recenzió.] i. m. 348. p.: „Mert a magyar urak a mi ez alkudozásoknak szintén egyik antipathikus vonása — folyvást pénzt kértek, csak-hogy ez a visszatartó vonás is mindinkább enyhül a jelen kiadvány által, melyben p. o. van Zrínyi és Nádasdynak egy részletezése 1667-ből, hogy mire kell a pénz? (264. 1.) és meg kell vallani, hogy elég czél és elég szükséglet volt, a melyre a francia pénzt fordítaniok lehetett” — írja Pauler, aki a jelek szerint tehát alaposan forgatta a Zágrábban megjelent kiadványt. Vö. 19. 29. j. és alább a tanulmány utolsó bekezdését.

41 A két fedőnév sem Nádasdy 1667. november 6-ai, az *Informatio*-t továbbított levelében, sem Zrínyi ekkortájt a követhet intézett soraiban nem tűnik fel. Ezek ugyanakkor más, azonosításra alkalmas részt sem tartalmaznak. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 263–264 (n. cccvii és cviii). Ugyanígy a követ vonatkozó, a *Propositiones* keletkezését, számos tartalmi elemét ismerető jelentései végig saját nevén emlegetik Zrínyit és Nádasdyt. Bogisich: *Acta coniurationem*. i. m. 102–107 (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv). Arról sem lehet tehát szó, hogy a *Propositiones* és az *Informatio* titkosítása során a Párizsba útnak induló iratban neveiket egy esetleges intercettálás esetére helyettesítették a kódolás mellett további biztosítéskül fedőnevekkel.

42 Grémonville előző jegyzetben is idézett jelentéseiben olvashatunk arról, hogy a magyar javaslatok az ő kérésére többször módosításra kerültek. Úgy tűnik, hogy a két fedőnév leginkább a célt szolgálta, hogy a követ számára titkosítás nélkül küldött *Propositiones* (és annak korábbi változatai), valamint az *Informatio* a Pottendorf–Bécs útvonalon netalán illetéktelen kezekbe jutva bizonyos védelemmel legyenek ellátva. Mint a jelentésekből kiderül, és említettük is, Grémonville végül nem volt hajlandó a javaslatok aláírására, és úgy véljük, a 7. pont utáni zárórészben található állítás ellenére („dum hos tractatus subscripserimus”) erre Zrínyi és Nádasdy részéről sem került sor. Párizsba végül a véglegesnek szánt, de még a fedőneveket tartalmazó „munkaszöveg” kerülhetett elküldésre, szám és betűjegyekkel kódolva. Úgy tűnik továbbá, hogy a fedőnevek alkalmazását a magyarok szorgalmazták, akik a követtől azt is kérték — egyébként hiába —, hogy jelentéseiben ne emlegesse őket saját nevükön: „Les Hongrois, c’est ainsy que j’appelleray doresnavant les Comtes Nadasti et Serin, qui ont desiré de moy

4. Kitekintés, értékelés(ek)

Az 1667 novemberében a Zrínyi–Nádasdy-féle *Propositiones* végén 40 napon belül kért reakció⁴³ elmaradása a három éven keresztül folyó szervezkedés elképzeléseit összegző tervezetre, a követ kitérő válaszai,⁴⁴ az 1668. május 6-ai aacheni spanyol–francia békekötés, majd Grémonville 1668. szeptemberi kategorikus elutasítása végleg pontot kellett volna⁴⁵ tennie a magyar rendi Habsburg-ellenes törekvésekre. Azzal ugyan nem jöhettek tisztába, hogy csupán tartalékkártya voltak a francia diplomácia kezében. Grémonville 1667 őszére felélénkült tárgyalási készségét kizárólag az indokolta, hogy amennyiben nem sikerülnek a devolúciós hadjárat elakadása, s a formálódó angol–holland–spanyol szövetség árnyékában az I. Lipóttal párhuzamosan kezdeményezett titkos megbeszélések, és Lipót belép spanyol oldalon a háborúba, destabilizálja hátszágát. A tárgyalások azonban jól haladtak, 1668. január 19-én a császár és XIV. Lajos átmenetileg megegyeztek a spanyol örökség elméleti felosztásáról II. Károly esetleges örökös nélküli elhunytá esetére.⁴⁶

A titkos egyezség azt is mutatja, hogy a francia diplomácia Lipót házasságkötése és felesége szinte folyamatos terhességei nyomán voltaképpen nem számolt kettős örökösödési helyzettel, a spanyol és osztrák ág egyidejű kihalásával, és meghatározóan az elsőre koncentrált. A dupla trónörökösödési szituáció lehetőségének opciója kezdetben a rendi szervezkedés legális vetületének keretétől szol-

que je ne les mentionasse point autrement dans mes depesches que le premier sous le nom de l'ainé et le second du cadet, m'envoyèrent le 4 du courant leurs propositions par escrit, mais je les trouvay bien differentes de la maniere dont nous estions convenus”. Grémonville 1667. november 10-i jelentése Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 104.

43 A 40 napos határidő Nádasdy 1667. november 6-ai, imént idézett levelében szerepel.

44 Kitérő válaszok sorára 1667. decembertől lásd a Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 107. p és skk.

45 „Je luy dis nettement qu' il ne devoit pas seulement songer à esperer de Vostre Majesté la moindre assistance, mai un abandonnement pour tousjours...”. Grémonville jelentése, 1668. szeptember 13. Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 115–116 (n. clxii) Az elutasító mondatot magyar fordításban hozó Bérenger szerint szeptember 19. *Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 287. p. 49. j.

46 A titkos egyezség megkötésének történetét megírta: *Jean Bérenger*: Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur, le traité de partage secret de la succession d'Espagne du 19 janvier 1668. In: *Revue d'Histoire Diplomatique*. 89 (1965) 4. sz. 291–314. p. újabb kiadása: *Guerres et paix*, 221–236. Lásd még *Benczédi László*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés és társadalmi háttere. In: *Századok*, 109. (1975) 509–550, 526–527. p.

gált, legalábbis az egyházi rend számára mindenképpen.⁴⁷ Az aacheni szerződés azonban elgondolkodtathatta volna őket Franciaország aktuális lehetőségeit illetően, hiszen XIV. Lajos a császári beavatkozás nélkül is visszakozni volt kénytelen.⁴⁸ Szekfü Gyula megfogalmazásában: „Ezzel az összeesküvés be is fejezhető volt, hiszen sem a francia, sem a török viszonylatban nem ért el célt... Zrínyi Miklós, Lippay és Wesselényi, ha eddig mennek, bizonyára abbahagyták volna, belátva törekvéseik sikertelenségét.”⁴⁹ Nádasdy talán belátta mindezt, hiszen 1668-ban már voltaképpen passzív maradt.⁵⁰ Zrínyi azonban továbbra sem, 1669-ben Eperjesről írt s küldött követet a francia királyhoz vejével, I. Rákóczy Ferencsel és Barkóczy Istvánnal, bár e téren talán a mindig is meglévő magánegyezkedését folytatta Párizssal.⁵¹

Miként a Szekfü-idézet is mutatja: a magyarok csupán „tartalékkártya” voltak a francia külpolitika kezében. Ezt az összeesküvés alapirodalma, illetve az összefoglaló munkák is világosan látták, és nálunknál sokkal szemléletesebben bemutatták.⁵² Az viszont, hogy ennek a kártyajátéknak, illetve játékoknak mi volt a tényleges, számos tanulságot mutató menete, ki melyik játékos volt benne, to-

47 A Lipót esetleges halála esetén beálló trónöröklési szituációval kapcsolatos elképzeléseket lásd Giulio Spinola nuncius 1665. november 28-ai szenzációs jelentését: Archivio Apostolico Vaticano, Segreteria di Stato, Germania, vol. 175, fol. 636r–638v. Kiadása, fordítása és elemzése: *Tusor Péter*: „Et a pensare al successore in caso”. Szelepchény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). Levéltári Közlemények, 2021. S. a.

48 A devolúciós háborút, a lezáró aacheni békét és az európai nemzetközi helyzet trendjeit a rendi szervezkedés alapirodalma behatóan ismerteti. Vö. fentebb, 4. j. A korszak nemzetközi irodalmának kiterjedt könyvészetére: *William Young*: Europe in the Age of Louis XIV (1661–1715). International Politics and Warfare in the late Middle Ages and Early Modern Europe. VI: A Bibliography of Diplomatic and Military Studies, Chapter 6. (<https://internationalhistory.files.wordpress.com/2013/01/chapter-63.pdf>) valamint az előzményekre is kiterjedő válogatott könyvészettel: *David Onnekink*: Treaty of Nijmegen (1678–79). Encyclopedia of Diplomacy I–IV. (ed. by Gordon Martel), Hoboken (New Jersey) 2018. ord. alph./cron.

49 *Szekfü*: A XVII. század i. m. 174–175. p.

50 Talán már 1667 decemberében lehetett némi információja a francia–császári titkos egyezség előkészületeiről: „Insinuatum est mihi tuum principale esse in terminis compositionis: si id verum sit, quid amici sperare possunt?” – kérdezte rövid levélben Gremoville-től. Annak 1667. december 8-ai jelentése: Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 107 (n. cxlv).

51 Vö. *Pauler*: Wesselényi. i. m. I. 234–235. p. Az 1669. április 25-ei levele XIV. Lajoshoz I. Rákóczi Ferencsel és Barkóczy Istvánnal együtt, illetve követutasításuk kiadva: Bogisich: Acta coniurationem. i. m. 270–271 (n. cccxii–xiii). Zrínyi „szerepeinek” legjobb összefoglalása: *Benczédi*: Az 1670. évi tiszavidéki felkelés. i. m.) 524–526. p.

52 Akár Szekfü az idézett helyen, talán ő a legszemléletesebben vagy Benczédi, Bérenger stb. idézett munkáiban. Lásd az összeesküvés válogatott alapirodalmát, fentebb, 4. j.

vábbb az, hogy mi is volt például Wesselényi tényleges szerepe a róla elnevezett összeesküvésben,⁵³ mindezidáig nem volt kellően tisztázott.

A negyedfél évszázada megácsolt bécsújhelyi, bécsi vesztőhelyig nem kísérjük el a *Magnatenverschwörung* résztvevőit. Helyette megfogalmazzuk a jelen vizsgálat során szerzett tapasztalatainkat. Vagyis azt, hogy a Wesselényi Ferenc nádor halálával az 1664-et követően kibontakozó rendi szervezkedés történetében bekövetkező cezúra élességét szemléletesen bizonyítja, miszerint az újabb francia szövetségkötési tervzet: az úgynevezett *Propositiones* semmilyen formában nem köthető Wesselényi Ferenc nádorhoz, miként a kidolgozásához kapcsolódó, Grémonville-lel (fogadóban, erdőben, a pottendorfi várban) folytatott regényes tárgyalások sem. A konkrét francia–magyar hadászati együttműködés részleteinek taglalása (például a Karintiára törő 15000 magyarral Tirolon keresztül egyesülő elzászi francia csapatok), illetve kudarc esetére Rajna-menti birtokok, kegydíj kérése, fiaik túsul adása: mind–mind Zrínyi Péterhez és Nádasdy Ferenchez fűződik. A *Propositiones* 1667 novemberében keletkezett, szövegét a bán és az országbíró többször módosította a Grémonville-lel folytatott, 1667. november elejei sorozatos találkozók során. Utóbbiakat Pauler tévesen tette 1667. január elejére. Kapitális hibát ejtve összekeverte a *Propositionest* a Wesselényi által valóban a francia követ ösztönzésére, bécsi tárgyalásuk alkalmával XIV. Lajoshoz írt, de Zrínyi Péterrel közösen jegyzett 1666. december 16-ai levéllel. A *Propositiones*ben megjelenő fedőnevek megfejtése: Osvaldus = Zrínyi; Ferdinandus = Nádasdy. Mindez Pauler Gyula olvasatában Osvaldus = Wesselényi; Ferdinandus = Zrínyi volt. Egy összeesküvés vezetőinek téves dekódolása mindennél kifejezőbben szimbolizálja a pozitivistá történetírás módszertani hiányosságait.

A vatikáni kutatások felől közelítve nem vállalkozhattunk és nem vállalkozhatunk az 1664-ben kibontakozó rendi szervezkedés modern és módszeres feldolgozására. Részleges dekonstrukciónk majd rekonstrukciónk viszont azt mutatja: a *Magnatenverschörung* módszeres és modern feltárása a magyar tudományosság fontos feladata. Ez négy tanulmányt felölelő vizsgálatunk programadó végkövetkeztetése.⁵⁴ A mienknél jóval kiterjedtebb kutatás elvégzésére a Nádasdy, Zrínyi, Frangepán és Bónis kivégzésének 350. évfordulója remélhetőleg kellő ösztönzést ad majd. Az alapkutatósi hiányosságok a jelek

53 Vö. ehhez *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m. eredményeit is.

54 A jelen írás előzményéül szolgáló három tanulmány adatai fentebb, 1–3. j.

szerint ugyanis jóval súlyosabbak azoknál az érveknél, melyek alapján már R. Várkonyi Ágnes is sürgette a „Wesselényi-szervezkedés forrásaink rendszeres feltárását”-t és „közreadását”-t.⁵⁵ Tudniillik a már feltárt és kiadott források kielégítő hasznosítására sem került sor eddig. Elvégzett kutatásunk ezt bizonyítja. Mi több, nemcsak a francia és latin nyelvű diplomáciai iratok esetében nem történt meg a kellő mélységű feldolgozás a historiográfia narratíváiban, hanem a kivonatosan magyarul publikált páрмаi követjelentések viszonylatában sem. Utóbbiakból tudniillik világosan kiderül, hogy bécsi udvar 1669-ben és 1670 elején nem nemtörődömségből, figyelmetlenségből nem lépett fel a szervezkedés ellen, melyről egyre több és megbízhatóbb értesülése volt, miként ezt idáig szinte minden történész egybehangzóan állította.⁵⁶ Hanem bizonyíthatóan amiatt, mert a ratifikált és megerősített vasvári béke ellenére sokáig a törökök beavatkozásától tartott! Erre a félelemre a hódoltsági pasák magatartása kellő alapot adott.⁵⁷

Egyértelmű: gyakorlatilag az alapoktól kezdve el kell végezni a fennmaradt források szövegeinek újra feltárását és textológiai és filológiai elemzését, e nélkül bármilyen kutatás csupán gombokat varrogat egy nem létező, pontosabban létező, de nem ismert kabáthoz. És nyilván nem csak az 1660–1670-es évek történetének viszonylatában.

Forráskritikai észrevételeink, mind itt, mind megelőző tanulmányunkban leginkább Pauler kutatásaira irányultak és plasztikusabbá teszik monográfiája „több módszerbeli és ténybeli hiányosságát”, melyet a modernkori kutatás már észrevé-

55 Összegző és értékelő nagyívű tanulmányának zárómondatában: R. Várkonyi: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez. i. m. 459. p. Lásd e tanulmány alább idézendő helyeit is.

56 Lásd ismét a 4. j.-ben idézett alapirodatalmat.

57 Giovanni Chiaromanni október–decemberi jelentései szerint Montecuccolit erősen aggasztotta Győr rossz állapota a kállói magyar őrség a váradi pasával tárgyalt az átállásról, továbbá „több magyar tárgyalásokat kezdett az udvarral a felségsértési vád alóli fölmentetésük miatt, és császári miniszterek tanácsalanok voltak, mivel féltek, hogy a felső-magyarországi vármegyék átállanak a törökökhöz”. Melynek törökök általi elfogadása reális opciónak tűnt. 1670. január elején tudniillik a következőket jelentette Chiaromanni: „az esztergomi érsek futár által tudatja az udvarral, hogy a török újból föl hívta a bányavárosokat s a Vágón inneni falvakat Pozsonyig, hogy hódoljanak meg. Félt, hogy császári segély hiányában meg fognak hódolni. Felső-Magyarországban is a törökök nagyban fáradoznak azon, hogy a magyarokat zsarolásokkal vagy szép ígéretekkel meghódoltsassák”. Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 3. füz., A XVII. századból származó oklevelek kivonatai. Bp., 1901. 260. p. n. 1629., 1630. 260–261. p. n. 1632. és 265 p. n. 1651. Ugyancsak Chiaromannitól tudjuk, hogy bár a Porta megtagadta a támogatást Zrínyitől, az egri pasa még 1670. decemberben is ellenállásra biztatta a magyarokat. Uo., 296. p. n. 1806.

telezett.⁵⁸ Paulernek e hibákon túlmutató, téves rekonstrukciói legfontosabb okául azt láttuk és látjuk, hogy a francia követjelentések esetében nem jutott hozzá az eredeti forrásokhoz, és töredékes másolatokból, kivonatokból volt kénytelen dolgozni.⁵⁹ A kép teljessége érdekében ugyanakkor feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ezzel korántsem áll egyedül a korábbi századok homályában elsőként módszeresen eligazodni akaró pozitívista történétírók sorában. Sőt, akár még Szilágyi Sándor, Fraknoi Vilmos monográfiáihoz képest is művének szerkezete és nyelvezete, a bécsi udvar és szereplőinek bemutatása, a bel- és külpolitikai viszonyok bemutatása, történeti jellembrázolásai professzionálisnak mondhatók. Ahogy tapasztaltuk, a bécsi és hazai források, melyeket közvetlenül tanulmányozhatott, sokkal szilárdabb alapot jelentett elemzése számára. Egyedül a Rottal-anyag, illetve az egri káptalan által felvett tanúvallomások hiányoznak fájóan munkájából. Ezeket később Benczédi László pótolta.⁶⁰

A vizsgálataink során korrigált és komplementált Pauler Gyula az itt elősoroltaknál kiterjedtebb szakmai erőnyeit R. Várkonyi Ágnes vette számba. Aláhúzta, hogy Pauler narratívájának sikerült kiemelkednie a korszak nemzeti romantikus szemléletéből, s azt is, hogy hatása ugyanakkor nem lett általános. Egy kérdést azonban igazából nem tudott megválaszolni. Jelesül azt, hogy Pauler, aki „szinte naprakészen követte a horvát, francia, a német és az osztrák tudományosság teljesítményeit”, a témában, „miért nem adta ki a rendkívüli kutatói teljesítménnyel összegyűjtött anyagát”? Nos, mi megkockáztatjuk a választ. A történész, aki még 1897-ben is élesen utasította vissza és már-már gúnyosan korrigálta a monográfiáját ért legkisebb kritikát,⁶¹ Bogisich forráskiadványa megjelenése nyomán legkésőbb 1890-re, recenziója megírása idejére nyilvánvalóan tisztába jött alap-

58 Leginkább: *Bene Sándor*: Hóhérok teátruma. A Wesselényi-mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei. In: Siralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról. Szerk.: Bajáki Rita – Hargittay Emil. Piliscsaba, 1997. 32–85. p. és *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 154. p. Vö. *R. Várkonyi*: A Wesselényi-szervezkedés i. m. 438–440. p. (főként 439. p., 60. j.).

59 Vö. korábban, 10. j. Bogisich látta az eredetieket, a Wesselényi-féle Proiectumot mégis katasztrofálisan félrekezelte. Vö. *Tusor*: Forráskritikai megjegyzések. i. m.

60 Gyakran idézett munkái mellett lásd leginkább kandidátusi értekezését: *Benczédi*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés, i. m. A Rottal-anyagra már Pauler Gyula felhívta a figyelmet: *Pauler*: [Recenzió.] i. m. 352–353. p. Arra, hogy utólag miért nem aknázza ki ezt az anyagot (sem), tanulmányunk következő, záró bekezdése ad magyarázatot.

61 Vö. *Pauler Gyula*: Nyílt levél. Századok, 31. (1897) 314–316. p.

vető tévedéseivel.⁶² Ezekhez azonban kognitív disszonanciával viszonyult. Hibái önkéntes beismerése a korabeli tudományos élet — politikai erővonalak mentén is — kiélezett viszonyai közepette jószerevével szakmai öngyilkossággal ért volna fel, és egész addigi életművét lerombolta volna. Mintegy 130 év után elvégezve ezt a feladatot, pontosabban annak egy részét, és történelmi optikával nézni történelmi teljesítményét, erről azonban szó sincs. Pauler életműve nem csekély hibái ellenére is maradandó.

FÜGGELÉK

„Propositiones” — Nádasdy Ferenc és Zrínyi Péter előterjesztései a bécsi francia rezidensnek

Pottendorf/Bécs, 1667. október vége/november eleje

A legkeresztényebb király teljhatalmú követének, Grémonville úrnak
bemutatott javaslatok⁶³

Már a harmadik évforduló telt el azóta, hogy Oswaldus, látva a hazának s szabadságainak a jelen zavaros kormányzat miatt nyilvánvalóan fenyegető romlását, magyar nemzete segítségére kívánt sietni, és a győzhetetlen legkeresztényebb királyhoz folyamodott annak hűséges minisztere, a Bécsben időző Grémonville úr révén, aki által attól kezdve mostanáig csupán reménnyel, jó szavakkal lett lelkesítve, s bizony semmi tényleges eredményre nem jutott. Jóllehet a mondott Oswaldus sok munkával, fáradozással és költséggel állandó veszélynek kitéve az összes országlakost csatlakozásra készítette szándékához, sőt Ferdinandust is mintegy egy esztendő leforgásával ezelőtt biztosan rávette terve támogatására.

Megkapva tehát a nevezett Grémonville úr jelen hó 6-án kelt levelét, úgy Ferdinandus, mint Oswaldus, kiknek érkezését levelében komolyan kérte, hátra-

62 *Pauler*: [Recenzió.] i. m.347–353. p. arra, hogy fel kellett ismernie tévedéseit, lásd fentebb 29 és 40. j.

63 Az eredetileg latin szöveg nyomtatott kiadására lásd fentebb, 20. j. A kiadás az egyetlen fennmaradt forrás alapján készült: Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Correspondance politique, Hongrie, vol. 2, Fol. 120r–124v (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár, 40 033 d.) (Grémonville Párizsba küldött titkosírási másolata és feloldása).

hagyva minden egyéb dolgukat — Ferdinandus Felső-Magyarországról, Osvaldus pedig a tenger melléki részekről — Grémonville úr óhajtásaira útra keltek hozzá. Biztosak voltak abban, hogy Grémonville úrnak nem csupán az ő meghallgatásukra van teljeskörű felhatalmazása, hanem arra is, hogy velük mindenféleképpen egyezsége jusson.

Ami pedig továbbá a mi javaslatainkat illet, azokat korábban néhány alkalommal három pontban nyilvánítottuk ki:⁶⁴

1. A legádázabb ellenség törökök torkában lévén, amíg tőlük megszabadulunk, milyen biztonságot tud ígérni a legkeresztényebb király velük szemben?

2. Hogy a magyarok szabadságát, melyet a mostani kormányzat megszüntetett, régi sértetlen állapotába visszaállítsa.

3. Hogy Magyarország elfoglalt határait az ellenségtől visszaszerezze és helyreállítsa.

Mindezeket elnyerve mi is ajánlottuk annak valóra váltását, hogy az összes keresztény fejedelem előtt Franciaország királyainak vére vetessen tekintetbe, és senki más, csakis aki ebből a vérből származik, választassék a szokott feltételekkel, az ország ősi rendelkezései és szabadságai szerint Magyarország királyává.

Mindeközben jóllehet napról napra növekszik a magyarok igája, mégsem sikerült oly sok instanciára sem Grémonville úrtól bármiféle, óhajtott választ nyerni. Felső-Magyarország vármegyéi mintegy reményt veszítve és a legkeresztényebb királytól magukat elhagyatottként érezve s látva, hogy a legkeresztényebb király az elhúzódság felé tartó háborúba bonyolódott, illetve hogy innen való nagy távolsága okán sem a törökök ellen nem képes háborút indítani, sem őfelsége serege nem tud elég gyorsan szomszédságunkba sietni az Ausztriai Ház ellen, az erdélyiekkel együtt a törökökhöz folyamodtak. Ezen az úton akarják a szerencsét megkísérteni, és őket számosan utánozni szándékoznak. Utóbbiakat mi őfelsége⁶⁵ legutolsó határozatára hivatkozva az ilyesfajta gondolatokból eltántorítani iparkodtunk. Tudván-tudjuk, hogy ha egyszer a magyarok a törökökhöz csatlakoznak, egykönnyen nem szabadulnak tőlük, és igen kell félni attól, hogy egyesült erővel háborút viselve nagy előre haladásokat tennének. S bizony, ha Magyarország határaitól [kiindulva] a törökök megszállják a szomszédos provinciákat, azokból könnyűszerrel tovább terjeszkedhetnek.

64 A forrás itt átmenetileg átvált T/1. személybe, de az alany továbbra is Osvald (Zrínyi) és Ferdinánd (Nádasdy).

65 Tudniillik XIV. Lajos.

Ferdinandus és Osvaldus mindig elborzadt attól, hogy magukat a törökökhöz kössék, és mindezidáig semmiféle tárgyalásba nem bocsátkoztak sem velük, sem másokkal, akik hasonló dolgokat mozgatnak. Azon fogadásukhoz kötötték inkább magukat, hogy a legkeresztényebb király segítő hatalmával szülessék ismét újra a haza üdvé. Mi több, erősen remélik annak bekövetkeztét, hogy ha a segítséget látják, a többiek is örömet visszakoznak a törököktől. Ennélfogva a legkeresztényebb király akár tárgyalások által valamely bizonyos időre jusson fegyverszünetre az oszmánokkal — addig tudniillik, ameddig nem tud ellenük nyíltan hadra kelni értünk —, nehogy azok a magyarokra törjenek; akár pedig őszintén tárja fel előttünk, milyen úton és módon akar bennünket kiszabadítani a török iga alól. Ha ugyanis a magyarok nem lesznek biztonságban a török beavatkozástól, semmikképpen nem áll módjukban bármit is véghezvinni. Ellenkezőleg viszont, biztonságban lévén az oszmánok felől, ha az Ausztriai Ház ellen Magyarországon fegyverre kell majd kelni, s a legkeresztényebb király gondoskodik a kért szükségletekről két vagy három hónapra, a magyarok negyvenezer emberrel tudnak majd az örökös tartományokra: Sziléziára, Morvaországra és Ausztriára támadni. Ám olyan csapatokkal, melyek nem erősségek ostromára, hanem inkább országok feldúlására és elnéptelenítésére alkalmasabbak, és egyező módon Carniolára, Carinthiára legkevesebb tizenötezer katonával képesek támadni. Ha pedig Tirolon keresztül a legkeresztényebb király elzászi erői hozzájuk tudnának csatlakozni, jeles hadműveletek válnának lehetségessé. Miként akkor is, ha Csehországon keresztül érkezhetsé a segítség a legkeresztényebb királytól, a mondott magyarokkal a Dunán át egészen a hegyekig,⁶⁶ e területről pedig magukig a bécsi kapukig nyílik majd odavezető út. Tehát vagy valamennyi ideig itt és most csendben kellene még maradni, vagy pedig azonnal cselekedni. Mindkét esetben szükséges lefoglalni egyidejűleg az embereket, a toborzás megkezdése után ugyanis elfogy a nép. Jóllehet ugyanis úgy tűnik, hogy az Ausztriai Ház pénzsűkében van, ennek nem szabad okot adnia a lelkesedésre, látva ugyanis a szükségét, a legvégsőket fogja megkísérelni. Tudniillik nincs híján az eszközöknek, hogy sokakat magához édesgessen, akik saját költségükön néhány regimentet állítanak majd fel, sőt a rablás reménye is csábítja az embereket. Azokat pedig, akik a törökökhöz futottak, ha azon nyomban a lehető leggyorsabban nem dolgozzuk meg, később már lehetetlen lesz visszahívni. Ezért haladék nélkül gondoskodni kell az eszközökről, s egyszersmind szíveskedjék Grémonville úr nyíltan kinyilvánítani: mit is szeretne uralkodója nevében, hogy a fentebb mondottakban megcseleked-

66 Nyilván a Felső-Magyarországról érkező csapatok dunai átkeléséről van szó az észak felől érkező franciáké mellett.

jünk? Hogy tehát Ferdinandus és Osvaldus biztonsággal járhasson el, a legkeresztényebb király nevében adandó biztosítékot óhajtának.

1.⁶⁷ E hiteles módon kiállított biztosítékot a maga és utódai nevében adja⁶⁸ a király, miszerint akár az összes, akár az egy-egy ellenséggel kötendő béketárgyalások idején majd nem zárja ki a magyarokat, hanem azok megelégedésével és egyetértésével fog békét kötni és őket is belefoglalja.

2. Mind a készpénzt, mind pedig a hadi muníció illetően tüstént arányos segílyt szolgáltatasson, és ezekkel ne hagyja el a magyarokat, amíg a háború tartani fog.

3. Hogy a csapatokkal és jó katonatisztekkel a magyarokat támogassa, és tegye nyilvánvalóvá, hogy milyen módon képes nekik segítséget nyújtani. Jelesül legkevesebb ezer lovassal és két- vagy háromezer gyalogossal, akiket a legkeresztényebb király németországi fejedelem barátai útján toborozhatna, vagy színelg Lengyelország királyának neve alatt.⁶⁹

4. Amikor majd saját királyi katonasága a Magyar Királysághoz fog közeledni, ne tűrje, hogy a katonaság fosztogatni kezdjen, hanem gondoskodjék a legkeresztényebb király megfelelően minden szükségletéről.

5. Bármit visszaszerez azok közül, melyek egykoron Magyarországhoz tartoztak és elszakításra kerültek az országtól, azokat tőle soha többé el ne válassza a legkeresztényebb király, sőt a régi törvények és szokások szerint úgy világi, mint lelki szabadságában a magyarokat megtartsa.

6. Saját szövetségeibe vonja be a magyarokat is, kiváltképpen a Római Birodalommal.

7. Hogy a szomszédos országoknak, melyek a magyarokkal együtt azok munkálkodása nyomán alá kívánják vetni magukat a legkeresztényebb királynak, az általunk ígért szabadságaikat, melyeket régtől fogva bírtak, tartsa meg. Ami pedig saját személyüket illeti, Ferdinandus és Osvaldus a következőket óhajták.⁷⁰

67 Jóllehet a forrásban ott a sorszám, a közlés ezt nem hozza, és új bekezdést sem alkalmaz, ami hiba.

68 A közreadó kiegészítése zárójelben [(‘det’)], a kéziratból hiányzik. Az explikatív felsorolás-jellegből következőleg ugyanakkor a hiányos szerkesztés nem szokatlan, a latin szöveg a hiányos szerkesztéssel is helyes és érthető, az ige inkább a modern nyelvi fordításban alkalmazandó.

69 Utóbbi 1677-ben megvalósult. Az Erdéllyel kötött varsói szerződés keretében Lengyelországban francia pénzen toborzott 3000 főnyi francia segílyhad kelt át a Kárpátokon és ütközött meg októberben a Habsburg-erőkkel Nyalábvárnál. *Köpeczi: A Thököly-felkelés és kora. i. m 91. p.*

70 Innentől a szöveg átvált T/1-be, vsz. egy másik iratból lett beemelve.

Tanulmányok

Amennyiben mostoha szerencse folytán a dolgok nem sikerülnének szándékunk szerint, s mivel tudniillik a legkeresztényibb királyért életünket, kedves utódunkat és minden vagyonunkat veszélyeztetjük, azon esetben, ha az országból számkivetésbe kellene vonulnunk, tudni kívánjuk, milyen viszonzásban reménykedhetünk, s miféle biztosítékban. Hogy tehát azt, amit a legkeresztényibb király ígérni készül, csalhatatlanul elnyerjük, most előzetesen mindkettőnk számára gondoskodjék a Birodalomban a Rajna mentén bizonyos mértékű javokról a legkeresztényibb király, melyeket fejenként legkevesebb 50 ezer tallér értékben ránk írasson. Évenként pedig bizonyos járadék utalványoztassék számunkra ő királyi felsége bőkezűsége szerint.

A dolgok kedvező végkimenetelét elérve nekünk vagy leszármazottainknak egy meghatározott mértékű, említésre méltó viszonzást adományozzon. Ám hogy a legkeresztényibb király bennünk is megbízhatson, jóllehet életünk az ő kezében kerül, amikor e szerződést aláírjuk, mindazonáltal készek vagyunk egyfelől esküt tenni a feszületre, másfelől fiainkat egy bizonyos kijelölendő helyre kezesül küldeni, ahol a királyi felség felügyelete alatt és hatalmában lennének. Azon kikötés előre bocsátásával, hogy olyan helyre kerüljenek, ahonnan jelenlétük okán a titok nem juthat napvilágra. Vagy pedig készek vagyunk várainkba királyi katonaságot engedni valamilyen ürügy alatt, mintha a saját pénzünkön kerültek volna felfogadásra. E katonáknak azonban előre szem előtt kell tartaniuk, hogy jövedelmeknek semmiféleképpen nem árthatnak, és semmilyen kárt nem okozhatnak. Illetve készek vagyunk arra, hogy ha bármi más kerül javaslatba, minden tisztos feltételre ráálljunk.⁷¹

71 A szövegben számos, a történetírás által még nem hasznosított információ van, értelmezésüket (vö. például „ultima resolutio”) a jövő kutatásaira bizzuk.

KREITER JÚLIA

BETHLEN GÁBOR 1615/1616. ÉVI MOLDVAI VÁLSÁG ALATTI KÜLPOLITIKÁJA EDDIG ISMERETLEN FORRÁSOK TÜKRÉBEN*

Az „új diplomáciatörténet” jellemzői

Az utóbbi időben a diplomáciatörténet egyre népszerűbb kutatási területté vált a történettudományban. Ezen a téren hazánkban az Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom viszonyának vizsgálata került előtérbe.¹ A diplomáciai interakciók során keletkezett különböző követjelentések és instrukciók betekintést nyújtanak számunkra a korabeli eseményekbe, ezen források révén azonban nem csak a felek kommunikációja nyomán keletkező információkba, hanem ezen információk kifejezőmódjába is betekintést nyerhetünk. Ilyen típusú vizsgálatok révén lehetőségünk nyílik megismerni a fogalmazás és fordítás adta eltérésekből adódó félreértések jelentőségét. Az eddigi kutatásoknak köszönhetően például a különféle követek tevékenységének vizsgálata is szerves részévé vált a történeti munkáknak, illetve az ő beszámolóik, jelentéseik nem csak az eseménytörténet alaposabb megismerését teszik lehetővé, hanem a történelmi személyiségek korabeli megítéléséről is többet tudhatunk meg.² Ezzel a diplomáciatörténet sok esetben új nézőpontokkal is bővítheti egy adott korszakról való ismereteinket.

Az eseményformáló személyiségek – uralkodók, politikai vezetők – gyakran éltek a disszimuláció eszközével is, ami Ács Pál szerint a hallgatás művészete, a valóság és látszat elkülönülése. Ez a jelenség nem volt újkeletű, és a XVI. század

* Tanácsaikért és a szövegértelmezésben nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Szabados Jánosnak, Jakó Klárának és Papp Sándornak.

- 1 A diplomáciatörténet – azon belül is a Habsburg–oszmán diplomáciatörténet – kapcsán a Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem Oszmán-kori Kutatócsoport (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat) kutatásait emelném ki, akik a két birodalom közötti békepéldányok feltárását és néhány béke kapcsán a tárgyalások menetét vagy a diplomáciai apparátust vizsgálták. *Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2017. *Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2018. *Papp*, 2018a 86–99. p., *Papp*, 2018b 28–33. p., *Papp*, 2019. 172–182. p.
- 2 *Strohmeier*, 2017. 177–199. p. Példaként hozható Johann Rudolf Schmid pályája, aki tehetségének köszönhetően fényes karriert futott be a Habsburg–oszmán diplomácia területén. *Meienberger*, 1973. 106–129. p., *Strohmeier*, 2013. 21–29. p., *Cziráki*, 2015. 847–853. p.

vége felé egyre nagyobb teret nyert magának a politika színterén.³ Szent Ágoston kijelentése szerint a hazugság és az elhallgatás között nincsen különbség, akkor is elítélendő, ha jószándék áll mögötte.⁴ Ez a megállapítás azonban figyelmen kívül hagyja az adott körülmények vizsgálatát. Egy állam helyzetének stabilizálásához olykor elengedhetetlen a manipuláció vagy a disszimuláció eszközének alkalmazása, főleg egy olyan állam esetében, mint az Erdélyi Fejedelemség, amely a kora újkorban két hatalom határterületén feküdt, így Bethlen Gábornak is élnie kellett az imént említett eszközökkel.

Bethlen Gábor hatalomra kerülése és kezdeti uralmának nehézségei

Bethlen Gábor, Bocskai István fejedelem halála után nem annak kijelölt örökösét, Homonnai Drugeth Bálintot⁵ vagy a rendek által megválasztott Rákóczi Zsigmondot,⁶ hanem Báthory Gábort⁷ támogatta, aki mellett saját befolyásának is teret kívánt biztosítani. Báthory azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az erdélyi nemesek részéről számtalan panasz volt erőszakos viselkedésére, melyeket jeleztek a Porta felé is. Báthory szélsőséges, kiszámíthatatlan magatartást tanúsított az őt pártfogoltak felé is. Többek között Bethlen Gáborra és annak feleségére⁸ is rátámadt, emellett pedig könnyelmű és laza erkölce miatt is sok szó érte, 1608-ban pedig Nagyszeben elfoglalásával a szász universitást is magára haragította. Mindezek miatt Bethlennel való kapcsolata kettősnek mondható. Bethlen tanácsosként a fejedelem bizalmasainak egyike volt, részt vett mellette a Radu Șerban havasalföldi vajda elleni hadjáratban⁹ és a belpolitikai konfliktusok megoldásában is segédkezett. Bethlen Gábor már a Bocskai-felkelés idején is az ún. törökös párthoz tartozott, így amikor Báthory a Habsburgokkal törekedett kedvezőbb kapcsolatot kialakítani, Bethlen szervezkedni kezdett ellene, azonban a fejedelem tudomást szerzett róla, ezért 1612-ben Bethlennek menekülnie kellett. Oszmán pártfogóinak, többek között Tirjáki Haszan budai pasának és Iszkender

3 Ács, 2010, 13–14. p.

4 Uo. 15. p.

5 Papp, 2006. 133–152. p.

6 Papp, 2008. 813. p.

7 Báthory Gábor uralkodásáról újabban lásd az alábbi tanulmánykötetet: Papp – Jeney-Tóth – Ulrich, 2009.

8 Veress, 1914. 302–303. p.

9 Veress, 1914. 300. p.

kanizsai beglerbégnek a támogatásával sikerült elfogadtatnia I. Ahmed szultánnal fejedelmi jelöltségét.¹⁰ A szultán fegyveres segítséget is nyújtott Bethlen számára, és a már említett pasák mellett Sahin Giráj tatár kánt, a moldvai és a havasalföldi vajdákat is hadba szólította. 1613. október 21. és 23. között, egyedülálló módon az Iszkender pasa által fejedelmválasztás céljából összehívott kolozsvári országgyűlésen az erdélyi rendek megválasztották Bethlen Gábort fejedelmüknek.¹¹ Az említett körülmények miatt azonban a fejedelem kiszolgáltatottá vált a töröknek.

Bethlen Gábor uralkodásának kezdeti időszakában hatalmának megerősítése bizonyult a fő feladatnak, ami a gyakorlatban az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia közötti diplomáciai lavírozást jelentette.¹² Erdély, Moldva és Havasalföld között szoros politikai kapcsolat alakult ki, hiszen a három terület hasonló helyzetben volt, mivel mind vazallusai voltak az Oszmán Birodalomnak, igaz Erdély kedvezőbb státuszt élvezett.¹³ A három vazallusállam gazdasági és politikai kölcsönhatásban is állt egymással,¹⁴ a továbbiakban ez utóbbi kérdésről, a politikai kölcsönhatásról lesz szó.

Bethlen Gábor és az 1615/1616. évi moldvai válság

Tanulmányomban iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedeleme 1615/1616. évi moldvai válság kezelésében betöltött szerepéről teszek közzé újabb iratokat. A fejedelemség és a vajdaságok kapcsolatának története ekkor már hosszabb múltra tekintett vissza.¹⁵ A megnevezett időszak történéseiről már több munka is napvilágot látott,¹⁶ azonban az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) Hadilevéltárában (Kriegsarchiv) található még feltáratlan dokumentumok, melyek-

10 A körülményekre lásd: *Sudár*, 2011. 977–978. p., *Papp*, 2015. 78–81. p.

11 *Szilágyi*, 1867, 1–18. p., *Sudár*, 2011. 976–978. p., *Papp*, 2014. 36–48. p.

12 Ezt akkoriban „semlegességnek” (Neutralität) nevezték, azonban Melchior Khlesl szerint a „semleges” fejedelmek a Portához húznak. A körülményekről és az említett témáról lásd: *Cziráki*, 2012a, különösen: 350. p., 353–355. p. *Cziráki*, 2012b különösen: 325. p. 15. jegyz. *Cziráki*, 2013. 87–101. p.

13 *Kármán*, 2012. 48. p.

14 *Jakó*, 2016. 273. p.

15 Összefoglalóan a kérdésről lásd: *Balla*, 2015. 9–20. p. A térség tizenöt éves háború alatti eseményeire lásd: *Papp*, 2017.

16 *Sebestyén*. 1979. 402–407. p., *Cziráki*, 2010. 193. p., *Sudár*, 2011. 984–985. p., *Constantinov*, 2014. 19–25. p., *Borbély*, 2015. 197–204. p.

kel nem, vagy csak nagyon érintőlegesen foglalkoztak eddig.¹⁷ Forrásközlő tanulmányom célja tehát, hogy újabb adalékokkal járuljak hozzá Bethlen Gábor uralkodása korai szakaszának politikájához. A dokumentumok rávilágítanak, hogy a fejedelem nem volt egyszerű helyzetben, azonban igyekezett a körülményeket saját előnyére is fordítani.

A Porta és a Habsburgok politikai nyomása mellett Bethlennek ugyanis 1615-től Lengyelország térségbeli befolyásával is számolnia kellett,¹⁸ hiszen ez év novemberében Moldvában Ștefan Tomșa vajda (1611–1615) ellen felkelés tört ki annak kegyetlenkedései miatt.¹⁹ Bethlen Gábor október 10-én és november 20-án kelt leveleiben beszámolt Dóczy András szatmári főkapitánynak (1610–1618)²⁰ Tomșa vajda moldvai bojárok irányába tanúsított kegyetlenkedéseiről,²¹ valamint a novemberi moldvai eseményekről és egyúttal tájékoztatta arról is, hogy a Lengyelországba menekült bojárok a lengyel csapatok segítségével betörni készültek Moldvába, a vajda azonban akkor nem kért segítséget a fejedelemtől.²² Végül az egykori vajda Ieremia Movilă (1600–1606) fia, Alexandru Movilă (1615. november 22. – 1616. augusztus 2.) lengyel segítséggel elfoglalta Moldvát, Tomșa pedig kénytelen volt elmenekülni.²³ Tomșa távozásával azonban az oszmánok egyik bizalmi emberét távolították el, ezért a Porta felszólította Bethlen Gábort, hogy igyekezzen megsegíteni az elűzött moldvai vajdát.²⁴

A moldvai válság számos olyan kérdést vet fel, melyekre nincs egyértelmű válasz. Több opció is lehetséges, hogy Bethlen a jelöltek közül kit látott volna szívesebben a moldvai vajdai székben. A lengyel betörést és a vajda elűzését követően Ștefan Tomșa, Radu Mihnea és Alexandru Movilă felé is látszatlépéseket tett a fejedelem. Dóczy András 1616. január 20-án Thurzó György nádornak megírta, hogy Bethlen hadimustrát tart, de szerinte a fejedelem azért kezdett szervezked-

17 Veress Endre 1937-ben, Bukarestben megjelent forráskiadványában, a Kriegsarchivban található dokumentumok közül már közölt néhányat. Vö. Bethlen Gábor, Péchy Simon és Forgách Zsigmond vonatkozó levelei. *Veress*, 1937. 62–65. p.

18 *Kármán*, 2019. 119. p.

19 Az eseményekre lásd: *Costin*, 1980. 71–72. p.

20 Dóczyról lásd: *Mohácsi*, 2014. 131–137. p., *Pálffy*, 1997. 285. p.

21 Bethlen Gábor Dóczy Andrásnak, Medgyes, 1615. október 10. *Veress*, 1937. 52–53. p.

22 Bethlen Gábor Dóczy Andrásnak. Gyulafehérvár, 1615. november 20., *Veress*, 1937. 60–61. p.

23 *Sebestyén*, 1979. 402. p., *Borbély*, 2015. 201. p.

24 *Sebestyén*, 1979. 403. p. Bethlen Gábor Mehmed pasa kajmakámnak, Kolozsvár, 1615. december 7. TMÁO I., 139–140. p.

ni, mert Tomşa Báthory ideje alatt támogatta Bethlent.²⁵ Az alább közölt 1616. január 25-én írt levélben a szatmári főkapitány értesítette II. Mátyás német-római császárt és magyar királyt is a mustráról, de ott már egyértelműen azt állítja, hogy Bethlen Tomşa megsegítése céljából gyűjti a hadat. A fejedelem pedig maga írta Dóczyznak, hogy Alexandru Movilă támogatását kérő lengyel követeket fogadott. Dóczy András tehát értesült a Bethlennél járt lengyel követekről, amiből arra következtethetett, hogy a fejedelem a lengyelek által bevitt vajdát kívánna támogatni. Ugyanakkor a hadimustra megkezdése valóban megtévesztő lehetett Bethlen szándékait illetően. Bár a fejedelem nyíltan egyik jelöltet sem támogatta, magatartása arra enged következtetni, hogy Tomşa vajdát nem kívánta pozíciójába visszasegíteni.

Világossá válik a számunkra, hogy a válság ideje alatt Bethlen az oszmán és a lengyel oldal felé is fenn kívánta tartani a támogatás szándékának a látszatát és mindkét oldal felé gesztusokat igyekezett tenni. A katonai szervezkedés megkezdésével ugyanis eleget tett a Porta parancsának, a lengyel követek fogadásával pedig mind a lengyelek, mind a Habsburgok felé azt kommunikálta, hogy Movilă-t támogatja. Ezáltal a fejedelem a keresztény lengyelek megsegítésének látszatát akarta kelteni a Habsburgok irányában. Ennek oka, hogy a korábbi fejedelemjelölt Homonnai Drugeth Bálint unokaöccse, Homonnai Drugeth György Erdély fejedelme kívánt lenni, és ennek érdekében szervezkedésbe kezdett Radu Şerban korábbi havasalföldi vajdával, ez pedig komoly fenyegetést jelentett Bethlen számára.²⁶

A tanulmányomban közölt levelek révén betekintést nyerhetünk a moldvai válság körüli intézkedésekbe és a kulcsfontosságú személyek kommunikációs stratégiájába. Maguk az események már ismeretesek a számunkra, ahogy a korabeli hatalmi viszonyok és az imént részletezett diplomáciai lépések is.²⁷ A diplomácia egyik fontos eleme az információáramlás. Az udvar sok esetben a Dóczy András szatmári főkapitány vagy más végvidéki kapitányok és főkapitányok révén jutott hozzá az erdélyi eseményekkel kapcsolatos információkhoz, azonban a levelek útja akár hetekig is eltarthatott. A hírszerzési lánc működését jól szemlélteti a Récsei Boér Péter, a havasalföldi vajda Radu Mihnea secretariusának²⁸ 1616. ja-

25 Dóczy András Thurzó Györgynek. Szatmár, 1616. január 20. *Veress*, 1937. 70. p.

26 *Sebestyén*, 1979. 400. p., *Borbély*, 2014. 259–310. p.

27 *Oborni*, 2011. 877–914. p., *Sudár*, 2011. 975–996. p., *Gebei*, 2013. 93–97. p., *Jakó*, 2016. 271–294. p.

28 *Jakó*, 2009. 128–130. p. Köszönettel tartozom Jakó Klárának a Boér Péterrel kapcsolatos tájékoztatásért.

nuár 5-én Bozzavásárról²⁹ Rhédey Ferenc részére küldött levele,³⁰ amelyet február 9-én küldtek tovább Bécsből az uralkodónak.³¹ Az sajnós nem ismert, hogy Rhédey Ferenc környezetéből ki másolta le a levelet, de annyi bizonyos, hogy ebben az esetben a kiindulóponttól vagyis Bozzavásárról Bécsig való eljuttatáshoz egy hónapra volt szükség, majd csak ezt követően jutott el Prágába a császárhoz. A korabeli információáramlást Moldva és Havasalföld tekintetében Jakó Klára vizsgálta,³² azonban az információáramlás más csatornáinak feltárása – például a Habsburg Monarchia irányába zajló információáramlás³³ – a további kutatások feladata lesz.

Közlési elvek

Az alábbiakban négy, az említett témához kapcsolódó levelet közlök. A hely- és személyneveket, idegen szavakat és tisztségneveket, illetve a bizonytalan olvasatú szavakat első előfordulásukkor, a szöveg nyelvétől függetlenül magyarázó jegyzettel láttam el. A dokumentumokban előforduló latin szavakat és kifejezéseket eredeti alakjukban, változtatás nélkül meghagytam. A tanulmány a Marton Gellért Ernő által alkalmazott forráskiadási elveket követi.³⁴ A gördülékeny olvasás és a könnyebb megértés érdekében a szövegeket nem betűhíven, hanem modernizálva írtam át. Mind a központosításban, mind az egyben vagy külön írandó szavak, valamint a kis- és nagy betűk esetében a mai helyesírási szabályok vannak érvényben. A feloldott szavak jelzés nélkül jelennek meg a szövegben. Az olyan betűkapcsolatok mint a „ts”, „ch” stb., hangértéknek megfelelően a mai helyesírási szabály szerint írtam át. A német szövegek átírásakor a Lymbus folyóirat közlési elveit vettem alapul.³⁵ A császári cím és más rövidítések feloldása alkalmával minden esetben a mai német helyesírási szabályokat alkalmaztam,

29 Bodzavásár, ma: Buzău, Románia.

30 A levelet Veress Endre adta ki: Récesei Boér Péter Rhédey Ferencnek. Bozzavásár, 1616. január 5. *Veress*, 1937. 65–67. p.

31 Hans von Molardt II. Mátyásnak. Bécs, 1616. február 9. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 236. 1616. Reg. fol. 3. Nr. 13.

32 Bővebben lásd: *Jakó*, 2012. 142–147. p.

33 A Melchior Khlesl és Thurzó György közötti információáramlást Bódai Dalma vizsgálta: *Bódai*, 2021. 52–58.p.

34 *Marton*, 2020. 130–132. p.

35 *Lymbus*, 2003. 373–374. p.

mindemellett alapvetően betűhív átírást alkalmaztam. A számneveket – a sor-számnevektől eltekintve – tizenkettő alatt betűvel, afölött számmal írtam át. A latin megszólításban és címzésben lévő rövidítéseket jelölés nélkül oldottam fel.

1.

Dóczy András szatmári főkapitány II. Mátyás német-római császár és magyar királynak

Szatmár, 1616. január 25.

Amint megtudta, hogy Bethlen Gábor mustrára készül, azonnal küldött hozzá egy huszárt, és egyúttal írt is a fejedelemnek, az erre adott választ pedig mellékelte. A huszár állítása szerint az 1.500 fős sereg rosszul felszerelt. Bethlen a sereget Štefan Tomşa moldvai vajda megsegítésére akarta küldeni. A huszár arról is beszámolt, hogy Bethlen ekkor Gyulafehérváron tartózkodott, nem sokkal később Fogarasra indult a székelyek mustrájára. Azok azonban nem kívántak segítséget nyújtani, mondván, ők semmilyen ellenséget nem észleltek, Tomşa mellé meg nem akarnak állni. Ráadásul amiatt, hogy Bethlen a húsz éve birtokolt javaikat elvette, elégedetlenkedtek és lázadoztak.

Großmächtigste Römische Kheyserliche undt Khünigliche Mäiestäth
mein allergndigister. Kheyßer und Herr ect.

Nach deme ich vernomben, daß Bethlen³⁶ sein landvolk zu mustern resolvirt, habe ich alsपालdt auf darzue bestelten tag einen hussärn ihn Sibenbürgen³⁷ dahin abgefertigt, unnd unther disem praetext ihme Bethlen auch geschrieben. Was er mier darauf geantwortet, haben Eure Kayserliche Majestät aus hieihnligunden seinen original schreiben mitt mehrern allergnädigst zu vernomben.

Diser mein hussär ist bey der musterung gewesen unnd hat soliche guet ihn acht genomben. Vermeldet, daß landtvolckh sei bey ein 1.500 mann, aber gar

36 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629).

37 Erdély.

schlecht, unbewehrt, und über die massen sehr unwillig geweßen, welches er Bethlen dem Tompsa³⁸ zur hilf zuzuschickhen ihn willens.

Jezundt ist Bethlen zu Weissenburgg,³⁹ heut raißet er vonn dann nach Fogaras,⁴⁰ die Zäggl⁴¹ auch ihn derselben refer zu mustern. Welche aber, ob wolln er vaida zu zwey unterschiedlichen mahln anbevolhen, sie sollen auffsizen, ime kheinen gehorsamb ihn disem fahl nicht läisten wöllen, fürgebendt, sie sehen keinen feinde, dem Tompsa aber zuzuzihen wöllen sie nicht, dann solicher sie nichts angehet, unndt habe ihnen ohne daß vor disem, als Bethlen durch den Türggen eingesezt worden, grossen schaden zuegefiegt, dahero sie mit ihrem vaida gahr übel zufriden. Unndt weillen er Bethlen ohne daß auch fast meniglichen ihre guetter, welche sie bei 20 jahn her possidirt, genomben, ist nicht allein das lanndtvolckh, sondern auch sein aignes hoffgesinndt überauß gahr malcontent.

Welches ich Eurer Kaiserlichen Majestät dero zu allergnädigsten nachrichtung meiner schuldigkeit nach zu wissen fiegen sollen. Mich ihn dero angebornen kaiserlichen und königlichen hohen gnaden und hulden ganz unterthänigst und gehorsamst entfelhendt [!].

Geben Saggmar⁴², den 25. Januarii Anno 1616

Eurer Römischer Kaiserlichen unndt Königlichen Majestät

Gehorsamister diener unndt unnterthonn etc.

Andre Dozy⁴³

[4v] Külzet: Der Großmächtigsten Römischen Kheyßerlichen unndt zu Germänien, Hungern und Beheimb Khüniglichen Maiestätt etc. Meinem allergnädigsten Kheyßer undt Herrn.

Jelzet: ÖStA KA HKR Akten 1616 Jänner Exp. Nr. 16. fol. 1r, 4v. (Kt. 53.)

38 Ștefan Tomșa moldvai vajda. *Cziráki*, 2010. 193. p.

39 Gyulafehérvár, ma: Alba Iulia, Románia.

40 Fogaras, ma: Fogăraș, Románia.

41 Székelyek.

42 Szatmár, ma: Satu Mare, Románia.

43 Nagylucsei Dóczy András, szatmári főkapitány, *Mohácsi*, 2014. 131–137. p.

2.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Dóczy Andrásnak

Gyulafehérvár, 1616. január 20.

Szilágyi János panasszal élt Dóczynál, miszerint szeretné visszakapni elkobzott tulajdonát. Bethlen értetlenkedik az ügy kapcsán, mivel felé senki nem jelezte ezt a panaszt és alaptalannak is tartja, mivel senki nincs, aki Szilágyi szavait alátámasztaná. Találkoztuk alkalmával sem élt a Bethlen által felajánlott jószándékkal. Örül a béke megkötésének. Az új moldvai vajdától és lengyel uraktól támogatást kérő levelet hozó követek érkeztek Bethlenhez. A szultán egy Ibrahim nevű pasájának és Bethlennek is megparancsolta, hogy segítsék Tomşát fejedelmi posztjában való megmaradásában, a fejedelem azonban továbbra is az új vajdáért jár közben.

Gabriel Bethlen Dei gratia Princeps Transilvaniae ac partium
Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Spectabilis ac Magnifice domine amice nobis observandissime, servitiorum meorum paratam commendationem.

Az kegyelmed nekünk írt leveléből értjük Zilagi Janos⁴⁴ uramnak jószága felelő kegyelmednél való panaszolkodását, de mivelhogy Zilagi Janosnak mi semmi jószágát sem el nem vettük, sem hogy bírónok, nem tudjuk, nem is nevez semmit, kiből érthetnénk panaszolkodásának méltó voltát, hanem ha valami határ dolgából való igazgatása vagy pediglen Kőwarhoz⁴⁵ való régi szabadosok közül akarna valamelyhez jussát praetendalni.⁴⁶ Csudálkozunk is rajta, hogy kegyelmedet affélével búsítja, holott soha minket csak egy szóval is ilyen dologból meg nem talált, sőt ez napokban is ugyan meg kínáltuk. Császár urunk öfelsége becsületes követe⁴⁷ itt bent levén magunkat, hogy ha mi afféle dolgok volnának, készek volnánk eligazíttatni. De mivelhogy több dolgoknak is kellett haladniuk, mikor az Karoliban⁴⁸ végezendő dolgok eligazíttatnak, ha mi dolga lészen, készek leszünk azt is ott igazíttatni. Hogy pedig az régen kívánt és örömmre méltó

44 Szilágyi János kővári kapitány. EOE VII., 27. p.

45 Kővár vára, ma: Cetatea Chioarului, Románia.

46 Lat. praetendo, 'követel'.

47 Erich Lassota von Steblau császári követ (1550–1616) *Cziráki*, 2012b 356. p.

48 Nagykároly, ma: Carei, Románia.

békességnek véghez menetelét értésünkre adta, kegyelmedtől kedvesen vettük. Engedje az Úristen, hogy az egész keresztyénségnek és nemzetünknek örökös és felbomolthatatlan megmaradására lehessen, kinek mindnyájan örvendezhessünk. Ami illeti az moldovai híreket, az elmúlt napokban mind az új vajdának,⁴⁹ mind bojárinak⁵⁰ és vele lévő lengyel urak és vajdáknak követei által több levelek között hitlevele érkezvén, kívánják felette igen általunk való promotiojokat.⁵¹ De minthogy az Portán lévő hatalmas császár helytartó vezére kajmekám⁵² Tompsa vajdának felette jóakarója, noha császár [2v] hon nem volt, de megérkezvén, az mint értjük, elhittük, értésére adta. Megparancsolta volt egy Ibrahim nevű, tenger mellett lakó pasának,⁵³ hogy tizenkét szandzsákság és harminckét vagy negyven-ezer tatárral melléje jövén, az minthogy nekünk is két rendbeli levele által parancsolta, hogy bevinnők, mindazáltal mi ez ideig az Fényes Portán is két rendbeli levelünkkel⁵⁴ instáltunk az új vajdának helyben maradásáért. Ez után is akarnók, ha ez szomszédságban és abban az vajdaságban maradása lehetne. Tartsa meg Isten kegyelmedet jó egészségben. Datum in civitate Nostra Alba Iulia die 20. Januarii Anno Domini 1616.

Spectabilis ac magnificae Dominationis Vestrae

Amicus Addictus

Gabriel Bethlen manu propria

Erasmus Adam manu propria secretarius⁵⁵

Külzet: [3v] Spectabili ac Magnifico domino Andreae Doczy de Nagilwczie, Comitatum Barsiensis ac Zatthmariensis Comiti, Cubiculariorum Regalium per Hungariam Magnifico Sacratissimae Caesariae Regiaeque Majestatis Consiliario ac praesidii Zattmariensis, Supremo Capitaneo, referat Domino Amico et Vicino nobis observandissimo

Jelzet: ÖStA KA HKR Akten 1616 Exp. Jänner Nr. 16. fol. 2r–v, 3v. (Kt. 53.)

49 Alexandru Movilă (1615. november 12 – 1616. augusztus 2.).

50 Szláv eredetű szó, Moldvában és Havasalföldön földbirtokost, nemest jelentett.

51 Lat. promotio, 'elősegítése valaminek'.

52 Az Oszmán Birodalom nagyvezírjének helyettese, ekkor Gürdzsü Mehmed. *Sudár*, 2011. 982–983. p.

53 Szarhos Ibrahim. *Sudár*, 2011. 984. p.

54 Az egyik levél feltehetően az alábbi volt: Bethlen Gábor Gürdzsü Mehmed pasa kajmakámnak, Kolozsvár, 1615. december 7. TMÁO I., 139–140. p.

55 Ádám Erasmus kancelláriai titkár (1609–1618). *Trócsányi*, 1980. 185. p.

3.

Dóczy András II. Mátyásnak

Szatmár, 1616. január 28.

Hírek érkeztek Rhédey Ferenc váradi főkapitány környezetéből, aki Bethlen Gábor utasítására elrendelte a Nagyvárad környékén lévő vármegyék mustrálását. Tomşa vajda folyamatosan segítséget kér Bethlentől és azt hirdetik, hogy sok török és tatár érkezik, de értesülései szerint csak a helyi erők vannak jelen, és szokásukhoz híven csak az erdélyiek terjesztik a híreket a hadakról, hogy elejét vehessék Homonnai Drugeth György betörésének. Dóczy szerint katonaságot lenne jó toborozni, de az uralkodóra bízta a döntést. Eljuttatták hozzá a havasalföldi vajda bizalmasának Rhédeyhez írt levelét, amit másolatban mellékel. PS. Éppen most érkezett a hír, hogy Kovacsóczy István aznap (Nagy)károlyba érkezett és onnan a császárhoz megy, mert oda küldte Bethlen.

Großmächtigste Römische Kheyserliche und Khünigliche Maiestätt
mein allergnädigster Kheyser und Herr etc.

Gleich dißen augenblickh khombt mier zeitung vonn Groß Wardein⁵⁶, daß Redey Ferencz⁵⁷ die gehn Wardein gehörigen spanschafften mustern will unndt gibt darneben aus, er wölle für den Bethlen auch ein anzahl hussärn werben;⁵⁸ und obwohlen er Bethlen ausserhalb der Zäiggeln⁵⁹ die sibenbürgischen spanschafften alle gemustert, hatt er doch ein theilß derselben nach haus zihen, ein theilß aber auff den dörffern ligen lassen. Es ist nicht weniger, daß der Tompsa die hilff vonn dem Bethlen täglichen starckh sollicitirt, unndt darneben außgegeben wiert, daß vill Thürnggen und Tartern ihn der Walachey⁶⁰ anckhombnen wahren.

Aber allergnädigster herr, es ist mier gewiß zueckomben, daß weder ihn der Walachey, noch Moldaw,⁶¹ weder vonn Türnggen, Tartern, noch anndern frembden

56 Nagyvárad, ma: Oradea, Románia.

57 Nagyvárad kapitány, Bihar vármegye főispánja (1607–1621). *Horn*, 2011. 999., 1001., 1004–1022. p. passim *Rácz*, 2019. 81–117. p.

58 A parancsot Bethlen adta ki. Vö.: Bethlen Gábor Rhédey Ferenc váradi főkapitánynak. Szászváros, 1616. január 9. TMÁO I., 142–144. p.

59 Székelyek.

60 Havasalföld.

61 Moldva.

nationen sich dißmahls ausser der ordinari Türgen unndt Tartern, welche auch vor disem aldort geweßen, gar nicht finden lassen. Sein also soliche erdichte inventiones, deren die Sibnbürger schon allermassen gewohnt, die leuth damitt zu schreckhen, unndt meines, auch anderer villen erachtens am meisten nur auff daß angesehen, daß sie sich des herrn Homonnäy⁶² einfahl beförchten, welches ich Eurer Kaiserlichen Majestät auch vor disem zu offermahln gehorßamist ange-deutett. Meines schlechten gedunckhens währe notwendig, weillen sich die Si-benbürger also zu den armis rüsten, daß Eure Kaiserliche Majestät hergegen auch ein anzahl hussärn unndt fueß volckh, denen wohl währe zutrauen, auff allerley auffsehen, werben liessen, welche ihn disen orthen zimblichen zubeckhomben [!] sein, wann nur die mittln nicht abgehen. Welchem aber Eure Kaiserliche Majestät ohne meine schlechte maaßgebung allergnädigist wohl zu thuen werden wuessen.

[2v] Waß sonnstn der vaida auß der Walachey⁶³ unndt seiner guten freunden einer⁶⁴ dem Redey zugeschrieben, welches mier ihn der still von Groß Wardein zugeschickht, haben Eure Kaiserliche Majestät aus hie ihnligunden paribus allergnädigist mitt mehrern zu vernemmen. Welches ich Eurer Kaiserlichen Majestät meiner schuldigen pflicht nach dero zu allergnädigisten providenczii unndt nachrichtung ganz gehorsamist andeuten sollen⁶⁵. Mich ihn dero angebornen kheyßerlichen unndt khüniglichen hohen gnaden unndt hulden ganz gehorsamist unndt unterthänigist entfelhendt [!].

Saggmär den 28. Januarii Anno 1616.

Eurer Römischen Kaiserlichen und Königlichen Majestät

PS. Gleich dißen augenblickh khombt mier zeitung, daß Kouachoczy Istvan⁶⁶ zu Karoly⁶⁷ solle heut anckhomben unndt dannen sein weeg zue Eurer Kaiserlichen Majestät nemben, dem der Bethlen expedirt solle haben.

Gehorßamister diener, unndt unterthon etc.

Andre Dozy

62 Homonnai Drugeth György országbíró, Zemplén megye főispánja (1583–1620). Homonnai valóban támadott később. Készülődéséről és betöréséről lásd: *Borbély*, 2014. 295–310. p., *Borbély*, 2015. 191–193. p.

63 Radu Mihnea havasalföldi vajda (1611–1616).

64 Boér Péter, lásd: *Jakó*, 2009. 128–130. p.

65 A kéziratban „sollen” szerepel, de nyelvtanilag a „soll” forma lenne a helyes.

66 Kovacsóczy István fejedelmi titkár, az Erdélyi Fejedelemség későbbi kancellárja. *Kármán*, 2019. 117. p.

67 Nagykaroly, ma: Carei, Románia.

Külzet: [6v] Der Großmächtigsten Römischen Kheyßerlichen unndt zu Ger-
mänien, Hungarn unndt Böhaimb Khüniglichn Maiestätt etc. Meinem allergädi-
gister [!] Kheyßer unndt Herrn etc.

Jelzet: ÖStA KA HKR Akten 1616 Reg. Februar Nr. 13. fol. 2r–v, 6v. (Kt. 53.)

4.

Johann/Hans von Molardt az Udvari Haditanács elnöke II. Mátyásnak

Bécs, 1616. február 9.

Forgách Zsigmond szerint Abaúj vármegye panaszt nyújtott be Thurzó György nádornak Balassa Zsigmond lefogása miatt és amiatt, hogy a magyarok tudta nélkül tárgyalnak a törökökkel, illetve országgyűlés kiírását sürgetik. Valószínűleg a többi vármegye is egyetért velük. Figyelmezteti az uralkodót, hogy Ali pasa meg akarja törni a békét, ráadásul mivel a hajdú csapatok megbízhatatlanok, a várakat német katonákkal kellene ellátni. Dóczy András szerint egy esetleges Lengyelország elleni oszmán támadás alkalmával Felső-Magyarország ki lenne szolgáltatva a tatár pusztításnak. Fegyverkeznek a moldvaiak, havasalföldiek, erdélyiek és lengyelek, magyarországi felkelésre is esély van, erősíteni kellene a védelmet.

Allerdurchleuchtigster Großmechtigster Römischer Khayser, allergenedigister herr, Eure Kaiserliche Majestät etc.

Sein mein gehorsambiste dienst zu dero allergenedigisten gebieth underthenigist beraith. Waß graff Sigmund Forgach⁶⁸ etc. Eurer Kaiserlichen Majestät, dan auch mir schreibt, und was die spanschafft Abawyvarien⁶⁹ herrn palatino⁷⁰ für schriftliche beschwörung, erstlichen wegen des Balassa⁷¹ einziehung, anderen, daß ohne

68 Felső-Magyarország főkapitánya (1609–1618), később a Magyar Királyság nádora (1618–1621), *Oborni*, 2011. 898. p. *Pálffy*, 1997. 257–288. p.

69 Abaúj vármegye.

70 Thurzó György nádor (1609–1616), *Oborni*, 2011. 878. p.

71 Balassa Zsigmond 1615-től török támogatással kívánta megszerezni az Erdélyi Fejedelemséget. *Bódai*, 2021. 58–61. p., *Belitzky*, 1972. 167. p., *Komáromy*, 1897.

der Ungern vorwißen mit den Türggen tractiert⁷² würdet, übergeben, und an ine begehren aindtweder bey Eurer Kaiserlichen Majestät umb ehisten haltung eines landtags anzuhalten, oder selbstn ausschreiben wolte. Das ist aus den einschließen hiebey zu vernehmen, und daraus zu erkhenen, was dieselb spanschafft, mit welcher die andern zweifflls ohne verstandt und correspondenz haben, gesinet sein. Und währe vonnötten, daß nit allein zur defension der unbesetzten granizen wider die Türggen, weill der Aly Bassa⁷³ sich des fridensbruchs besorgt, kriegsvolckh samblet und die graniz heuser annehmen mächte und niemandts verhanden, der dieselbe defendiere; der veldobrist in Oberhungern⁷⁴ die dörfer in Oberhungarn, welche die Türggen zur unbefuegten [11v] huldigung aufgeforderdt, nicht khan schützen, vill weniger die graniz heußer endtsezzen, noch defendiren, zur notturfft besetzt und munirt, sondern wegen etlicher Ungern widerwertigen und zur neuerung genaigten gemietter und schädliche practikhnen und der hayduggen in Oberhungern wankhelmütigkeit, auch mit einer teutschen anzaal kriegsvolckh zu roß und fues die granizen versehen würden.

Auß des Obristen zu Saggmar⁷⁵ schreiben und einschließen ist auch zu vernehmen, wie es in der Valachey, Moldau undt Sibenbürgen stehet, und solte der Türgg wider Polln khriegen,⁷⁶ würde Oberhungern von den Tarttern unangefallen nicht bleiben. Weillen dan die Türggen, Valachen, Moldauer, Sibenbürger, und Polackhen sich armirn, die hayduggen und vill veruebigen khöpff neuerung und aufstandt in Hungern zu erwekhen im werckh sein, währe vonnötten auf unsere schanz beßere achtung geben, und was zur defension vonnötten, zeitlich in acht nehmen und praeparirn. Eurer Kaiserlichen Majestät etc. zu kaiserlichen gnaden mich allerunderthenigist empfelhendt.

Geben Wienn, den 9. Februarii Anno 1616.
Eurer Römischen Kaiserlichen Majestät etc.
Allerunderthenigister gehorsamister
Hanß von Molart⁷⁷

72 Lat. tracto, 'tárgyal'.

73 Ali pasa életútjára és levelezésére lásd: *Bayerle*, 1991. A történésekben betöltött szerepére lásd: *Sudár*, 2011. 978. p.

74 Forgách Zsigmond.

75 Dóczy András.

76 A lengyel–oszmán háború lehetőségéről szóló információ Boér Pétertől származik. Vö. Boér Péter Rhédey Ferencnek. Bozzavásár. 1616. január 5. *Veress*, 1937. 65–67. p.

77 Az Udvari Haditanács elnöke (1609–1619). *Hochedlinger*, 2019. 669. p.

Külzet: [12v] Der Römischen Khayserlichen auch zue Hungern und Böhaimb Khöniglichen Majestät etc. Meinem Allergenedigistem [!] Khayßer und Herrn

Jelzet: ÖStA KA HKR Akten 1616 Reg. Februar Nr. 13. fol. 11r–v, 12v. (Kt. 53.)

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadatlan források

ÖStA KA HKR Prot. Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Bücher, Protokoll Registratur

Kiadott források

- Bayerle*, 1991. *Gustav Bayerle* (ed.): The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Bp., 1991.
- Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2017. *Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János*: Válogatott források az 1627. évi szőnyi békekötés történetéhez. In: *Lymbus*, 15. (2017) 151–204. p.
- Costin*, 1980. *Costin, Miron*: Grausame Zeiten in der Moldau: Die Moldauische Chronik des Miron Costin 1593–1661. Übers. und hrsg. von Adolf Armbruster. Graz, 1980.
- Cziráki*, 2012a *Cziráki Zsuzsanna*: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. In: *Levéltári Közlemények*, 83. (2012) 319–369. p.
- EOE VII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. (1614–1621). Bp, 1881.
- Kármán*, 2019. *Kármán Gábor*: Kovacsóczy István orációja 1615-ben III. Zsigmond lengyel király előtt. In: *Lymbus*, 17. (2019) 117–142. p.

- Lymbus*, 2003. *Lymbus*, Magyarságtudományi Forrásközlemények, Bp., 2003.
- Marton*, 2020. *Marton Gellért Ernő*: „Az mint Isten tudunk adja, oltalmazzuk vérünkkel is szegény hazánknek bástyáját...” Magyar nyelvű Esterházy-levelek a Koháry-Coburg család levéltárából. In: *Aetas*, 35. (2020) 3. sz. 126–151. p.
- TMÁO I. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori államokmánytár I. Bp., 1868.
- Veress*, 1937. *Veress Endre* (szerk.): Documente Privatoare La Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Volumul IX. Acte și Scrisori (1614–1636), București, 1937.

Felhasznált szakirodalom

- Ács*, 2010. *Ács Pál*: A hallgatás művészete. Rimay János és az újszoikus *ars dissimulandi*. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2010. 11–33. p.
- Balla*, 2015. *Balla Péter*: Erdély, Moldva és Havasalföld viszonyrendszerének publikált forrásai (1571–1621). In: Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája. Eger, 2015. 8–26. p.
- Belitzky*, 1972. *Belitzky János*: Nógrád megye története I. 896–1849. Főszerk.: Balogh Sándor. Salgótarján, 1972.
- Borbély*, 2014. *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2014. 259–310. p.
- Borbély*, 2015. *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Doktori értekezés. Eszterházy Károly Főiskola. Eger, 2015. 5–236. p.

- Bódai*, 2021. *Bódai Dalma*: Ellentétek és érdekek mentén. Thurzó György és Melchior Khlesl levelezése. In: Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora új-kori Európában. Szerk.: B. Székely Dorottya Piroska – Kovács Dóra – Vida Bence – Virág Csilla. Bp., 2021. 42–65. p.
- Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2018. *Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János*: Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. In: Actas, 33. (2018) 4. sz. 108–124. p.
- Constantinov*, 2014. *Constantinov, Valentin*: Confruntări politico-diplomatice Polono-Otomane în problema revenirii Moldovei în scaunul Moldovei la începutul anului 1616. In: Revista de Istorie a Moldovei, 97. (2014) 1. sz. 19–29. p.
- Cziráki*, 2010. *Cziráki Zsuzsanna*: „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk sem nem vagyunk”. Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején. Doktori disszertáció. Szegedi Tudományegyetem. Szeged, 2010. 1–365. p.
- Cziráki*, 2011. *Cziráki Zsuzsanna*: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). In: Századok, 145. (2011) 1. sz. 847–876. p.
- Cziráki*, 2012b *Cziráki Zsuzsanna*: Megjegyzések Erich Lassota zu Steblau 1614. évi titkos erdélyi megbízatásához. In: Fons, 19. (2012) 3. sz. 321–361. p.
- Cziráki*, 2013. *Cziráki Zsuzsanna*: Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: Kármán, Gábor – Tészelszky, Kees (szerk.): Bethlen Gábor és Európa. Bp., 2013. 77–102. p.

- Cziráki*, 2014. *Cziráki Zsuzsanna*: „Durante beneplacito nostro”. Brassó és a szász rendi érdekérvényesítés Bethlen Gábor uralkodása idején a töröcsvári birtokok tükrében. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónralépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rűsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2014. 608–616. p.
- Cziráki*, 2015. *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg-oszmán diplomácia a 17. század közepén. Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). In: Századok, 149. (2015) 4. sz. 835–871. p.
- Gebei* 2013. *Gebei Sándor*: Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához (1622-ig). In: Bethlen Gábor képmása. Szerk.: Papp Klára – Balogh Judit. Debrecen, 2013. 93–117. p.
- Hochedlinger*, 2019. *Michael Hochedlinger*: Das Stehende Heer. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Bd. 1/2. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen. Hg.: Michael Hochedlinger – Petr Mat’ a – Thomas Winkelbauer. Wien, 2019. 655–764. p.
- Horn*, 2011. *Horn Ildikó*: A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában. In: Századok, 145. (2011) 1. sz. 997–1027. p.
- Jakó*, 2009. *Jakó Klára*: Báthory Gábor és a román vajdaságok. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 123–133. p.
- Jakó*, 2012. *Jakó Klára*: Havasalfölde és Moldva szerepe Erdély portai kapcsolataiban. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál – Székely Júlia. Bp., 2012. 140–157. p.

- Jakó*, 2016. *Jakó Klára*: Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében. In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk.: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor – Hiller István – Szirtes Zsófia – Balogh Zsuzsánna – Pásztor Katalin – Tamás Máté. Bp., 2016. 271–294. p.
- Kármán*, 2012. *Kármán Gábor*: Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében. In: Korall, 13. (2012) 48. sz. 33–61. p.
- Komáromy*, 1897. *Dr. Komáromy András*: Balassa Zsigmond hűtlenségi peréből. In: Hadtörténelmi Közlemények, 10. (1897) 1. sz. 332–351. p.
- Meienberger*, 1973. *Meienberger, Peter*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Frankfurt am Main, 1973.
- Mohácsi*, 2014. *Mohácsi Endre*: Nagylúcsei Dóczy András levelezése. In: A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai I. Évkönyvek. 20. köt. Nyíregyháza, 2014. 131–137. p.
- Oborni*, 2011. *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). In: Századok, 145. (2011) 1. sz. 877–914. p.
- Papp*, 2006. *Papp Sándor*: Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököséként. In: Studia Caroliensia, 7. (2006) 1. sz. 133–152. p.
- Papp*, 2008. *Papp Sándor*: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. In: Századok, 148. (2008) 4. sz. 807–848. p.

- Papp, 2014.* *Papp Sándor:* Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez. In: Bethlen Erdélye Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónralépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2014. 36–48. p.
- Papp, 2015.* *Papp Sándor:* Bethlen Gábor hatalomra kerülése a török forrásokban és történetírásban (Tayyib Gökbilgin kutatásai és eredményei). In: *Aetas*, 30. (2015) 3. sz. 72–85. p.
- Papp, 2018a* *Papp Sándor:* Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. In: *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 86–99. p.
- Papp, 2018b* *Papp Sándor:* Stambul szövetségében. Bethlen, a diplomata. In: *BBC HISTORY: A világtörténelmi magazin*, 8. (2018) 2. sz. 28–33. p.
- Papp, 2019.* *Papp Sándor:* Egy nagyvezíri beszámoló Bocskai István haláláról és a magyarországi és erdélyi hatalom örökösödéséről. In: "...ugy irhassak, mint volt..." : Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére. Szerk.: Bagi Zoltán Péter. Szeged, 2019. 172–182. p.
- Pálffy, 1997.* *Pálffy Géza:* Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 1. sz. 257–288. p.
- Rácz, 2019.* *Rácz Balázs Viktor:* „Ha Várad nem léssen, Szent Jób és a többi sem léssen...” - Rhédey Ferenc váradi főkapitány pályafutása. In: «Várad mint oltalmaztatik» Küzdelmek Váradért a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz. Oradea, 2019. 81–117. p.
- Sebestyén, 1979.* *Sebestyén Mihály:* Két tűz között – Bethlen Gábor 1616-ban. In: *Korunk*, 38. (1979) 1. sz. 400–407. p.

- Strohmeier*, 2013. *Strohmeier, Arno*: Kategorisierungsleistungen und Denkschemata in diplomatischer Kommunikation: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident an der Hohen Pforte (1629–1643). In: Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa. Hg. von: Gunda Barth-Scalmani – Harriet Rudolph – Christian Steppan. Innsbruck, 2013. 21–29.
- Strohmeier*, 2017. *Strohmeier, Arno*: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. In: Történelmi Szemle, 59. (2017) 2. sz. 177–199. p.
- Sudár*, 2011. *Sudár Balázs*: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. In: Századok, 145. (2011) 1. sz. 975–996. p.
- Szilágyi*, 1867. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. In: Értekezések a Történettudományi Osztály köréből. Szerk.: Hunfalvy János. Bp., 1867. 1–74. p.
- Trócsányi*, 1980. *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980.
- Veress*, 1914. *Veress Endre*: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága (Bevezetésül Bethlen ifjúkori leveleihez). In: Erdélyi Múzeum 31. (1914), 6. sz. 285–339. p.

